

KORUNK

JOGI KULTÚRA — KULTURÁLT
JOG • NEMZETISÉG ÉS EGYE-
TEMESSÉG • ALMÁSI ISTVÁN
ÉS PÉNTEK JÁNOS KÖNYVEI-
RŐL (KORUNK-DÉLELŐTTÖK) •
JELENTÉS AZ ANTENNA SORO-
ZATRÓL • NÉLKÜLÖZHETETLEN
TÜKÖR • DOSZTOJEVSZKIJ ÉS
A VILÁG BEFEJEZETLEN MO-
DELLJE • MÁRTON ÁRPÁD MŰ-
VÉSZETÉRŐL • A SZAVAK ÉS
AZ ESZMÉK • SPORTOLÓINK
AZ OLIMPIAI JÁTÉKOKON • •

1980 • 6

KORUNK

XXXIX. ÉVFOLYAM, 6. SZAM • 1980. JÚNIUS

- KIRALY ERNŐ • Jogi kultúra és kulturált jog 401
FABIÁN ERNŐ • Nemzetiség és egyetemesség I. 405
SZILÁGYI JÚLIA • Az Írástudó halála 409
ROTH ENDRE • A szavak és az eszmék 410

KORUNK-DÉLELŐTTÖK

- JAGAMAS JÁNOS • Egy lépéssel közelebb a célhoz 413
NAGY JENŐ • Szavak és dolgok 416
ALMÁSI ISTVÁN • Népzeneink ápolásáért 421
PÉNTEK JÁNOS • Kedves Barátaim! 422
SZABÓ ATTILA • A mérhető tudomány 423
LÁSZLÓFFY ALADÁR • Írás, Achillész pályafutása, Mikes hamvainak haza nem hozatala (versek) 427
HORVÁTH IMRE • Páváskodó szégyen, Karvaly-korokban, Absztrahált tér (versek) 428
GAZDA JÓZSEF • Úti elmélkedés... 429

JEGYZETEK

- BORGHIDA ISTVÁN • Márton Árpád tárlata a Korunk Galériában 432
KANTOR LAJOS • Régi lapok — új lapok (A Brassói Lapok fóruma) 433
HERÉDI GUSZTÁV • Véleményem szerint... 434
SZABÓ ILONA • Kell a törődés 437

KATEDRAKÖZELBEN

- VAJNÁR ILONA • Kutatómunkára nevelés helynévgyűjtéssel az iskolában 439

HAZAI TÜKÖR

- GY. SZABÓ GYULA • „Haldoklik a láb, az ősvadon” 442

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

- WINKLER JUDIT • Mit mondanak az érmék Burebista korából? 446
RÁCZ GÁBOR—VOIK-RÁCZ ERZSÉBET • Balog József orvosdoktori értekezése — 1779 449
LÁSZLÓ FERENC • Sportolóink az olimpiai játékokon 452
PÉTER VASS FERENC • Valentiny-emlékek 457

(Folytatása a III. borítón)

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy Győző
Felelős titkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Jogi kultúra és kulturált jog

Közismert tény, hogy a jog és a kultúra között sokrétű összefüggés áll fenn, amelyet két alapvető tételben lehetne összefoglalni. Egyrészt a jog maga is része az emberi műveltségnek, egy adott társadalom kulturális kincsének. Másrészt azt is mondhatjuk: az a társadalom, amelynek sikerült egy bizonyos fejlettségi szintet elérnie, elvárja, hogy a saját — általánosan felfogott — jogélete kulturált legyen. A két tétel közötti összefüggés nyilvánvaló, hiszen az első a jogot mint az általános társadalmi kultúra részét említi, a második a művelődésnek a jogéletre gyakorolt hatását emeli ki.

A kultúra és a jog kapcsolatának két tételből összeálló, a szocialista jogelméletben szinte általánosan elfogadott képlete első látásra is bizonyos egyoldalúság benyomását kelti. Könnyen észrevehető, hogy a kapcsolat tisztázását egyetlen irányban — a kultúrától a jog felé — próbálja megvalósítani. A tényeken az sem változtat, hogy a két alaptétel közül az első a jogot bevonja az adott társadalom művelődési viszonyai közé. Ellenben továbbra is tisztázatlan marad az a visszahatás, amelyet a már ismert összefüggésen belül a jog a kultúrára — ha úgy tekinthetünk, a rész az egészre — gyakorol. Egyik célunk itt és most éppen a kapcsolat ilyen irányú, gyakorlatból kiragadott példákkal alátámasztott kiterjesztése.

A kulturáltság igénye — mint azt láthattuk — a jogélet *egészével* szemben jelentkezik. A jogélet mint fogalom hármassá tagozódású: jogalkotás, jogalkalmazás és jogkövetés. Ha tehát a feltett kérdésekre választ keresünk, ezekből kell kiindulnunk.

A jogalkotás esetében a válasz egyszerűnek tűnik; valamennyi, jogalkotási hatáskörrel alkotmányosan felruházott állami szervnek kötelessége szem előtt tartani, hogy az általa alkotott jogszabályok minden szempontból megfeleljenek egy civilizált társadalom igényeinek. A huszadik század utolsó negyedében például meglehetősen szokatlan benyomást keltene egy olyan büntetőeljárás törvénykönyv, amelyben a bizonyítási eljárás egyik fontos eleme mondjuk a tüzes vas próbája lenne.

Tárgykörünket ennyire leszűkíteni — gyors és sommás ítélet volna. Nem lehet ugyanis kulturált az a jog, amely függetleníti magát más tudományágak által elért eredményektől. Egyetlen példa: az orvostudomány a szervátültetések korát éli, olyan kort, amelyet megoszló vélemények kísérnek. Nos, a szervátültetések jó néhány fogas kérdés elé állították a jogtudományt. Volt olyan idő, amikor még az orvostudomány néhány kiváló szaktekintélye is úgy nyilatkozott, hogy a szervátültetés élő vagy holttest barbár megcsonkítása, felelőtlen sebészi beavatkozás, feltűnési viselkedés sajátos megnyilvánulása.

Mit tehet ilyen esetben a jogalkotó? Erzéketlen semmi esetre sem maradhat, nem kerülheti meg egyszerűen az újonnan felmerült kérdéseket. Ha viszont olyan jogszabályokat alkotna, amelyek egyszer s mindenkorra lehetetlenné tennék az ilyen jellegű beavatkozásokat, nyilvánvalóan gátat emelve más tudományágak egyértelműen nemes célt szolgáló fejlődésének, ez a jog már aligha lenne kulturált. Itt, ezen a ponton is találkozhatunk egy önmagáért beszélő esettel, lehetőséggel, amikor a jog visszahat a műveltségre, tudományra, hiszen fékezheti vagy támogathatja annak fejlődését.

Nem véletlen tehát, hogy a jogászok nemzetközi szintű együttműködésben próbálnak megoldást találni. Tudomásunk szerint első ízben az olaszországi Pescarában 1970. augusztus 29.—szeptember 5. között megtartott VIII. Nemzetközi Összehasonlító-Jogtudományi Kongresszuson került napirendre az említett kérdés. Az elvi megoldás — mely szerint a jog nem állhatja útját egyetlen tudomány fejlődésének sem — már általánosan elfogadott. Mi több, konkrét jogszabályokról is beszámolhatunk.

Örvendetes, hogy a hazai jogalkotás nemzetközi viszonylatban is az elsők között keresett és talált példamutatóan alapos megoldást. A 3/1978. sz. egészségügyi törvény (*Hivatalos Közlöny*, 1978. július 10. 54. sz.) V. fejezetének második alcíme részletekre is kiterjedő jogi normákkal szabályozza a szerv- és szövetátültetések feltételeit és körülményeit.

Törvényhozásunk kulturáltsága számos egyéb — időben közelebb álló — példával is szemléltethető.

Belpolitikai életünk egyik legfontosabb mozzanatát kétségtelenül a március 9-i választások jelentették. A mindenki számára jelentős esemény előkészítésénél törvényhozási szinten is figyelembe kellett venni az előző választások óta eltelt időben bekövetkezett társadalmi-gazdasági előrelépést. Ennek megfelelően, a Nagy Nemzetgyűlés 1979. december 14-i ülésén elfogadta az Alkotmány 44. szakaszának módosításáról szóló 19. sz., valamint az előző választásokat szabályozó rendelkezések módosításával kapcsolatos 20. sz. törvényt. Mindkét új jogszabály céljai azonosak: a választások állami és állampolgári ellenőrzésének, a tényleges érdekképviseletnek fokozottabb biztosítása, egyezőval a szocialista demokrácia további kiszélesítése.

Az államhatalmi, illetve közigazgatási szervek tevékenységének és összetételének javítását is fontos törvényes rendelkezések szabályozzák. A demokratikus centralizmus elvének alkalmazása a szocialista társadalom egyik alapfeltétele. Ezért is volt szükség a néptanácsok szervezését és működését kiegészítőleg szabályozó 21/1979 sz. törvény, illetve a Néptanácsügyi Bizottság összetételére és működésére vonatkozó 22/1979 sz. törvény előkészítésére, megvitatására és elfogadására. A cél megint csak azonos: olyan államhatalmi és közigazgatási apparátus létrehozása, amely képes a szocialista társadalom általános és az állampolgárok egyéni problémáit gyorsan és hatékonyan, a szocialista törvényesség szellemében rendezni.

Jogász körökben köztudott, hogy egyik-másik elavult, idejétmúlt törvény az általános és egyéni érdekek ütközéséhez is vezethet. Ilyen lehetőséget küszöbölt ki a kisajátítás útján személyi tulajdonból állami tulajdonba kerülő ingatlanok felértékelését, az egykori tulajdonosok kártalanítását szabályozó 467/1979. sz. törvényerejű rendelet, amely emeli a közérdekű, így városrendészeti okokból kisajátított ingatlanok után fizetendő kártérítés összegét.

Külpolitikai — ha úgy tetszik, nemzetközi jogi — téren hazánk világviszonylatban is jelentős tevékenységét, józan és békeszerető külpolitikáját nem szükséges itt külön méltatni. Az viszont nyilvánvaló, hogy a nemzetközi életben ilyen arányban való részvétel hatalmas jogszabályanyagot eredményezett. Válasszunk ki ezek közül egy — minket, romániai magyarokat is közelről érintő — példát.

Valamennyiünk emlékezetében éljenek el Nicolae Ceaușescu elvtárs, pártunk főtitkára, államelnök és Kádár János elvtárs, az MSZMP KB első titkárának 1977. júniusi megbeszélése, amelynek színhelye Nagyvárad, illetve Debrecen volt. A megbeszélés körében jelentős eredményeként a 410/1979. számú elnöki rendelet intézkedik Románia Szocialista Köztársaság debreceni főkonzulátusának létesítéséről.

E néhány, a teljesség igényét érthető okokból mellőző példával két dolgot próbáltunk érzékeltetni. Az első, mely szerint jogalkotásunk kulturáltságához minden feltétel adott. A második, hogy törvényhozóink ezeket a feltételeket ki is használják.

Nagyjából hasonló a helyzet a jogalkalmazás területén is, bár itt bizonyos értelmességi nehézségek is felmerülnek. Mindenekelőtt már maga a jogalkalmazás elnevezés is problematikus, mert azt a látszatot kelti, mintha itt valami származékos, a jogi normából dedukált jelenségről volna szó, holott ez csak a normához, a jogszabályhoz való viszonyítás menetében tűnik annak. Ténylegesen az úgynevezett jogalkalmazási esetek tartalmukat tekintve önálló, független társadalmi viszonyok egyediesített jogi formái, illetve a jogi formák meghatározott fajtái. Csak a leszűkített, mondhatni tudománytalan jogi szemlélet láttatja az egyedi jogviszonyt társadalmiságától megfosztottan, a jog pusztá alkalmazásaként. Témánk szempontjából nem lehet közömbös az a — rendszerint jogszabályba rögzített, főleg a polgárjogra jellemző — jogi alapelv, mely szerint egy civilizált jogrendszerben a jogalkalmazó nem utasíthat el egyetlen kérelmet sem pusztán azért, mert nem létezik olyan jogszabály, amely konkrétan arra a jogesetre vonatkozik.

Már a fentiekből is kitűnik, hogy a jogalkalmazás és a kultúra kapcsolata több vonatkozásban is jelentkezik. Egyrészt arról van szó, hogy a jogalkalmazó — mondjuk a bíró — maga is kulturált legyen. Ez a kulturáltság felfogható mind szakmai — mi sem természetesebb, mint egy jogásztól elvárni, hogy ismerje a jogot —, mind általános értelemben, tehát úgy, hogy a jogalkalmazónak ismernie kell nemcsak a jogi, hanem a joghoz közel álló társadalmi viszonyok — így a művelődési viszonyok — elméletét és gyakorlatát is. Szükséges továbbá, hogy a jogalkalmazási döntések maguk is kulturáltak legyenek. Mindezekhez kapcsolódik a jogalkalmazói technika kulturáltsága, tehát a jogfejlődés szükségszerű alkalmazása a joggyakorlatban. E háromféle kapcsolatnak együttesen kell léteznie a jogalkalmazás teljes értékű kulturáltságához.

Ellenpéldaként az erre vonatkozó szakirodalom rendszerint a tisztaeszlári „nagy per”-t, illetve a daytoni majomperket szokta idézni. Mindkét esetben ugyanis a végző döntés egyértelműen kultúraellenes elemeket tartalmazott, hiszen ellentmondott

a gondolkodási szabadság mindenkori alapvető emberi jogának, a természettudományos ismereteknek, egyszóval a kultúrának, az emberségnek.

Tulajdonképpen ismét egy olyan mozzanathoz érkezünk, amely ellentmond a kultúra és a jog kapcsolatát egyoldalúan értelmező elméletnek. Láthatjuk: nemcsak a konkrét, pozitív jogszabály hat vissza a kultúrára, hanem annak gyakorlati alkalmazása is. Hiába törekszik tehát a jogalkotó minden szempontból kulturált, a már említett követelményeknek megfelelő jogszabályok felállítására, ha a jogalkalmazás gyakorlatában nem adottak hasonló szintű döntési feltételek. Más szóval; még a legkulturáltabb jogszabály is visszajára fordulhat avatatlan — mondjuk ki, kulturálatlan — kezekben.

A társadalmi gyakorlatban a kérdés legélesebben a jogkövetés terén jelentkezik. Itt ugyanis a jog, a jogász és a műveltség viszonyában a jogász helyébe az egyén, a jogi szaktudással nem rendelkező „laikus” lép. Nem mindegy tehát, hogy társadalmunkban milyen szintre tudjuk emelni az emberek jogi ismereteit.

Az elemi jogi műveltség viszonylagos elterjedésének egyik legjelentősebb akadály a emberek általános — nem feltétlenül érthető — idegenkedése a jogtól, egy bizonyos fajta félelem a joggal való találkozástól. Ebből adódik aztán, hogy a társadalmi valóságban az emberek többsége nem ismeri a jogot, illetve ismeretei pontatlanok, felületesek, hiányosak. Egyszerűen nem tudják — nem akarják, nem merik — tudomásul venni, hogy szinte állandó kapcsolatban állnak a joggal, a legegyszerűbb ügyleteknél csakúgy, mint a bonyolultabbaknál.

Gyakran előfordul, hogy a jogi ismeretek kényszerű eredetűek. Megfigyelhető például, hogy egyik-másik börtönviselt ember meglepően alapos büntetőjogi ismeretekkel rendelkezik. Továbbá — mintegy ellenpéldaként — saját személyes gyakorlatunkban többször is találkoztunk törvénytisztelő, minden szempontból becsületesnek mondható emberekkel, akik arra a furcsa kérdésre: „Ön miért nem lopott eddig életében?”, egyszerűen azt válaszolták: „Azért, mert félek a börtönbüntetéstől.” Eszükbe sem jutott, hogy az enyhén szólva udvariatlan kérdés miatt felháborodjanak. Erre azt is mondhatnánk: teljesen mindegy, hogy valaki meggyőződésből vagy félelemből tartja be a törvényt. A társadalom azonban nem érheti be ennyivel, hiszen pontosan arról kellene lemondania, amire témánk szempontjából a legnagyobb hangsúly helyezendő, tehát a jogélet, ezen belül az egyéni jogkövetés kulturáltságáról.

Meg kell jegyeznünk, hogy az állampolgári jogkövetés, általában a jog és a kultúra kapcsolatának gyakorlati vetületeit tárgyaló szakirodalom feltűnően szegényes. Mi lehet az oka e fontos kérdések ilyen mértékű elhanyagolásának? Elsősorban talán az a tény, hogy a jogelméletből nagyon gyakran hiányzik a szociológiai szemlélet, a jog társadalmi megközelítése, az elmélet általában tudatosan bezárkózik a maga belső világába, a jogi fogalmak áthatolhatatlannak, megközelíthetetlennek vélt világába. Pedig szabadabb utat biztosítva a szociológiai szemléletnek, felhasználva a szociológia által a maguk végleges formájában, kész állapotban rendelkezésünkre bocsátott lehetőségeket, alighanem jelentős fellendülést tudnánk elérni a társadalom alapvető jogi műveltségének terén is. Így például, ha egy szociológuscsoport elhatározná, hogy a jogi ismeretek hozzávetőleges tisztázására alapos felmérést végezzen, bizonyára sokkal teljesebb képet kapnánk. Bár történetek kisebb arányú, bátortalan próbálkozások, előszörre kénytelenek vagyunk beérni egy viszonylagos valóság viszonylagos képével, mely szerint a jogismeret helyenként jó, helyenként rossz, de semmi esetre sem egyenes, inkább a hétköznapi életpasztyalattól, mint konkrét, célratörő érdeklődésből ered.

Ha tehát az ismert és viszonylagos valóság ilyen képet tár elénk, hol kell a megoldást keresnünk? Az nem jelenthet megoldást, hogy társadalmunk tagjai, ki-ki a maga életpasztyalattól kiindulva, szinte rutinszerűen rendezzék saját jogviszonyaikat. Mindezeken túl, a magunk részéről teljes mértékben elfogadjuk azt a — szocialista jogelméletben többször is hangoztatott — megoldási lehetőséget, mely szerint a szocialista jognak kellene annyira leegyszerűsödni, érdemben és eljárásokban egyaránt, hogy a konkrét jogesetek döntő többségében a lakosság maga legyen a jogviszonyok és jogi eljárások hordozója. A jogismeret része az ember társadalmi jogtudatának, azaz része az ember tudatos állásfoglalásának a fennálló jogot illetően. Hogy állást tudjunk foglalni jogi kérdésekben, ahhoz először is ismernünk kell a jogot. Természetesen nem mélyreható, részletek, értelmezési problémákra is kiterjedő ismeretekre gondolunk itt elsősorban, hanem a minimális eligazodást biztosító tájékozottságra. Márpedig ez minden különösebb nehézség nélkül elérhető.

Sajnos, ez a lehetőség csak a jövő megoldása, pillanatnyilag a szocialista társadalom nem nélkülözheti a fejlődő, illetve újonnan jelentkező társadalmi viszonyok szabályozásához feltétlenül szükséges jogszabályozónt.

Ezzel kapcsolatban ismét felmerül néhány lényeges probléma. A társadalmi viszonyok fejlődése, állandó változása, újabb társadalmi viszonyok megjelenése csakúgy, mint a hatályos jogszabályok jelentős számbeli növekedése, szükségesszerűen eredményezte a jog további szakosodását. Már évekkel ezelőtt oda jutottunk, hogy a jogászok sem ismerték valamennyi hatályos jogszabályt, mi több, nagy részük kénytelen volt a jogtudomány egy bizonyos területére szorítkozni és csak az erre vonatkozó ismereteit bővíteni. Tulajdonképpen túlzás nélkül állíthatjuk, hogy nincs is olyan jogász, aki a jog valamennyi területén egyformán otthonosan mozogna.

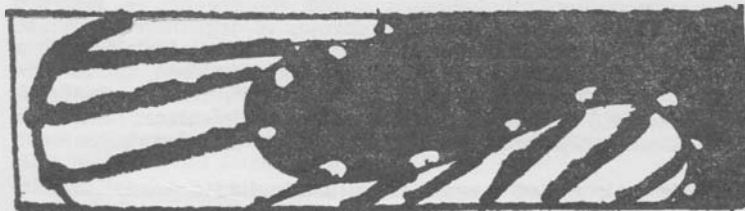
Ugyanakkor viszont változatlanul érvényes az évezredek jogalkalmazási axióma, mely szerint a törvény nem ismerése nem mentesít a felelősségrevonás alól. Feltevődik tehát a kérdés: ha maguk a jogászok sem ismerik egy adott jogrendszer hatályos jogszabályait, milyen alapon várják el másoktól, hogy ismerjék, és mindennapi életükben betartsák a jogot? Nem egyszerű feladat, de hadd próbáljunk meg válaszolni.

Mindenekelőtt, a jogász egy kicsit saját magából kiindulva is tudja, hogy ez az axióma — fikció. Mégis kénytelen érvényesnek tekinteni, hiszen ellenkező esetben le kellene mondania a teljes jogrendről, a jogi felelősségrevonás bármilyen formájáról. Ez pedig teljes társadalmi szervezetlenséget, olyan cselekvési szabadságot eredményezne, amelyet a társadalom és embertársaik ellen bizonyára sokan kihasználnának. Továbbá, a jogrend soha nem alapos, hanem inkább általános, vagy inkább elemi jogi műveltség megszerzésére próbál ösztönözni.

Érzésünk szerint a megoldás változatlanul az, amiről már szó esett, éspedig a szocialista jog fokozatos, a társadalom számára minden káros hatástól mentes leegyszerűsítése. Ezt azonban ki kell egészíteni azzal az igénnyel is, hogy az emberek kellő figyelmet szenteljenek a jogi ismeretek fontosságának, elsajátítva mindazt, ami a jogi ismeretekből alapvető, szinte hétköznapi. Csakhogy ebben nem szabad magukra hagyni őket. Megint csak a jogász feladata az embereket meggyőzni arról, hogy a joggal való kapcsolat nem feltétlenül azonos a törvénytáji perrel, a jog nem modern támadófegyver, nem is tiltó, cselekvésbénító hatású rendelkezések összessége. Még a felületes vizsgálódás is meggyőzhet bárkit arról, hogy a jog elsősorban társadalmi és egyéni érdekek méltányos, törvényes védelmét hivatott elhárítani.

A joggal szembeni tartózkodás leküzdésére egyetlen módszer látszik alkalmasnak: a jog népszerűsítése, magyarázata, nyelvezetének egyszerűsítése. Egyszóval emberközelve kell hoznunk a jogot. Indokolt, szükséges volna, hogy a napilapok, folyóiratok — még a legtekintélyesebbek is — felfigyeljenek a jogi ismeretek iránt megmutatkozó társadalmi igényre, egy olyan igényre, amely már régóta nem éri be a hagyományos konkrét esetekre vonatkozó jogsegély-szolgálatlalt, hanem egyre inkább elméleti síkra terelődik. A kereslet tehát megvolna, a kínálatot kellene valamelyest gazdagítani.

Akárki méltán állíthatja, hogy a jogot népszerűsítő cikkek, tanulmányok írása, bármely másfajta népszerűsítés elsősorban a jogász feladata. Ez így is van, csak hogy a feladat teljesítésére egyedül képtelen. Jó néhány, gyakran és szívesen tollat ragadó jogászt ért már olyan vád, hogy írásaival nem is annyira az alapvető jogi ismereteket, mint inkább saját magát kívánja „népszerűsíteni”. Pedig ez így egyszerűen nem igaz. Kétségtelenül hasznos és fontos, hogy a közvélemény tisztában legyen korunk legfontosabb jelenségeivel, legyen az energiaválság, rákkutatás, egyszóval bármi. De legalább annyira fontos az is, hogy az ember — így, egyes számban — közelebb kerüljön a mindennapi életben elkerülhetetlenül jelentkező problémák önálló megértéséhez, megoldásához. Ellenkező esetben jogéletünk éppen azon a ponton veszít kulturáltságából, amely tulajdonképpen az egész jogi tevékenység kulturált voltának talán legfontosabb értékmérője. Ez pedig az egyéni jogkövetés, az egyén jogviszonyainak kulturáltsága.

Domokos Péter tusrajza

Nemzetiség és egyetemesség I.

A reformkorban Eötvös József nem juttatott központi helyet eszmerendszerében a nemzetiségi kérdésnek. Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc tragikus eseményei döbbsentették rá, hogy a horvátok mellett az addig kevés figyelemre méltított nemzetiségekkel is szükséges tudományosan foglalkozni. Erről győződhettünk meg a müncheni kéziratokból (*Irataim Münchenben 1848 végén*)¹. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a korszerű polgári nemzetiség emelkedésért folytatott küzdelmekben Eötvös ne tanúsított volna érdeklődést a nemzetiségi törekvések iránt. A nemzetiségi kérdéstről írt legjelentősebb tanulmányának (*A nemzetiségi kérdés*) megjelenése évében Falk Miksát arról értesítette (1865. április 21.), hogy e tárggyal húsz évig foglalatkoskodott. Mindenképpen évtizedes érdeklődés és tudományos munka eredményének tekinthetők azok a művek, amelyeket Eötvös legjelentősebb elméleti alkotásai között tartanak számon.

Az *Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich* (Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról; Lipcse—Pest, 1850) című politikai röpiratában fejtegette ki először rendszerre a nemzetiségi kérdéstről alkotott elképzeléseit. Értékelő elemzését az *Uralkodó eszmékben* folytatta. Eötvös a röpiratát tervjavaslatnak szánta. Az „ausztroszlávok“ képviselőjének föderációs elképzelésével száll szembe: František Palacký a birodalmat szláv jellegű monarchiává szeretne volna változtatni.

A mottót Macaulaytól vette: „Nem szerette a forradalmakat, és ugyanabból az okból, amiért nem szerette a forradalmakat, nem szerette az ellenforradalmakat sem.“ Eötvös röpiratában a szabadságharcra, 1849 őszének véres eseményeivel, Haynau és Bach diktatúrájával egyáltalán nem foglalkozott. Mi több, Ausztriát, az 1849. március 4-i oktrojált alkotmányra hivatkozva, ami egyébként sohasem lépett életbe, alkotmányos országnak nevezte ki. A nem politikai alkatú Eötvös, tervjavaslata visszhangjáért, figyelembevételéért megtévesztő politikai mimikrihez folyamodott, hogy a lojalitás látszatával is hasson. Mert szó sincs arról, hogy Eötvös hajlott volna az abszolutizmussal való kiegyezésre. Akkor úgy tűnt, hogy mindennél előbbre kell helyezni a nemzetiségi elv alkalmazásának sugalmazását, még akkor is, ha a körülmények ismerete különösebb reményekre nem jogosította. De még így sem tudta elhallgatni, hogy Ausztriának nincs Reichstagja, és tartományi gyűléseket sem tartanak. A kényszeralkotkodásnál sokkal értékesebb, hogy Eötvös politikai röpiratában határozottan ellenszegült a bürokratikus, elnyomó központosításnak az egyéni szabadság és a nemzetiségi önállóság védelmében, elutasította az önkényuralom „jogeljárásai“ propagandáját, mely szerint az uralkodóval szembeni engedetlenség következtében az ország elvesztette alkotmányát, önállóságának jogosságát.

A *Gleichberechtigung* vezérgondolata, hogy a birodalomnak olyan alkotmányra és törvényes rendre van szüksége, amely a nemzetiségi egyenjogúság elve és az állam egységének elve között minden összeütközést lehetetlenné tesz.

A nemzetiségi kérdést minden államban a történeti, társadalmi és gazdasági sajátosságoknak megfelelően kell megoldani. Eötvös nem mindenhol és mindenkor érvényes megoldást ajánlott. Ausztria viszonyai között a *sajátos*: a birodalom egységének megőrzése mellett a nemzetiségek önállóságának kifejlesztése. Ezért olyan alkotmányt kell adni, mely az 1848-ban kivívott anyagi és társadalmi előnyökön kívül ezt is tudja biztosítani. Eötvös úgy gondolta, hogy az osztrák monarchia területén beszélt nyelveket a közügyek intézésében egyenlően kell használni, a központi állami szervekben betöltendő helyeket a nemzetiségek számarányának megfelelően kell elosztani. A legfontosabb, hogy Eötvös röpiratában eljutott a területi önállóság létesítésének eszméjéhez; a nemzetiségek, írta, „önálló kormányzó gyűlésekkel“ szerezhetnek alkotmányos jogokat.

A röpirat nem indítványozta Ausztria föderatív átstrukturálását, mert az ilyen forma tagadja a történelmi jogot, s ezért magában rejti felbomlásának lehetőségét is. Eötvös a nemzetközi erőviszonyokból arra következtetett, hogy a földrészt hatalmi egyensúlyra szempontjából Ausztria európai szükségesség. Így, bonyodalmak nélkül, csak a történelmi jog alapján lehetséges a területi önkormányzat. De az államegység érdekében az egész államra tartozó ügyek nem oszthatók szét.

A *Gleichberechtigung* megjelenésekor Eötvös a nemzetiségi kérdés megoldását, amelyet az államegységre nézve is alapvetően szükségesnek tartott, az önkormányzat és az egyéni szabadság formájában képzelte el olyanformán, hogy mindenki, bármilyen nemzetiséghez tartozzék is, a jogok gyakorlásában egyenlő legyen, mert egyetlen nemzetiség sem lehet az állam kivételezettje. Sajátosan eötvösi gondolat, hogy a népfelség nevében nem szorítható háttérbe az egyediség — individuum, közösség — szabadsága.

Eötvös azonban sokkal eredetibb gondolkodó volt, semhogy beérte volna politikai tervezetek írásával. Éppen azzal alkotott elméletileg is értékeset, hogy a nemzetiségi kérdést — Európában az elsők között — bevonta a tudományos elemzés körébe. A nemzetiség tanulmányozásakor a történetiség elvének alkalmazását szervesen összekapcsolta a szociológia- és ideológiakritikai elemzéssel. Megoldási tervei (különösen azok jogi formája, az 1868-as nemzetiségi törvény) ennek az elemzésnek eredménye. Ezért a következőkben nem ragaszkodom az íráskor megjelenésének időbeli sorrendjéhez. Amennyire lehetséges, Eötvös nemzetiségelméletének átfogó bemutatására és értékelésére törekszem.

A nemzetiség történetisége

Tanulmányaiban Eötvös a nemzetiségi kérdést az ókori civilizációtól a modern polgárisodás elterjedéséig haladáselméletével összhangban tárgyalta. A nemzetiség fokozatos társadalmi haladás létrehozta közösség, az emberiséghez viszonyítva olyan egyediség, mely megkülönböztető tulajdonságokkal bír: „Mindegyik nép a maga módján alakította tovább eszméit, mindegyiknél sajátos erkölcsök és szokások alakultak ki, mindegyik számalommal tekintett a szomszával előítéleteire, melyek éppen azért tűntek neki igen megvetendőnek, mert a sajátjával voltak elmentések.”² A népek magaráultságában a döntő fordulatot a keresztény civilizáció hozta, amikor kialakult a „népek társasága”, megerősödtek a népeket egybefűző kötelékek. A kereszténység „a civilizációnak egybizonyos közösségét” hozta létre, elterjedt az emberiség egységének eszméje és hivatásának hite. Az emberiség egyetemessége a nemzetiségi önfelismerés formájában az egyedi létezését is tudatosította. Eötvös *A nemzetiségi kérdés* című tanulmányában a nemzetiség előtörténetét a modern polgárisodás korának — „a szubjektivitás korának” — ideológiakritikájával folytatta. Az *Uralkodó eszmékben* kifejtett bírálatát a különössel, a nemzetiségi kérdés újkori értelmezésével hozta összefüggésbe. Ilyen vonatkozásban *A nemzetiségi kérdéssel* továbbfejlesztette állambölcséleti művét, az *Uralkodó eszméket*.

A nemzetiségi eszme uralkodóvá válása együtt járt annak elferdítésével. Az eszmékre — Eötvös ezekkel magyarázta a társadalmi haladást — a létező társadalmi viszonyok is visszahatnak, s e viszonyok sem változnak meg azonnal az eszmék hatására. Másrészt a kor uralkodó eszméi „soha nem győzhetnek tökéletesen és soha nem idézik elő minden logikai következéseiket”.³ Az újkori népszuverenitás az egyes népek jogosultságának — rousseau-i állambölcsélet — eszméjét is magában foglalja. Ezt az eszmét vették alapul a népek egyenjogúságának nyilatkozatában, amely Eötvös szerint nem egyéb, mint a XVIII. század elveinek a népek egyenlőségét figyelembe nem vevő alkalmazása a nemzetiségi viszonyokra. Az utolsó száz évben — nyilván Eötvös koráig — az állam központosítását annyira kiterjesztették, hogy teljesen háttérbe szorult a tartományok, városok stb. egykori önkormányzata, minden olyan egyediség (mint pl. az állampolgárok nemzetisége), amely az egyenlőséget, az egyformaságot zavarja, anakronisztikusnak minősült.

Mindjárt meg kell jegyezni, hogy Eötvös egyenlőségen — a fogalom nem valódi, hanem „divatos”, elferdített értelmezésében — az állammal szembeni egyenlő alárendeltséget értette, ahogy az *Uralkodó eszmékben* írta, az „egyetem korlátlan uralmát”. Mert, ugyancsak az *Uralkodó eszmékből* idézve, központosított államban a szabadság és az egyenlőség „elvéit létesíteni nem egyéb, mint törekvés, az álladalom egyetemes jogosultságát az egyéni jogosultság helyébe léptetni”. Nemzetiségi vonatkozásban pedig az elferdített egyenlőség a nemzetiségnek mint megkülönböztető entitásokkal rendelkező közösségnek tagadása, államnemzetbe olvasztása. Eötvös korában a *laissez faire* politikusai és ideológusai kevésbé vagy egyáltalán nem gondoltak a nemzetiségek önkifejlődésének társadalmi és jogi biztosítékaira. Nem véletlen hogy Eötvös az *Uralkodó eszmékben* — francia nyelven — Barrère-nek a Közjóléti Bizottságban a „régí beszédmódok” elleni kirohanását idézi: „A föderalizmus és a babona alsó-bretagne-i nyelven beszél; az emigráció és a köztársaság iránti győlölet a németet használja.” Arra, hogy milyen tisztán látta Eötvös a központosítás veszélyét, elég egyetlen dolgot említeni. A francia forradalom éveiben az ország lakosságának csaknem fele (45%) nem a franciát

vallotta anyanyelvének, hanem a bretont, baszkot, aqvítánt és más nyelveket. A forradalom a populust éppúgy egyesíteni akarta, mint a pénzt, vámot, bíraskodást, adót, közigazgatást. A központosítással egybeeső asszimilációs politika, a „colonialisme intérieur” (belső gyarmatosítás) — ahogy ma nevezik ezt a törekvést a francia regionalisták —, ha nem is hozott teljes eredményt, elősegítette a nem franciák beolvását az államnemzetbe.

Eljutottunk az eötvösi nemzetiségi fogalom elemzésének szükségességéhez.

A nemzetiség eötvösi fogalma

Eötvös történeti tényekkel bizonyította, hogy a nemzetiség fogalmát sem az ókorban, sem a középkorban nem használhatták. Rómában az eredet fogalmát háttérbe szorította a római polgár fogalma, az ókorban a megkülönböztetés eszköze a vallás és a *connubium* joga volt, az egyén hovatarozását az állammal, és nem a nyelvvel azonosították. Az európai történelemben a népvándorlással új nemzetiségi egyediségek keletkeztek. A középkori társadalom azonban a nyelveket teljesen kizárta a jogok gyakorlásából. Ha a horvát, román vagy rusnyák a kiváltságosok közé jutott, éppen olyan mértékben részesült a privilégiumokból, mint a magyar nemesek vagy arisztokraták. Eötvös a XVIII. századot jelölte meg korfordulónak: „a nemzetiségi ösztön akkor alakult eszmévé.”

A nemzetiség „szabatos” meghatározása *A nemzetiségi kérdés* című tanulmányában olvasható: „A nemzetiség nem egyéb, mint azon összetartozásnak tudata, mely nagyszámú emberek között — múltjok emlékei, jelen helyzetük s mi ezekből foly, érdekeik és érzelmeik közössége által támad. Miből világos, hogy a nemzetiségi érzésnek forrása lehet minden, mi által az emberek között ezen összetartozásnak érzete keletkezik.”⁴ A nemzetiség érzete a népeknél ugyanaz, ami az egyénnél a „személyiségének öntudata”. Éppen ezért Eötvös nemzetiségnek tekintett minden olyan népet, melyben „külön személyiségének érzete felébredt”. Ha az összetartozás tudatát — új keletű kifejezéssel a „mi” tudatát — fogadjuk el alapkritériumnak, akkor annak különböző formákban mindig meg kellett nyilatkoznia. Eötvös arra került felfogásával ellentétbe, azzal indokolta a nemzetiségi eszme késői megjelenését — „a szubjektivitás korában” —, hogy a műveltség haladásával egyenes arányban fokozódik a nemzetiség egyediségének (= személyiségének) érzete. A nemzetiségek közötti különbségek nem eredendők, nem is a priori tulajdonságok, a közös eszmét, mely az egész emberiség közös tulajdona, a nemzetiségek saját egyéniségük szerint sajátítják el, s a közös irányban „saját természetök szerint haladnak”. Eötvös is elismerte az anyanyelv és a nyelvi közösség fontosságát, de nem tulajdonított neki akkora jelentőséget, mint az önfelismerésnek, a nemzetiségi lét és személyiség tudatosulásának. Úgy gondolta, hogy a nemzetiségi létezés lényege nem a nyelvben rejlik, hanem az önkifejlődésben, a múlt emlékei, alkotásai és a jelen érdekei sokkal erősebb érzelmeket idéznek elő, mint a nyelv. Természetesen Eötvös tévedett, amikor a nyelvet nem sorolta a nemzetiséget meghatározó kritériumok közé. A nemzetiség önfelismerése — a „mi” tudat kultúrába kristályosodása — az anyanyelv révén történik. Az *Uralkodó eszmékben* arra hivatkozott, hogy az eszméket nyelvről nyelvre lehet fordítani, s Byron világfájdalmát hozta fel példának. Mai ismereteink alapján a nyelv mondatnani és jelentéstani struktúráiban a nemzeti és nemzetiségi közösség — vagy más etnokulturális közösség — történelmi-társadalmi tapasztalatai, ismeretei és viselkedési stratégiái objektívalódnak. Enélkül elképzelhetetlen az együttműködés. Ezért tartjuk a nyelvi egységet a nemzet és a nemzetiség egyik legfontosabb attribútumának. A természetes nyelvek közötti különbségek azt bizonyítják, hogy különböző úttal vannak és voltak a valóság megismerésének, s hogy a megismerés nyelvi kifejezései sokfélék lehetnek.

Természetesen a nyelvi kritérium háttérbe szorítása mit sem von le Eötvös fogalmi meghatározásának értékéből. A fogalom ebben az alakjában is főbbit jelentett, mint Herder hamisító szövegmagyarázóinak ferdítései, akik a nyelvben és a folklórban, eredetben olyan értéknagyságot fedeztek fel, amely másokkal szembeni felsőbbségüket igazolja. A nacionalista ideológiában a nyelvemzet elferdítését éppen úgy megtaláljuk, mint az államnemzet hibás értelmezését. Eötvös annyira tisztelte a tényeket, hogy az azoktól való bármilyen eltérést a tudomány elárulásának tartotta. Nála is előfordul a politikai nemzet fogalma. De sehol sem fordul elő nacionalista jelentéstartalommal. E vonatkozásban is szabatosan fogalmazott: a nemzetiséget személyisége, a közös érdekek és érzelmeik tartják össze, az államot pedig az ezek mellett létező közös érdekek. Az államhoz tartozás nem jelent nemzethez tartozást. Egy állam területén — amilyen Ausztria is volt — több nemzetiség élhet együtt; a nemzetiségek csak akkor veszélyeztetik az álla-

mot, ha elnyomják őket, megfosztják jogaiktól, egyéniségük megsemmisítésére törekednek. Ezért az állam alapvető érdeke, hogy a nemzetiségek önkifejlődését támogassa. Eötvös a *Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs* — Ausztria hatalmának és egységének biztosítékai (1859) — című politikai tanulmányában kategorikusan megfogalmazta, hogy minden olyan intézkedés, amelyet az állam elnémetesítésére tettek, a kormány és a nemzetiségek közötti ellentéteket élezi ki, és megfosztja a kormányt erkölcsi befolyásától.

Még ezzel kapcsolatban csak annyit, hogy Eötvös nem különböztette meg egymástól a nemzet és a nemzetiség fogalmát.

Anélkül, hogy XX. századi eszméket szándékoznék belemagyarázni Eötvös nemzetiségi elméletébe, vagy korszerűsíteni akarnám, úgy érzem, ezt a „policentrikus nacionalizmus“ korai alkotásának lehet tekinteni. (Itt a nacionalizmus fogalmát Anthony D. Smith értelmezésében használom.) A policentrikus nacionalizmus sine qua nonja az autonómia, az individualitás és a pluralizmus. E három elv alapján, amint a nacionalizmusról írt könyvében Anthony D. Smith meggyőzően bizonyítja, a policentrikusok az önkormányzatot és a függetlenséget saját nemzetiségüknek akarják megszerezni és fenntartani, anélkül hogy mások ezen jogát kétségbe vonnák.⁵

A nemzetiségi mozgalmak eötvösi értékelése

Eötvös pozitívan értékelte a nemzetiségi mozgalmakat. Azon nagy mozgalmak egyikének minősítette őket, amelyek az egyén szabadságának és jogegyenlőségének megvalósítása jegyében a reformációval kezdődtek. A XIX. században e küzdelem szubjektuma a nemzetiség. Viszont tévedett, amikor arról írt, hogy a nemzetiségi mozgalmak nem olyan jelentőségűek, mint a vallásosak. Helyénvaló azonban történelmi analógiája. Mert kétségtelen, hogy a nemzeti mozgalmak a türelem és a szabadság nevében éppen olyan türelmetlenséget és uralomvágyat tanúsítottak (és tanúsítanak), mint egykor a vallásos szenvedélyektől felkorbácsolt idegzetű tömegek.

Napóleon uralmának megdöntését Eötvös egyedül a nemzeti mozgalmaknak tulajdonította: az orosz, német, spanyol ellenállásnak. A nemzetiségi kérdéstről írt tanulmányában azt is tisztázta, hogy a nemzetiségi mozgalom „nem a fajok különbségéből és azon ellentétekből veszi eredetét, melynek, mint ennek következtében az egyes népek szokásai és életmódja között léteznek — hanem főképpen múltjokból fejlődnek ki, úgyhogy túlzás nélkül mondhatjuk, miként csaknem minden nemzetiségi mozgalom a történelmi jog melletti vagy elleni küzdelemnél nem egyéb“.⁶ Arra is figyelmeztette kortársait, hogy a nemzetiségi mozgalmak a civilizáció haladási irányával nem kerülhetnek szembe. Ha mégis szembefordulnak, akkor a mozgalom olyan partikularitásba süllyed, mely nem egyeztethető össze az emberiség egyetemes értékrendjével és érdekeivel.

Részben a kortársak s főleg az államvezetők meggyőzése céljából írta — Eötvös a gyakorlati célt soha nem tévesztette szem elől —, hogy a nemzeti eszme nem forradalmi eszme, „amennyiben nagyrészt a történelmen alapszik s a nép erkölceivel összeköttetésben áll, inkább az ellenkező irányban hat, s ha ennek a jelenkorban ellenkezőjét tapasztaljuk, ennek oka egyedül azon állásban kereshető, melyet egyes államok a nemzetiségekkel szemközt elfoglaltak, ellenségesen lépve fel az iránt, minek e század leforgása alatt fenntartásukat köszönhettek“.⁷ Eötvös mindenképpen a nemzetiségi kérdés békés, a haladással összeegyeztető megoldását szerette volna elfogadtatni, erről kortársait meggyőzni. Ez összhangban volt világnézetével is. A nemzetiségi mozgalmakra alkalmazott érték-kritériumból világosan kitűnik: ha a nemzetiségi mozgalmak látszólag ellentétben állnak is az emberiség eszméjével, az egész emberi nem egyenlő jogosultságának eszméjét hordozzák.

JEGYZETEK

1. Országos Széchényi Könyvtár. Fol. Hung. 1509.
2. Eötvös József: *Reform és hazafiság* III. Bp., 1978. 471.
3. I. m. 350.
4. I. m. 351.
5. Lásd Anthony D. Smith: *Theories of Nationalism*. London, 1971.
6. I. m. 397.
7. I. m. 450.

Az Írástudó halála

Az ész kritikáihoz, amelyeket a filozófiától kaptunk, képzeletünk hozzáteheti A nyelv kritikáját, és ez az irodalom.

ROLAND BARTHES

Merész felfedező volt, és higgadt, rendszerező elme. A nyelv új utakat fűrésző tudósa és egy új tudományt a szépirodalom nyelvén megszólaltató művész. Hogy „Az író nem határozható meg szerep- vagy értékfogalmakkal, hanem csakis egy bizonyos *beszédtudat* által” — előtte is sejthető volt. De Ő fogalmazta meg. Barthes-ig senkinek sem jutott eszébe „a forma felelősségéről” beszélni. És Neki adatott meg, hogy idejekorán észrevegye: „elérkeztünk a *Kommentár válságához*, s ez a válság nem kevésbé jelentős annál, amely ugyanezt a kérdést felvetve átvezetett a középkorból a reneszánszba.” Tőle származik az a felismerés, hogy a klasszikus polgári társadalom hosszú ideig csupán eszközt és dísz látott a nyelvben, amely számunkra már „jel és igazság”, tehát minden, ami a nyelvhez kapcsolódik — humán tudományok, filozófia, irodalom —, felülvizsgálatra szorul.

A felülvizsgálat folyamatban van. Keserves leckéket tartogat még számunkra és felszabadító revelációkat. A felülvizsgálók, a felszabadítók között, akikre mindig szükségünk lesz, ott találjuk Roland Barthes-ot, aki az ember felszabadításából nem a leglátványosabb részt vállalta magára, de a leghasznosabbak egyikét, amikor példát mutatott az írott és íratlan mű felszabadítására minden fajta konvenciók nyúga alól. A nyelv rendjében és szabadságában forradalmi energiákat ismert fel, és egészen pontos elképzelése volt arról, amit a nyelv lehetséges fasizmusának nevezett, amikor a Collège de France-on tartott előadásai egyikében leszögezte, hogy a fasizmus nem a beszélni kényszerítés, hanem a megakadályozott beszéd gyakorlata.

Még nem volt az irodalomszemléológia professzora, hanem „csak” az „új kritika” szenvedélyesen támadott és óvatosan ünnevelt előcsatára, amikor a *Sur Racine*-ra felhördült konzervatív irodalomtudománynak szánt könyvnyi válaszában megállapította: „Maga a mű meghatározása változik: történelmi tényből antropológiai tényé alakul, minthogy egyetlen történelem sem merítheti ki. A jelentések változatossága tehát nem az emberi erkölcsök relativista szemléletéből fakad; amit jelez, az nem a társadalom hajlama a tévedésre, hanem a mű hajlandósága a nyitottságra; a mű egyidejűleg több jelentést tartalmaz a maga struktúrájából, nem pedig azoknak a fogyatékoságából eredően, akik olvassák. Éppen ettől szimbolikus: a szimbólum nem kép, hanem a jelentések pluralitása.”

A *Mithologies*-ban Barthes az AUTÓT — minden autót, tehát azt a mosodai teherkocsit is, amely a rue des Ecoles 44-es számú háza előtt elgázolta — a gótikus katedrálishoz hasonlítja. Egy korszak reprezentatív termékét látja mindkettőben, kollektív és névtelen műalkotást, amelyet az egész nép mint látványt és mint máigkussá vált használati tárgyat sajátít ki: fogyaszt. Most, hogy a tragikus véletlen folytán ez a mitikus tárgy félelmetes statisztika elnémult adatává tette ironikus kutatóját, úgy tűnik, az analógia kiegészítésre szorul. A székesegyházak nem tartoztak a középkorra jellemző halálnemek kiváltói közé. Miért érezzük mégis úgy, hogy ez a végzetes baleset az ember és a gép(kocsi) huszadik századi viszonylatának éppen azt a baljós színezetű mitikus dimenzióját teljesíti ki, amelynek Barthes 1957-ben parodisztikus változatával játszadozott?

Egy évtizeddel később Baront idézi, aki szerint a pápuák nyelve nagyon szegényes. És egyre tovább szegényedik, mert valahányszor meghal valaki a törzs tagjai közül, a gyász jeléül kiiktatnak néhány szót a használatból. Ha pápuák volnánk, ugyan milyen szavakról kellene lemondanunk, hogy kifejezzük és állandó megfosztottságként megszenvedjük a veszteséget, amely a Barthes halálával ért? Nem vagyunk pápuák. Barthes-ra szavak emlékeztetnek, a *beszédtudat*, a nyelv fényei, azok a jelek, amelyek segítségével időközön és halálokon túl emberek üzennek egymásnak. Egy mű — írja valahol — nem azért örök, mert rákényszeríti az emberekre a maga egyetlen jelentését, hanem mert különböző jelentéseket sugall az egyszeri embernek, aki mindig ugyanazt a szimbolikus nyelvet beszéli az idők sokaságán át. „A mű javasol — mondja Barthes — az ember dönt.”

Ne felejtjük el: az ember dönt.

A szavak és az eszmék

„Tollamat sokáig kardnak tekintettem: ma már tudom, milyen tehetetlenek vagyunk. Mindegy: még mindig könyveket írok, ezt fogom tenni ezentúl is; szükség van rájuk; valami hasznuk mégiscsak van. A kultúra nem ment meg semmit és senkit, nem is igazol. De emberi alkotás: az ember önmagát vetíti belé, magára ismer benne; csak ebben a kritikus tükörben látja meg tulajdon képét.“ Kiábrándult és mégis elszánt, megfáradt és mégis küzdő, illúzióit eltemetett, de eszményeit tovább szolgáló írástudó sorai ezek. A *szavak* című önelemző munkájában írt így Jean-Paul Sartre, több mint másfél évtizeddel ezelőtt. Azóta még újabb és újabb könyveket írt, mindaddig, míg szeme világát majdnem teljesen elvesztette. Ez év áprilisában bekövetkezett haláláig tevékeny maradt, szelleme élénk figyelemmel kísérte a világ sorát, mindenről kialakította és ki is mondta véleményét. Személyiségének és életművének mélyen ellentmondásos volta politikai és elméleti állásfoglalásainak következetlenségeiben, gyakran barátait és híveit is meghökentető nézőpontváltoztatásaiban is kifejezésre jutott. Ám következetlenségében következetes volt, humánus alapeszményeihez és felfogásának — önmagukban ellentmondásos — alapelveihez egész életében hű maradt.

Filozófus és író egyszemélyben: a filozófiai tudatosság magas fokán gondolkodó író, a szépirodalom eszközeit mesterfokon kezelő, azokat a filozófiai tudat önkifejezésének szolgálatába állító bölcselő volt. „Azt hiszem, első könyvemtől kezdve minden, amit írtam, egyszerre tartozik az irodalomhoz meg a filozófiához“ — mondta egyik kései interjújában. „Mindig is azt szerettem csinálni, amit irodalmilag ki lehet dolgozni, de aminek azért megvan a maga filozófiai mélysége. Talán ilyen az életművem is: irodalmi mű, amelynek filozófiailag is van értelme.“ Tudatos író, filozófus-író: önmeghatározása is pontos.

Talán nem tévedek, ha azt állítom: filozófia és irodalom összefonódása Sartre életművében nem csupán az alkotó személyiségstruktúrájában leli magyarázatát, hanem annak a filozófiai felfogásnak sajátosságaiból is fakad, amelynek Sartre híve, képviselője és továbbfejlesztője volt. Az egzisztencialista filozófia sajátosan emberközpontú, elsősorban, vagy éppen csakis filozófiai antropológia, természet-tudományos alapokon álló általános lételmélettel és episztemológiával egyszerűen nem foglalkozik. Jaspers és Camus egybehangzó kijelentése szerint a filozófia alapkérdése az emberi élet értelmére, az élet és halál kérdésére, a „lenni vagy nem lenni“ hamleti kérdésére vonatkozik. Ez pedig minden — szükségszerűen emberközpontú — művészet, így az irodalom alapkérdése is. Programmatikus emberközpontúsága mellett azonban szubjektivista és irracionalista vonásai is közlítik az irodalomhoz az egzisztencialista filozófiát. A diszkurzív gondolkodás „more geometrico“ kifejtő és érvelő-bizonyító eszményének elvetése egybeesett az esszé mint sajátosan irodalmiasított filozófiai műfaj egyeduralkodásának kikiáltásával. Az érzékeltetés, sejtetés, megcsillantatás a rideg érvelésnél meggyőzőbbnek látszik ebben a felfogásban. Amit Verlaine a költészettől követelt: *pas la couleur, rien que la nuance* — az egzisztencialista gondolkodásban sajátos módon a filozófia követelményévé is vált. Az egzisztencializmus kibővítette az emberről való gondolkodás tárgykörét és fogalomtárát: „életérzéseket“, érzelmeket is beemelt a filozófiai tudat fénykörébe, a bizonytalanság, az egyedüllét, a szorongás, a lét abszurditásának *érzeteiből* is filozófiai *eszméket* kovácsolt. Ezért az irodalmiság minden jelentős egzisztencialista gondolkodó életművének sajátja. Ám a német gondolkodóknál a mérleg nyelve inkább a filozófia felé, Camus-nél inkább az irodalom felé hajlik; Sartre életművében a mérleg a két oldal egyenlő súlyát mutatja.

Sartre az egzisztencializmus ateista gondolati vonalának kiemelkedő képviselője; embertana jellegzetesen etikai töltésű. Filozófiájának híres kiinduló tétele — „a lét megelőzi a lényegét“ — azt jelenti: az ember lényege felsőbb lénytől nem függ, nem kívülről és nem előre meghatározott; az ember előbb létezik, majd önmaga határozza meg, tevékenysége által, lényegét, tevékenységéért pedig megoszthatatlan felelősséget visel. Az egzisztencialista filozófia általában eltekint attól, hogy az ember bizonyos, tudatától független, nem önkényesen választott és önkényesen meg nem változtatható társadalmi feltételek között él, tevékenykedik és határozza meg önmaga sorsát. Valóságos, ám viszonylagos választási szabadságát, sőt kötelezettségét egyoldalúan felnagyítva, egyúttal e választási szabadság-

ből és kötelezettségből fakadó erkölcsi felelősségét hangsúlyozza. Etikája a kanti ihletésű gondolatot folytatja, az egyéni cselekvés példamutató voltát emeli ki. Álláspontja a szociológiai bírálóat fényében tarthatatlan, mert figyelmen kívül hagyja az egyéni cselekvés és hatáskör társadalmi meghatározottságát, valamint azt, hogy társadalmilag valóban hatékonyan nem az elszigetelt egyéni, hanem a — sok aktív egyénből álló — nagycsoportok, osztályok, tömegek cselekszenek; az egyéni reális, átháríthatatlan felelősségének erőteljes kiemelése viszont kétségtelen érdeme ennek az álláspontnak.

Politizáló bölcselet volt: ateizmusa, humanista eszményei, meggyőződéses antiszocializmus a haladás ügyének szolgálatába állították. A kommunista mozgalom szövetségeként és kritikusaként is fellépett. Baloldali ember volt, de utolsó éveiben egy, a baloldaltól önmagát elhatároló, szélsőbaloldali mozgalmat támogatott. Valójában mindig egyedülálló, gyakran különcködő szellem maradt. Elismerte Marx elméletének létfontosságát korunk számára, de el is határolta magát ettől az elmélettől. Egzisztencialista filozófiáját valamiképpen a marxizmuson belül, autonómiáját mégis megőrizve kívánta továbbfejleszteni. Nézeteiben elmosódtak az elvi határok a marxizmus materialista társadalomfelfogása és a maga nem materialista, szociológiai megalapozottságot nélkülöző felfogása között.

Sartre egzisztencializmusa — mint fiatalkori barátjáié, Camus-é is — a tudatosságot heroizáló világnézet. Szépirodalmi munkásságuk az ellentéte annak, amit Engels Balzacról és Lenin Tolsztojról írott megjegyzései alapján „a realizmus diadalának” szokás nevezni. Balzacnál és Tolsztojnál az öntörvényű művészi realizmus társadalmi, politikai, filozófiai nézeteikkel ellentétes eredményekre vezetett; Camus-nál és Sartre-nál viszont minden autentikus művészi érték fájdalmas tudatossággal kimunkált és elméletileg is megfogalmazott világnézeti elemmel párosul. Eppen ezért világnézetük határai egyben művészetük határai is, erényei — a művésztüké is.

Sartre legjobb, egyben legfilozofikusabb drámája *Az Ördög és a Jóisten*. Nem érdekelt, hogy a mester maga is — bocsánat, itt jut eszembe, hogyan kérte ki magának Sartre 1968-ban, a *Le Monde*-ban megjelent nyílt levélben, hogy De Gaulle tábornok, a francia állam akkori elnöke őt *maitre*-nek, mesternek titulálja — nos, hogy Sartre maga is, szintén egy öregkori interjúban, színpadi művei közül a legfigyelemreméltóbbnak ezt a darabot jelölte meg. Ez az a színműve, amelyben filozófiája a legszervezettebben ölt szépirodalmi formát. Götz von Berlichingenről Goethe is írt drámát; a két mű meséjének kiindulási pontja azonos, tartalmuk lényegileg különbözik. Götz története, útkeresése, tévelygése és magáralapítása híven fejezi ki Sartre önmagának feltett kérdéseit s kérdéseire kidolgozott válaszait. Ez a munka minden más Sartre-műnél beszédesebben jelzi a szerző közeledését a marxizmushoz, és azt is, hogy miben áll ez a közeledés, meddig jut el, és hol torpan meg a filozófus-író.

A Jó és Rossz ellentétének és egységének ősrégi témáját boncolja Sartre, egyén és társadalom, egyén és szabadság, szabadság és felelősség örök filozófiai kérdéseinek ötvözetében. E bölcseleti kérdések emberi sorsokban és jellemelekben történő megragadása eleve bevonja az egyenletbe itt a *társadalmi cselekvést* mint tényezőt. A társadalmi cselekvés pedig tényezőként rögtön szociológiai, sőt politikai dimenziót kölcsönöz a filozófiai kérdésfeltevésnek. Sem a történeti Götzhöz, sem a német középkorvég hiteles történetéhez nincsen sok közönsége Sartre hősének, a darab meséjének. Mégis nemesveretű történelmi dráma a Sartre-é; a történelem valóságos kérdéseit feszegeti. Götz vívódásainak nem háttere, de élettere a „szegények” harca elnyomók ellen; a történelmi példabeszéd a mához szól, tömeg és vezér, egyéni függetlenség és elkötelezettség, hűség és áldozat nagyon is időszerű kérdéseit feszegeti. Az antropológiai és az etikai kérdésfeltevésnek a politikumba való mély beágyazása már önmagában közeledés a konkrétumhoz, az élet valóságához és egyben a marxista szemlélethez.

A személyiség kiteljesülésének záloga a szabadság. Ez Sartre bölcseleti kiindulópontja, és hőse pályájának kiindulópontja is. Götz is majdnem úgy kezdi, mint Camus Caligulája: a Rosszát cselekszi — gyilkol, rabol, nőket erőszakol —, hogy kihívja az Istent: úgy hiszi, ez szabadságának próbája, saját emberségének próbája. Felelősséget vállal a Rosszért, amit cselekszik, és hiszi: *ezáltal* teljesebb ember, mint azok, akik a Jót csupán *engedelmességből* teszik. „Ki ismer hozzám hasonlót? Én vagyok az ember, aki zavarba hozza a Mindenhatót” — mondja az első felvonásban. Erőszakkal teremt kifizetést rendkívüli képességei számára: „Már tizenöt éve undorodom magamtól”, de „a Rosszért élek-halok” — mert nem lát más utat, amelyen önmagához találhatna. Egyre merészebben kíséri az Istent: legnagyobb gonoszítottának elkövetésére készül — húszeretáratlan ember lemészárlására —, nem „kéjből vagy érdekből”, hanem hogy Istennel mérkőzzék, hogy

bebizonyítsa: annak hatalma nem szabhat akaratanak — szabadságának — határt: „Isten az egyetlen hozzám méltó ellenfél.“ Az emberfeletti hatalom ellen az emberi méltóság nevében fellépő, de az emberi közösségből önmagát kirekesztő, végletesen egyedülálló ember álláspontja a Götze a dráma elején; ez Sartre, a filozófus kiindulópontja is. Filozófiájának emberközpontúsága, ateizmusa még túllontúl elvont emberközpontúság, amelynek értéke az erkölcsiség skáláján könnyen visszajára fordul.

Götz pályájának első fordulópontját még teljesen az Istennel vívott párharca motiválja. Heinrich, a pap — az önmaga lelkiismeretét és a népet eláruló írástudó — állítja, és hinni kívánja, hogy az Isten tisztította őt a Rosszba, nem önmaga felelős tetteiért. Heinrich Götz ellenpólusa. Mivel Heinrich azt mondja: „Isten akarta, hogy ne gyakorolhassuk a jót a földön“, Götznek, hogy önmagához hű maradjon, most már a Jót kell cselekednie. A Rossz és a Jó pedig itt az etikus cselekvés kategóriáinak nemcsak általánosan elvont, hanem éppen a vallásérkölcsmódján elvont kifejezései. A Jó — a szeretet az emberek iránt, amely főleg sajnálatból, együttérzésből, könyörületből táplálkozik, s amelynek eszköze a jótétemény, a könyöradomány, az erőszak elvetése és az erőszakkal szembeni ellenállás megtagadása. Götz tehát most már az emberek felé fordul, és a szegények ügyének áldozza életét. De az abszolút Jó abszolúte nem hatékony, illetve könnyen hoz céljával ellentétes eredményt. Götz mindénáron meg akarja nyerni az emberek bizalmát, mert boldogítani akarja őket; de hát a népboldogítás is, végül, kegyes család, ha következményein végigmegyünk. Götz Napállam-terve világos célzással egyesíti magában a szocialista utópiák és a keresztényi szeretet utópiájának elemeit; Götz pályájának második foka nem egyéb, mint minden utópizmus bukása a valóság, a gyakorlat vizsgáján.

Götz életének második fordulópontja a darab végére esik; ez egyben a drámai feszültség csúcsa és a darab mondanivalójának lényege, csattanója. A nagybetűs Jó, a keresztényi szeretet és az absztrakt humanizmus csődje után Götz ismét új utat talál: a cselekvés útját. Már nem jótéteményeivel akarja boldogítani a népet, hanem harcához csatlakozik. Felhagy a csalással, még a kegyes csalással is. „Az Isten meghalt“; Götz végképp leszámolt az emberfeletti lény illúziójával. De nem az istentagadás Sartre közeledésének döntő momentuma a marxi filozófiához, és nem ez Götz életútjának nagy heroikus tette, hanem Jó és Rossz elvont ellentétének feloldása a cselekvésben, a gyakorlat, jelesen a forradalmi gyakorlat elsődrendű fontosságának felismerése. A nép ügyének nem még egy közvitézre, de hadvezérre van szüksége; Götz most végre elfogadja a tiszttséget, amit Nasty, a politikus, a pártvezér ismételtelen felajánlott neki: „nem örülök a vezérségnek, de vállalom.“

A helyét elfoglaló generális szavai zárják a darabot: „Reszketni fognak tőlem, mert csak így szerethetem őket. Parancsolni fogok nekik, mert csak így lehetek a szolgáljuk. Egyedül maradok ezzel az üres éggel a fejem felett, mert csak így lehetek mindnyájukkal. Ezt a harcot meg kell vívnom, és én meg is vívom.“ E szavak adják a darab kulcsát. Götz vállalja a nép fegyveres harcában való részvételt a népellens erőszak ellen, a forradalmi mozgalom ügye mellett tesz hitet. Ez a maximum, ameddig Götz-Sartre elmehet. De ugyanakkor: „reszketni fognak tőlem... parancsolni fogok nekik...“: most is úgy látja, a népet csak önmaga ellenére, erőszakkal lehet segíteni, el kell nyomni, hogy felszabadulásához hozzásegítsük; „hóhér leszek és mészáros...“ — mondja Götz néhány sorral előbb. A népzvétel döntő szerepének illúziója keveredik itt egy illúzióromboló, súlyos tapasztalattal Sartre-nál.

Ezen a ponton ugyanakkor Götz alakja valamelyest el is válik a Sartre-étől: Götz nem pusztán szövetségese a népnek, hanem már a forradalmi sereg generálisa, amivé a filozófus-író sohasem vált. De még Götz sem, még így sem azonosulhat a néppel. Megvívja harcát, de társatlanságra itéli önmagát: „Egyedül maradok ezzel az üres éggel a fejem felett...“ Már a népért küzd, már a forradalmi gyakorlat útját járja — s mégis kívülálló marad. Filozófiai tudata végül is járható utat mutatott, erkölcsi tudata megnyugodott. Mégsem sikerült, amit kívánt: „Ember akarok lenni az emberek között.“ Götz sorsa itt fordul tragikusra — s hősiiesen vállalja e tragikumot.

Sartre kívánsága a Götzével azonos. A Szavak utolsó sorai ezek: „Ha a megvalósíthatatlan üdvözülést az ócska színpadi kellékek közé sorolom, mi marad? Egy ember, egész ember, akit minden emberből gyúrtak össze, aki valamennyivel felér, s akivel felér bármelyikük.“

Nem kívánt kíválni; visszautasította a legnagyobb nemzetközi elismerést, amit tollforgató ember remélhet, az irodalmi Nobel-díjat. Alkotásaiban vált kiválónak.

JAGAMAS JÁNOS

Egy lépéssel közelebb a célhoz

Szilágyság magyar népzenejéről a *Művelődés* olvasói, valamint a televízió közönsége némi tájékoztatást kapott, ami alkalmas előkészítője volt Almási István kiváló munkája, a *Szilágysági magyar népzene* megjelenésének. Ízléses borítólappja, gondos kivitelezése, mely méltó a tartalomhoz, a Kriteriont dicséri, a szerkesztő Salamon Anikót és a technikai szerkesztőt, Bálint Lajost.

A Lajtha László diósadi gyűjtéséből közölt dallamok nyomán sejtettük, hogy a Szilágyságban különös színezetű dallamkincs rejtőzhet. Sejtésünk nem volt alaptalan. Most a kötet dallamainak olvasása nyomán láthatjuk, hogy itt nemcsak a megszokott jelenségek fordulnak elő. Minél előbbre jutunk a dallamok olvasásában, annál világosabban tárul eléink azoknak különös jellege, színezete. Almásinak köszönhetjük, hogy most teljes egészében áttekinthetjük ezt a sajátos színárnyalatú dallamkincset.

A nagy teljesítményt jelentő munka az olvasóban élénkebb érdeklődést keltet az alkotó személye iránt. Jól emlékszem arra az időre, amikor huszonnyolc évvel ennek előtte, 1951 őszén a Folklor Intézet Pavlov utcai helyiségében első ízben találkoztam Almási Istvánnal, a kezdő főiskolással. Kérdéseimre megtudtam, hogy Almási Sámuelnek, a XIX. századi neves dalgyűjtőnek dédunokájával állók szemközt. Meg is jegyeztem nyomban, hogy ez elkötelezettséggel járhat, és mint később meglepéssel tapasztalhattam, azzal is járt. Főiskolai tanulmányainak már első szakaszában tapasztaltam erős vonzalmát, élénk érdeklődését a népzene iránt. Kezdetlől fogva tevékeny tagja volt a főiskola folklórkörének. Szorgalmasan vett részt a helyszíni gyűjtéseken. Még tanulóévei idején társszerzője volt *A lapádi erdő alatt* című, 1957-ben megjelent népdalkönyvecskének. A folklórkör keretében ő ismertette a lapádi gyűjtések anyagát. A gyermekdalokról szóló írása a hajdani *Művelődési Útmutató* 1954. évi 2. számában került nyilvánosság elé. Ebben az időszakban már szorgalmas, gyakori látogatója volt a Folklor Intézetnek. Kitűnő államvizsga-dolgozattal (*A refrén a moldvai csángók népdalaiban*) fejezte be főiskolai tanulmányait.

De lássuk az előzményeket is. Mily utat járt be, milyen zenei nevelésben volt része a főiskolai évek előtt? Már elemista korában karénekes lehetett néhai Pécsi János kántortanító énekkarában. Hosszú éveken keresztül tanult hegedülni. Először néhai D. Szabó Géza zeneszerzőtől, majd Ander Zoltánnától és végül néhai Kouba Paulától. Középiskolás éve alatt néhai Benedek István zenetanár vezetésével már megismerhette a magyar népdal stílusait is. A jó hírű református kollégiumban tanulhatott, ahol fejlett önképzőköri élet, karéneke-kultúra, aktív diákzenekar volt. Szerencsés volt abban is, hogy a főiskola akkor még ötéves volt, így három évig tanulhatott zenefolklórt, két évig formatant. Szolfézszt Major Ferentől, karvezetést pedig Nagy Istvántól tanult. Almásit fél évvel államvizsgálja után rendes kutatónak nevezték ki a Folklor Intézethez 1957 elején. Később bizonyos intézkedések negatívan befolyásolták népzene kutatásunkat. 1960 után az ő vállára nehezedett mindaz, aminek elvégzésére annak előtte négy kutató is kevésnek bizonyult. Csaknem két évtizeden át ebben a kényszerhelyzetben Almási derekasan helytállott. Minden nehézség ellenére — beleértve a személyit is — kitartó szorgalommal, példás ügyszeretettel folytatta kutatómunkáját. Immár harmadfél évtizedet megközelítő tevékenységének jelentősebb megnyilatkozásai a következők: 1969-ben megjelent a *Magyargyerőmonostori népköltészet*, közös kiadvány Olosz Katalinnal; 1970-ben a *245 népi táncdallam*, szintén közös kiadvány Iosif Herțea-lyal; 1972-ben a *Tavaszi szél vizet áraszt* antológia. 1974-ben Benkő Andrással és Lakatos Istvánnal közös kötetet készít: *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése*. Különbféle folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben 52 cikket és tanulmányt közölt. Ezenkívül van 8 tudományos közleménye és 4 kéziratban levő dolgozata.

E rövid áttekintés, valamint a folklórosztály archívuma igazolja, hogy Almási magáévá tette Bartók és Kodály tanítását, és következetesen annak szel-

lemében munkálkodott. Legjelentősebb, legciszítottabb, a magyar zenetudománynak legtöbb adatot nyújtó könyve, életművének csúcspontja eddig kétségtelenül a *Szilágysági magyar népzene*. Szakirodalmunk legjelentősebbjei között a helye.

A „nótás vidám Szilágy” tájairól a múltban felszínre került kis számú népzenei adat különlegességénél fogva is elég volt ahhoz, hogy e vidék tüzetesebb átkutatását megsürgesse. Az 1954-ben Gurka László által megkezdett újabb gyűjtések folytatására és betetőzésére objektív okok miatt csak 1963–1976 között kerülhetett sor. E 13 év hosszúnak tűnik ugyan, de ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy ezt a munkát egyéb intézményi kötelezettségei mellett Almási István egyedül végezte, segítség nélkül. Csak kevesen tudhatják, mennyi időre és energiára van szükség, míg eljutunk az első tájékoztató kutatástól a kész kötetig. Tegyük még hozzá azt is, hogy a magyar népdalok gyűjtése már a század elején sok időbe telt. Bartók Béla első erdélyi gyűjtőútjáról egyik, Geyer Stefihez írt levele részletesen számol be a magyar népzene kutatás nehézségeiről. Hogy az éneklők mennyi műdallal, selejttel hozakodnak elő, amíg egy-egy följegyzésre érdemes anyag is előkerül. Ugyanis már Bartók idejében a városi kultúra beáramlása a magyar falvakba elég nagy méretű volt ahhoz, hogy a selejtes műdalok valóságos özöne árássa el az egyes vidékeket. A mondottakat figyelembe véve senki sem tekintheti a 13 évet soknak, sőt ellenkezőleg, a szerző javára írhatjuk, aki fáradságot nem ismervé, szorgalommal járta a hepehupás vidék poros, sáros útjait, amíg kitűzött célját el nem érte, s 23 faluban 234 adatközlőtől 985 dallamot rögzíthetett hangszalagra. Áldozatos munkájának köszönhető, hogy a Szilágyság népzenei térképünkön többé már nem fehér folt. Kötetével oly gazdag élmény- és ismeretanyagot nyújt, amilyent kevés népzenei kiadványban találhatunk.

A példamutató jegyzetanyaggal együtt a kötet sejteti, hogy a feltárt dallamkincs számos, ma még megoldatlan zenefolklorisztikai kérdésre fog fényt deríteni, közelebb visz az objektív igazsághoz. Ugyanakkor olyan, újabb szempontok vizsgálatára is ösztönöz, melyeket eddig nem vettünk kellően figyelembe.

Minden néprajzi kiadvány igazi értékét a népi alkotások tudományos közlése és adatai jelentik elsősorban, a hiteles, időtálló anyagközlés, no meg a hozzá tartozó statisztikai adatok. Erre már Kodály rámutatott, és arra is, hogy minden elmélet idővel elavul. Célszerűbb tehát a teljesebb anyagról keveset mondani, mint kisebbről sokat. Almási az előbbit követte. Nagy gondnal és körültekintéssel csak annyit foglalt írásba, amennyi föltétlenül szükséges. Bevezetőjében, tájékoztatójában, jegyzeteiben egyaránt nem találunk fölöslegeset. Sőt, úgy gondolhatjuk, hogy itt-ott részletesebben is szólhatott volna. De hadd fűzzem hozzá mérték-tartó szűkszavúságának mentségéül: feltételezhető, sőt szinte bizonyosak lehetünk abban, hogy a szerző 331 oldal terjedelmű kötetével még nem zárta le végérvényesen a Szilágyság népzenejéről tett megállapításait, sőt, magát a kutatást sem. Várjuk, hogy a jövőben újabb adatokkal, tudományos írásokkal egészítse ki kötetét.

De elégedjünk meg egyelőre annak megállapításával, hogy az 1300-nál több kotta és sok ezer szöveg sor közöttével örökbecsű szolgálatot tett a magyar és az egyetemes népzene tudománynak. Jelentőségét még jobban kiemeli, hogy csaknem ismeretlen vidék népzenejét tárja fel. Példája másokat is arra serkent, hogy ne csak a túlon túl divatozó balladák gyűjtésével, hanem a teljes ki-egyenlítődségre törekedve népzeneink elhanyagoltabb vidékeinek, kategóriáinak, műfajainak kutatásával is törődjenek. Almási a megszokott keretnél teljesebb képet nyújt a vidék dallamvilágáról. Jelentős érdeme többek között, hogy Szilágyság hangszeres népzenejéről is tájékoztat, a jegyzetben foglaltat is ideszámítva, 27 hangszeres lejegyzés kottájával gazdagítván a tartalmat. Ebből 12 népdal hangszeres változata, a többi 15 pedig hangszeres darab. Továbbá a kottával közölt 255 népi adat mellett a függelékben még 331 dallam kezdősorát adja szolmizációs írással. Olyan, többnyire közismert anyag szerepel itt, melynek kottával való közlése fölösleges. Felsorolásuk viszont a tudományos áttekintés szempontjából nem nélkülözhető.

A kötet tudományos jellegű népzenei kiadvány. Elsődleges és legfontosabb részét a szakszerű és hiteles pontossággal lejegyzett dalanyag jelenti. Erről a szerző megemlíti, hogy „a folklorisztika és a művelt olvasóközönség elvárásaihoz igazodó lejegyzések”. Teljes érvényű használata tehát kottaismerethez kötött. Ilyen értelemben, sajnos, ez a munka sem válhat teljes egészében közkinccsé, ami egy okkal több arra, hogy mások is belássák közművelődésünk egyik lényeges hiányosságát, a széles körű zenei analfabetizmust. (A helyzeten javítani lehetne, sőt kellene úgy is, ha az énektanárok sok helyen szervezetenek népdalköröket, kotta-olvasó tanfolyamokat, felnőttek számára is állandóbb jelleggel. Amint Balla Zsófia tanárnő teszi Désen. Ebben segíthetne a rádió és a televízió is.)

A dalok sokaságában az eligazodást nagyon megkönnyíti a kötet 22. lapján levő tájékoztató a dallamok rendjéről, továbbá a kötet végén elhelyezett kadencia-, szótagszám- és szövegműfaji mutató.

Meglepő, hogy a régi ötfokú dallamokból a Szilágyságban lényegesen több van, mint a nem ötfokú régiékből. Arányuk 46 és 23, változatok nélkül. Másból, mai tudásunk szerint, fordított az arány, a nem ötfokúak vannak túlsúlyban. Az is lényeges, hogy 11 régi és 14 új stílusú dallam hangsora pienhang nélküli, tiszta ötfokú. Elég gyakori az is, amikor a daloknak csak egyik-másik sorában szerepel pentatónián kívüli idegen hangfok. Sőt, nem ritka, hogy a hétfokú anyagban ötfokú részletek, fordulatok keverednek. Egyik legszembetűnőbb ilyen példa az egyébként külön érdekességnek számító 99-es számú; utolsó sora eltér a mi-végű, friges jellegtől, és az ötfokúságra jellemző lejtős irányú kvart + szekund + kvart mozdulatokból képezi a záró sort. Ebben a környezetben l m r l l l l értelmezésű. Hatása különösen érdekes. Figyelemre méltó az is, hogy a népdalok hangszeres változataiból tíz ötfokú és csak egyetlen nem ötfokú került elő. A régi ötfokú dalokról megemlíti a szerző, a 14. lapon, hogy „jó részük ma is élénk használatban van”. Néhány adatot közöl arról is, hogy ebből a rétegből melyek a közismertek és melyek csak egyes falvakhoz, korosztályokhoz kötöttek. Az sem kerülheti el figyelmünket, hogy minden előbbi kiadvánnyal szemben, például a 35. sz. dal tiszta ötfokú formája itt jelenik meg először. Mindezek élő bizonyítékai Almási megállapításának, miszerint a szilágyságiaknál erőteljesebb a pentatonérzék, az ötfokú zenei gondolkodásmóddhoz való ragaszkodás.

Bartók nyomán, majd Járdányi földrajzi tájékoztatójából tudjuk, hogy a régi ötfokú 12 szótagú izoszillabikus anyag túlnyomóan Erdélyben ismeretes. A szilágysági kötetben csak egyetlen ide tartozó példát láthatunk (l. 91. sz.), éspedig azon típusba tartozót, amely a magyar nyelvterület északkeleti részén, valamint a palóc, az alföldi, a dél-dunántúli és a székely területen honos.

Más kiadványokkal szemben a szilágyságiban a leggyakoribb a feszes ritmusban énekelt dalok száma. A régi ötfokúaknak — csak a szöveges dalokat számítva — 60%-a tempo giusto, ami például Bartók *A magyar népdalának* A-osztályában 52%-ot, a Kodály—Vargyas-példatárban csupán 40%-ot ér el. A teljes régi szilágysági anyagban is 60% a tempo giusto, míg a *Romániai magyar népdalok* nem visszatérő szerkezetű dalaiban csak 45%. Ezek szerint népzeneink régi anyagában a tempo giusto előfordulása itt a leggyakoribb.

Másik jellegzetesség Almási tudósítása nyomán a magasba lendülő oktávugrások kezdések gyakorisága, amely egyébként jellemző kezdésmód a régi és az új stílusban, népies dalokban egyaránt. A szlovákoknál és egyes román vidékeken ritkábban megtalálható ez a kezdésmód. Szilágysági gyakorisága folytán megállapíthatjuk, hogy magyar jellegzetességnek számít.

A nagyobb hangterjedelmre törekvő változatképződés, a szélesebb dallam-művelés szintén szilágysági jellegzetességnek számít. És csakugyan szeptimnél kisebb ambitus itt nem létezik. Kvint és sext terjedelmű dal pedig egy sem került elő. Gyakori az oktáv és az annál is nagyobb hangkeret. A részletezett három szilágysági sajátosság: az erőteljes pentatonérzék, a feszes ritmusú éneklés túlsúlya, a nagyobb hangterjedelem kedvelése a rokon népeknél, a cseremiszeknél, csuvasoknál is egyaránt jellemző. E sajátosságok közül az elsőről minden bizonnyal tudjuk a keleti eredetet, a két utóbbról csak feltételezhetjük.

Újabb vidék vagy egy-egy falu népzenejének feltárásakor különös érdeklődéssel szoktuk kérdegetni, vannak-e olyan dalok, melyeknek közelebbi változatai máshonnan még nem kerültek elő. Jelen munkában hét ilyen eset gazdagítja népzeneink feltárt anyagát. Almási nyomán tudjuk azt is, hogy „ez a szegény cifra Szilágyság” dalait manapság mértéktartással cifrázza, disziti. Néhány dúsabban diszített dallam nyomán következtethetünk arra, hogy hajdanában itt is virágozhatott, általános lehetett a gazdagabb ornamentika. A táj hangszeres népzenejét ismertető anyag a szöveggel énekeltek számához mérve nagyjából tükörzi annak mai, jelentéktelenebb szerepét a szilágyságiak zeneéletében. A népi hangszerek használata kiveszőben van. A citerák padláson porosodnak. Lámpással kell keresni a jó furulyást is. A hangszeregyüttesek pedig túlnyomóan cigányok kezére kerültek.

Népzeneikiadványaink ez ideig rendkívül kevés hangszeres anyagot közöltek, habár azok gyűjtése is elég nagy gondot fordítottunk. Objektív okok miatt azok lejegyzésével, tanulmányozásával, publikálásával egyaránt tetemesen megkésztünk.

A szerző értékes hangszeres közleményei jelentsék egyúttal az adósságok törlesztésének megkezdését is.

Meggondolkoztató, hogy Ady szülőföldjén a felbomlóban levő hagyományos paraszti élet rendje, a népies dalok, a magyarnóta, a hallgatók nagy elterjedtsége,

népszerűsége ellenére is fennmaradhattak és tovább élnek itt az ősi népzenei hagyományok. A Balázs Árpád nótaszerzőt magáénak valló közösség éneklő gyakorlatában feltűnően ritka a kimondottan rubato előadás. Mindössze hét ilyen esetet mutat be a kötet. Reméljük, hogy idővel — a szerző nyomán — azt is megtudhatjuk, hogy a XIX. század népies dalirodalmából mennyi terjedt el Szilágyságban. Emellett még számos szempontból kell újból és újból kutatni a teljes dallamkincsüket ahhoz, hogy ösztönös zenei életük teljes képe minden részletkérdés tisztázásával megrajzolható legyen. Azt hiszem, minden fáradozást megérdemel a feltárt zenei anyag további tanulmányozása és kiegészítése. Ahonnan ennyi érdekesség, ennyi új, eddig kevésbé ismert jelenség, különlegesség került napfényre, az a táj serkentő hatással kell hogy legyen a kutató számára, hogy a dolgok végére juthasson. De mindennél fontosabb egyelőre, hogy azok a bizonyos fehér foltok tovább csökkenjenek, és hogy el is tűnhessenek egyszer. Várjuk első-sorban az Ermelléken és a Nyárádmentén megkezdett kutatásainak eredményeit hasonló kötetekbe foglalva. Csakis ilyen módon juthatunk el Románia teljes magyar népdalkincsének felméréséhez, mely tervünk 1960 körül hajótörést szenvedett, de amint a kötet igazolja, ha lelassulva is, de folyamatosan a cél felé tart.

Megelégedéssel vehetjük észre a kötet jegyzetei közt azokat a mikrostrukturális kutatásokra törekvő megnyilatkozásokat, amelyeket a zenefolklór tudományára is eleddig csaknem mellőzött. A régi magyar szakirodalom öröksége nyomán megszoktuk, hogy jobbra az egészszel, a részletekkel pedig kevésbé törődünk. Holott mindkettő egyaránt fontos. Persze mindig a részektől lesz az egész, amely részekre bomolhat, és bomlik is. Majd újabb egységé ötvöződik. Az elem tehát az örök egység, az egész, a forma pedig a változó. Almási felismerte az apró részletek vizsgálatának jelentőségét, és tudja, hogy a rejtettebb dallami összefüggések felismerése nélkül lehetetlen.

Minden dicsérettel szemben a legnagyobb megelégedést szerzőjének az jelentheti, hogy munkáját sokan és hosszú ideig fogják eredményesen használni. Reméljük és elvárjuk, hogy az egyes példányok ne könyvespolcokon porosodjanak, hanem kopjanak, gyűrődjenek a gyakori használat folytán. Keljenek szárnyra a legjobb, különös szépségű dallamváltozatok az iskolák falai között is. Gazdagítván velük zenei anyanyelvünket.

NAGY JENŐ

Szavak és dolgok

1. A himzés és szókincese, tárgyi és szellemi világunk e két megnyilvánulási formája összefügg egymással: a dolgokat, mindennapi életünk egyes jelenségeit nyelvi jelekkel jelöljük, hogy a jelekből alakított szó és a velük alkotott mondat azután gondolataink kifejezőjévé válják.

A nyelvészeti vizsgálódások körében ez az összefüggés a múlt század hetvenes éveigi figyelmen kívül maradt; a nyelvet az anyagi világtól elszakítottan, önmagában vizsgálták. Még Grimm Jakab is, a német nyelvtudomány klasszikus korszakának kiváló képviselője, a német nyelvtörténeti kutatások megalapozója is csak az elmélet síkjáig jutott el: „A nyelvtudomány, amelyet én művelek és amelyből kiindulok, sohasem tudott engem olyan módon kielégíteni, hogy mindig el ne jussak örömmel a szavaktól a dolgokig; nemcsak építeni akartam házakat, hanem bennük lakni is óhajtottam.” Hitvallása, amellyel a nyelvi jelenségek történeti szemléletű (diakronikus) vizsgálatát hangsúlyozta, nyelvтанának (*Deutsche Grammatik* I—IV. 1819—1837) megjelenése után néhány évtizeddel olyan követőkre talált, akik a szóképzés kutatásában elméleti elképzeléseit diadalra juttatták.

Ez a szemléletmód annak a nyelvészcsoporthoz való visszahatásként jegecesedett ki, amelyiket újgrammatikus iskolának szokás nevezni, s amelynek képviselői (W. Scherer, A. Leskien, K. Brugmann, H. Paul, E. Sievers) a múlt század hetvenes éveinek közepén Sievers hangfiziológiai vizsgálódásai alapján az egyéni beszédmód vizsgálatát tartották egyedül eredményre vezetőnek, és a hangtörvények kivétel nélkül való érvényességét hirdették. Ezt az elvet akarták azok a nyelvatlasz-munkálatok is érvényesíteni, amelyek többek között bizonyos hang-

tani jelenségek nyelvjárási határait szerették volna egy bizonyos nyelvjárasterületen megvonni. Kiderült azonban, hogy a nyelvjárási jelenségek a várt törvényszerűségeknél jóval bonyolultabbak, szabály- és törvényszerűség bennük csak kivételesen fordul elő, s megértésük történeti, társadalmi tényezők figyelembevételét teszi szükségessé. Így terelődött a figyelem a pusztai nyelvfiziológiai vizsgálódásokon kívül a szavak mögött rejlő tárgyi világra, hogy kialakuljon egy új vizsgálódási módszer, amely a „szavak és dolgok” néven a századfordulón az összehasonlító nyelvész R. Meringer és a romanista H. Schuchardt német nyelvészek munkássága révén vált ismertté. Szerintük nem elégséges a nyelvet, annak szókincsét statikusan önmagában vizsgálni, hanem figyelembe kell venni egy nyelvterületet ért külső hatásokat és minden esetben a szavak mögött rejlő tárgyi világot is. Vagyis a nyelvi vizsgálódásban alkalmazott szóföldrajzi szempont érvényesítésével egyidőben az anyagi világot feltáró néprajzzal, a régészettel, a művelődés- és gazdaságtörténettel kell együttműködni, és e tudományzakok eredményeit is felhasználni. R. Meringer és H. Schuchardt e követelményre épülő munkásságával¹ lerakta a nyelvészeti néprajz (etnolingvisztika) alapjait.

2. Az ilyen irányú nyelvtudományi vizsgálatok közül elsősorban a Csúry-féle iskola monográfiáit kell megemlítenünk, amelyek egy-egy népi foglalkozási ág néprajzi leírásával párhuzamosan a fogalomkör szakszókincsét mutatják be², és azokról a hazai vizsgálódásokról szólnunk, amelyek egy fogalom nyelvészeti elemzése során a vele jelölt tárgy néprajzi hátterét is bemutatják, továbbá azokról a kutatásokról, amelyek bizonyos néprajzi tárgykör szókészletének lexikológiai feldolgozására, nyelvészeti elemzésére vállalkoztak.³ E csak fő vonásaiban felvázolt két tudományszak, a nyelvészet és a néprajz egymást megteremkenyítő és mindkettő számára egyaránt gyümölcsöző törekvéseinek sorában kimagasló helyet foglal el Péntek Jánosnak *A kalotaszegi népi himzés és szókincse* című monográfiája⁴.

A szerző az a kutatástípus, akinek nyelvész létere jó füle mellett jó szeme is van, s rendelkezik mindazokkal a készségekkel, amelyek a tárgyi világ jelenségeinek megfigyelésében, a közöttük levő összefüggések meglátásában, valamint a fogalmak nyelvi rögzítésében, rendszerezésében és értelmezésében nélkülözhetetlenek. (Ha valaki a szavak és dolgok világában interdiszciplináris kutatást akar végezni, akkor — úgy véljük — a nyelvészet felől kell a néprajz felé közelednie; ez az út járhatóbb, mint a fordítottja; már többen bejárták — eredménnyel.)

A kutatás tárgyaül Péntek János a világhírű kalotaszegi varrottások fogalomkörét választotta. Ennek a munkának minden feltétel kedvezett: Körösfőn, a kalotaszegi írásos és vagdalásos varrottások, hímes famunkák központjában született, gyermekkorától fogva szemtanúja lehetett a még hamisítatlan varrottások keletkezésének. Később az egyetemen olyan szakmai irányítást és útbaigazítást kapott, ami szerencsésen kapcsolódott össze a benne felhalmozódott benyomásokkal, és tudományos érdeklődéssé érlelődhetett. Azonban hosszú évek kitartó, szorgalmas gyűjtő- és feldolgozómunkájára volt szükség. Erről meg a kalotaszegi nyelvjárasterületre, valamint a kutatásra vonatkozó történeti, módszertani kérdésekről (a gyűjtés megszervezése, módja) szól a szerző a kötet bevezetésében. Célja egy népi foglalkozási ág, a kalotaszegi himzés szakszókincsének összegyűjtése és lexikológiai feldolgozása. Ennek értelmében a választott fogalomkörnek olyan néprajzi leírását nyújtja, amely alapul szolgálhat a nyelvi szempontú elemzésnek. A két módszer tehát összekapcsolódik, a lexikológiai elemzés nem a néprajzi leírás kiegészítője, viszont ez nem végezhető el a tárgyi háttér pontos leírása nélkül. Eljárásával nemcsak a területre vonatkozó néprajzi ismereteinket teszi teljesebbé, hanem először kísérli meg egy foglalkozási ág lexikológiai vizsgálatát. Evégett munkája „dologi” (néprajzi) részében külön vizsgálja a lakásbelső díszítésére használt varrottásokon és az öltözetben alkalmazott himzésfajtákat.

Az első fogalomkörben a szabad vonalú írásos és a mértani jellegű szálánvarrott meg a vagdalásos himzéseket elemzi. Hogy a himzés funkcióját az egyes textíliákon és öltözétdarabokon minél jobban megvilágítsa, mindkét fogalomkörben bemutatja az alapanyagot, amelyre a himzés kerül, így a különféle vászonfajtákat, a himzéshez használt fonalat, a himzésekre jellemző színeket és a kivarrásukhoz használt eszközöket, majd külön-külön leírja az egyes himzett házbeli holmikat. Részletesen elemzi a három himzéstípus készítésének menetét, a kivarrás technikáját, valamint a himzésre jellemző mintaelemeket és mintákat mintaelemek szerinti csoportosításban mutatja be. A leírást gazdag rajz- és fényképmelléletek teszik szemléletesé, az egyes, a himzés szókincsére jellemző elnevezések szóföldrajzi képét pedig ebben a részben 25 szótérképen ábrázolja.

Az utóbbi évtizedben elterjedt himzésfajtáról, a vállfómintás-írásos himzésekről is szól. Ezek, amint nevük is mutatja, a női ing vállfőjére varrt himzés leegyszerűsített technikával varrt és főleg a lakásbelső díszítésére (párnákra) készí-

tett hímzések. Néprajzi vonatkozásban itt esik szó először róluk, és azt „példázzák, miként megy át egy ruhahímzésekre jellemző díszítés más, főként dekoratív célokat szolgáló tárgyakra“ (80.). Megjegyezzük, hogy ez az eljárás elfogadható, ha az új környezetben a hímzés megőrzi a minta színében és felépítésében az eredeti jellemző jegyeket, vagyis az egyszínűséget (piros, kék, fekete, fehér) és a minták szerves, arányosan elrendezett, ritmikus szerkezetét; elvetendő azonban, ha a színek keverednek rajta és a hímzéstípusra nem jellemző öltéstechnikával varrt, elnagyolt, széteső szerkezetű minták jelennek meg, amilyenekkel — sajnos — gyakran találkozunk.

A népi öltözet hímzett darabjairól szóló fejezetben a szerző áttekinti a kalotaszegi viselet azon darabjait, amelyeket hímzéssel díszítenek (sőt, a teljesség kedvéért azokról is szól röviden, amelyek bár díszítettek, de hímzés nincsen rajtuk, mint például a párta, pendely, csipkés mellrevaló, lájbi, szűr, daróc). Behatóan vizsgálja a női ingek és a szoknya- meg kötényfajták gazdag változatait, s viseletföldrajzi térképeken mutatja be az egyes ruhadarabok elnevezésváltozatait és a tájegységre (altájra) jellemző sajátosságait. Ez az eljárása nagyban emeli a munka néprajzi értékét, mert sok esetben újabb részletekkel egészíti ki a kalotaszegi öltözetre vonatkozó ismereteinket. Sajnálatosnak kell tartanunk azt, hogy a szerző nem keríthetett sort (minthogy a kéziratot 1975-ben lezárta) Paragó—Nagy—Vámszer *Kalotaszegi magyar népviselet 1949—1950* (1977) című monográfiája idevágó anyagával való összevetésre. Ennek szükségességét különben ő maga is hangsúlyozza: „Mivel a viselet és a hímzés vizsgálatának több közös területa van, mint például az egyes viseletdarabok hímzése, jellegzetes motívumai, ezek jelfunkciója stb., tanulságos lett volna részleteiben is összevetni adatainkat, szembesíteni az egymást erősítő, hitelesítő vagy éppen eltérő megállapításainkat, sőt [...] a lexikológiai vizsgálat anyagát is ki lehetett volna egészíteni. Ezt azonban csak helyenként és csupán utalásszerűen tehettem meg, az alapos összevetés ugyanis a még 1975 őszén lezárt kézirat utólagos átdolgozását tette volna szükségessé.“ (21.) Egy ilyen összevetés ugyanis az egyes ruhadarabokon előforduló hímzésekről alkotott képet a szerző szempontjából teljesebbé tette volna, magunk részéről pedig eléggé nem hangsúlyozhatjuk, mennyire hasznos volna, ha Péntek János adatai alapján ellenőrizhetnénk az ötvenes években végzett vizsgáladásainkat.

Pénteknek a viseletdarabokon előforduló hímzésekről, így a női ing bojtjáról, a pántlikás kötény főbb típusairól szóló fejezet nem egy esetben újabb adalékokkal egészíti ki a viseletmonográfia illető fejezetét. Ugyanezt állapíthatjuk meg a viseletdarabok elnevezését területi alegységenként bemutató szótérképeiről (11., 12., 15., 16., 25., 27., 29., 30., 35., 38., 42., 44., 45.) is, amelyek egyben viselettérképeknek is tekinthetők; a nyelvi változatokon kívül a viseletdarab vidékenkénti jellegzetességeit, az előállítási technikákat, viselési alkalmakat is feltüntetik.

A munka tárgyi részére vonatkozó megállapításait a szerző a varrottások mintáinak szerkezeti felépítéséről szóló fejezetben foglalja össze. A hímzések szerkezete jelekből tevődik össze, s ezek jelrendszer alkotnak. Ebben két szint különböztethető meg: az egyikbe, a paradigmikusba a varrottas előállításához szükséges tárgyi elemek (alapanyagok, színek, technikák) és a hímzésen alkalmazott motívumfajták (dekoratív, tagoló, térkitöltő, szegélyező) tartoznak. A minták létrejötté az egyes jelekből generatív jellegű, ugyanilyen a szóalkotás is, mert a jellemzőnek talált mintaelem neve lesz az egész mintaszerkezet névadója. A másik szint, a szintagmatikus ahímző személynek a varrottas létrejöttében betöltött szerepét és a varrottas rendeltetésének vonatkozásait tartalmazza. Szól Péntek a kompozícióban érvényesülő és a kalotaszegi hímzésekre jellemző vonásokról, a hímző személynek a minták megtervezésében betöltött szerepéről és a rátermettségről: „A fejlődés [...], éppen napjaink népművészetének helyzete mutatja, nem határtalan és nem veszélytelen: a formák és színek burjánzásával nem tart lépést az egyéni mesterségbeli tudás fejlődése, nincs kellő ellenőrzés, és ma már a közönség véleménye se szabja meg a határt [...], de mindez már nem a népművészet, hanem a giccs kérdéskörébe tartozik.“ (127.)

A monográfia második része a kalotaszegi hímzések terminológiájának elemzésével foglalkozik. Egy nyelvtérület szakszókincsének vizsgálatában alkalmazott legkorszerűbb módszereket használja fel, és mintaszerű fölépítésben tárgyalja a hímzés alapvető szakszavainak szóföldrajzi és jelöléstani kérdéseit; az egyes elnevezések elterjedése a vizsgált területen hogyan körvonalazható, hozzájárul-e a szakszókincs a kalotaszegi nyelvjárásról az eddigi nyelvészeti kutatások során alkotott kép igazolásához, kiteljesítéséhez? A szótérképek — szám szerint 44 — jelöléstani (onomaszilológiai) szempontú elemzéséből leszűrhető tanulságokat a következőkben foglalja össze: általában egy nyelvjárás-terület főleg hangtani arculatára jellemző, hogy tudniillik rajta a különféle hangtani iránylatok között

éles határvonal (izoglossza) nem húzható, de bizonyos tendenciák felismerhetők és körvonalazhatók. Eszerint a hímzés szókincese legszámottevőbb elemeinek szóföldrajzi izoglosszái Kalotaszeget észak—déli irányban két, egy nyugati és egy keleti részre osztják: a Felszeget az Alszeeggel, a Nádas mentét pedig a Kapus mentével kapcsolják össze. Ez utóbbi kettő közül a Kapus mente több szállal kapcsolódik a Felszeghez, mint a Nádas mente. A szóföldrajzi vizsgálódás során a szerző betekint a különféle nyelvatlaszok szóföldrajzi térképeibe is, s az összevetésből kiderül, hogy Kalotaszeg nyelvi egysége viszonylagos: a megvizsgált anyag 18,18 százalékos, teljes egységet bizonyító adatával szemben ugyanis 13,63 százalék „olyan belső tagolódást jelez, amely a két alegységet más-más nyelvjáráshoz kapcsolja” (152.).

Mint hogy a nyelvjárásnak átmeneti övezetei is vannak, ezek mineműségének és az átmeneti területre jellemző jegyeknek a megállapítására — úgy véljük — jó lett volna egy-egy pontot ezekből a határsávokból is felvenni, így például Györgyfalvát keleti, Tordaszentlászlót déli, Középlakot északi irányban.

A népi terminológia vizsgálata során a szerző a továbbiakban a hímzés szókincsének kapcsolatát elemzi más belső nyelvtípusok szókészletével, vagyis szó- a tájszók jellegéről, típusairól. Az elemzés új megvilágításba helyezi a nyelvjárás, a köznyelv és a népi szakszókincs közös és látszólag „egyező” elemeit; kiderül, hogy a népi szakszókincs elemei „nem tudományos precizitásúak, de nem is köznapiak, hanem átmeneti helyet foglalnak el a kettő között. [...] A szaknyelvi funkciót betöltő tájszavak már a dialektus szintjén is rendszerint speciális fogalmat jelölnek, a szakszóként használt köznyelvi lexémák pedig a legtöbb esetben jelentésváltozáson mentek át.” (198.).

A morfológiai sajátosságok elemzése során a szerző a szakszónak a következő csoportjait különbözteti meg: 1. egyszerű szakszavak, 2. képzett szakszavak, 3. összetett szakszavak és 4. szakkifejezések. A hímzés szakszókincsében — állapítja meg — szófajtság szempontjából a főnevek vannak túlsúlyban, ami a szakszók nagyobb részét alkotó mintanevek főnévi jellegével magyarázható. Az egyszerű szakszavakat a motiváció jellege, a képzetteket a származéktípusok — igéből és névszóból képzett, illetőleg továbbképzett szakszók —, az összetett szakszókat és a szakkifejezéseket pedig transzformációk segítségével szintaktikai kapcsolatuk alapján vizsgálja és csoportosítja. A szókincs gazdagodásának főforrása „a szóalkotás, belső keletkezésű elemek alkotják a szakszavak 88 százalékát, ezen belül a szóösszetételnek (48%) és a szóképzésnek (24%) van a legnagyobb szerepe. A kölcsönelemek közül legszámottevőbbek a német (1,98%), a szláv (1,98%) és a török (1,28%) eredetűek. Ez utóbbiak a finnugor eredetűekkel együtt egy régebbi szókincsrészeget alkotnak, legnagyobb részük jelentésváltozáson is átment, miközben terminussá vált. A német kölcsönszavak viszonylag újabb átvételek, sok közöttük a divatszót.” (199.).

A szókincskutatásnak egészen új területét tárja fel a szerző az olvasó előtt a kalotaszegi hímzés jelentéstanáról szóló fejezetben. Vizsgálódása itt három kérdéskörre: az alakok és jelentések viszonyára, a poliszémia-osztályokra és a mezőösszefüggésekre terjed ki. Itt sem kerül el a figyelmét a két tudomány számára egyaránt gyümölcsöző kutatási szempontok alkalmazása, mint például a mezővizsgálat, amelyben a jelölő és a jelölt viszonya s a metaforikus mintanevek tartalmi csoportosítása a hímzések tárgyi vizsgálatához nyújt igen jól használható adalékokat. A mezővizsgálat során feltárul ugyanis egy fogalom elemi jelentésmezőjének magja és mindazok az elemek, amelyek ebben a mezőben fogalmi, jelentéstanai és morfológiai tekintetben is a legfontosabbak. Péntek János táblázatokon szemlélteti a népi hímzés szókincsének jelentésmezőit: a hímzés szókincsében előforduló legfontosabb igék, a hímzés módok, az alapanyagok, eszközök megnevezéseinek, a hímzéssel díszített házi holmik és öltözetdarabok, színek jelentésmezőit. Mindegyik jelentésmező esetében a táblázat feltünteti az alapelem jelentéseinek számát, előfordulási arányát a származékokban (összetételek elő- és utótagjában) és szerkezetekben (determinánsként és alaptagként). E vizsgálódás alapján a szónak az elemi jelentésmezőben elfoglalt helyéből, nyelvi értékéből a szó jelölte fogalom fontos vagy kevésbé fontos voltára és ezzel együtt az anyagi életben betöltött szerepére is lehet következtetni, tehát a vizsgálódás eredményeit a néprajz is felhasználhatja. Így például az alapanyagok mezővizsgálatából az derül ki, hogy a gyári készítésű anyagok szerepe az egyes öltözetdarabok előállításában megnövekedett.

Egy további kérdéskör a hímzés szakszókincsének jelentéstanai elemzése során az alakok és a jelentések viszonya. Péntek a statisztikai módszer alkalmazásával pontos képet nyújt a rokon- és többértelműség mértékére nézve, és kiemeli, hogy a hímzés fogalomkörében „az ideális 1 helyett minden fogalomra átlag

1,65 nyelvi jelölő jut“ (180.), vagyis minden harmadik lexéma szinonima. A nyelvterület egészére vonatkoztatva a jelölőknek az egy fogalomra vonatkozó változatát inkább földrajzi heteronimának nevezhetjük, olyan azonos jelentésű szónak, amely ugyanazt a fogalmat nyelvjárási alegységenként más-más szóval jelöli, például *fátyolkendő* — *dulándlé* — *fehérendő* — *kontyoló* 'menyasszonyi fátyol' vagy *paraszting* — *asszonyos ing* — *vasalting* 'hímzés nélküli asszonying' stb. A szinonimitás jelensége több más kérdés fölvetésére és megválaszolására készteti a szerzőt: mi az oka a rokon értelmű szókokrok kialakulásának? Milyen változatok figyelhetők meg a szinonimapárok tagjainak jelentéskülönülésében (szinonima-differenciálódás)? Tanulságos eredményre jut a szerző a szakszókincs többértelmű szavainak vizsgálata során is: a rokonértelműséghez viszonyítva a többértelműség nem olyan nagymérvű a hímzés szókincsében (a deviációs együtt-ható 1,23); ez azt mutatja, hogy e népi foglalkozás szókincse „szakszerű“, inkább az egy- és kétjelentésű szavak vannak túlsúlyban (95%) a többértelműekkel szemben. Hogy a hímzés szakszókincsében előforduló többértelmű szók jellegéről is tájékoztasson, a szerző a korszerű jelentéstani vizsgálatokban alkalmazott rendszerezés (szintetikus és analitikus elemzés) alapján állapítja meg az egyes polyszémia-osztályokat, s ezen a téren is úttörő munkát végez.

A metaforák tartalmi típusainak mennyiségi vizsgálata azt mutatja, hogy a kalotaszegi népi hímzésben is a növényi díszek a legfontosabbak: a mintanevek 39%-át alkotják. Ezt követik sorrendben a tárgyakról elnevezett minták (33%), s azután következnek az állatnevekből alakult mintanevek (14%). Ez a megállapítás rávilágít a népi hímzés minta-elnevezéseinek tárgyi hátterére és e fogalomkörben megnyilvánuló szemléletmódra.

A monográfia utolsó fejezete a népi hímzés jelfunkciójáról, tehát olyan szemiotikai kérdéstről szól, amelynek kutatása a legutóbbi évtizedekben került a néprajzi érdeklődés előterébe. A néprajzi leírásokban már korábban is nyomát találjuk az egyes tárgyakhoz (így például az öltözetdarabok viseléséhez) kapcsolódó szokások megemlézésének, amelyek a viseleti rendet szűkebb közösségen belül életkor, nem és alkalom szerint szinte kötelező módon megszabták, s amelyek ilyen módon a viselő számára jellemtől szolgáltak, s az illető fogalomkör jelrendszerét alkották. Ennek a jelrendszernek a vizsgálata különböző értelmezéseket eredményezett. Péntek János érdeme, hogy pontosan számba veszi azokat a szemantikai és szemiotikai jegyeket, amelyek a hímzés fogalomkörében a varrottasokon, a népi öltözetben jellemtől szerepelnek, és azt állapítja meg, hogy nemcsak maga a ruhadarab és a varrottas (a mikroszemiozis szintje), hanem ennek részelemei: az anyag, a szín stb. is (a makroszemiozis szintje) jelnek tekinthetők. E szemléletmód szellemében vizsgálja a hímzés terminológiájában előforduló szimbolikus elnevezéseket, ezeknek értelmét, s megkísérli a jeltárgy és a jelhordozó közötti kapcsolatot megvilágítani.

Az öltözetben kifejezésre jutó tárgyi kódok (jegyek) feltárása során egyedül az öltözet anyagából adódó csoportosításban tárgyalja az öltözetdarabok korjelző, a családi állapotra utaló, egyes tájegységekre, falvakra jellemző jegyeit. Eljárásával nemcsak Palotay Gertrúdnak, a viseletek kiváló kutatójának a harmincas években végzett megfigyeléseit egészíti ki, hanem értékes adalékokat szolgáltat a kalotaszegi viseletmonográfia számára is. Ugyanezt mondhatjuk a szőföldrajzi térképekről, amelyek közül sok egyben viseletterkép: a szőföldrajzi adatokkal együtt tárgyi vonatkozású adatokat is tartalmaznak. Ugyancsak a két tudománynak való szolgálatát vezette a szerzőt azoknak a néprajzi szövegeknek a közlésében is, amelyek 23 kutatópontról nemcsak változatos nyelvjárási anyagot tartalmaznak, hanem tárgyválasztásuk folytán a hímzés és az öltözet tanulmányozója számára jól értékesíthető néprajzi leírásokat is közölnek, így például a vászonfajtákról, a különféle viseletdarabok készítéséről, a rájuk varrt hímzésekről.

A monográfia szójegyzékkel zárul. Ez elsősorban szó- és tárgymutató. A leíró részben előforduló szakszókön kívül olyan terminusokat is tartalmaz, amelyek ott nem fordultak elő. Itt együtt van a hímzésre vonatkozó teljes szóanyag. Úgy véljük, nem ártott volna, ha ez a teljességre való törekvés a szakszók (címszók) értelmezésében is érvényesül, és a címszók utólagos alakváltozataira is kiterjedt volna, hogy az olvasó, aki csak bizonyos szakszó jelentésére kíváncsi, rögtön megkapja a feleletet és a jelentésmező elemeit is (amelyeknek számáról a statisztikai adatok tájékoztatnak ugyan).

3. Péntek János mind nyelvészeti, mind néprajzi vonatkozásban úttörő munkát végzett: mintaszerűen, részletekig menően leírta egy népi foglalkozás ág munkamenetét, megismertetett a kalotaszegi hímzésre jellemző vonásokkal. A szókincs vizsgálata megkövetelte, hogy feltárja és a részletekig leírja a tárgyi hátteret. Innen kiindulva jutott el a dolgokat jelölő szavakig, a szakszókincs vizsgálatáig.

A hazai és a külföldi eredmények fölényes birtoklásával oldotta meg feladatát: szerkezetében, fölépítésében és módszerében egyaránt kiváló elemzést nyújtott. Szókinces-monográfiája nagy nyeresége mind nyelv-, mind néprajztudományunknak, és módszerével, eredményeivel mintául szolgálhat minden további, a „szavak és dolgok” szemlélete jegyében fogant kutatásnak.

JEGYZETEK

1. Nagyszámú tanulmányaik mellett R. Meringer több nyelvessel, köztük a romanista W. M. Lübkével 1909-ben külön folyóiratot indított *Wörter und Sachen* (Szavak és dolgok) címmel.
2. Nagy Jenő: *A népi kendermunka műszókincese Magyarváalkón (Kalotaszeg)*. Debrecen, 1938. — Bolla József: *A népi konyhamesterség műszókincese Fel-sőgörzsönyben*. Debrecen, 1939. — Balassa Iván: *A debreceni civis föld-művelésének munkamenete és műszókincese*. Debrecen, 1940. — Vámosi Nándor: *A debreceni csizmadiaák céh- és műszavai*. Debrecen, 1942.
3. Szabó T. Attila: *A festékes és erdélyi társai*. In: *A szó és az ember*. Buk., 1971. 101—114. — Márton Gyula: *A zilahi fazekasmesterség szakszókincese*. In: *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (1945—1955)*. Kvár., 1956. 393—444. — V. Arvinte: *Terminologia exploatareii lemnului și a plutăritului*. S.C.S. Filologie VIII. fasc. 1. Iași, 1957. 1—187. — Z. Mihail: *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*. Buc., 1978.
4. Péntek János: *A kalotaszegi népi himzés és szókincese*. Buk., 1979. 326 l. 246 rajz, 134 fénykép, 45 térkép.

ALMÁSI ISTVÁN

Népzeneink ápolásáért

Az utóbbi évtizedekben végzett népzene gyűjtések főleg két irányú tanulságokkal szolgáltak. Egyfelől pontosabbá, árnyaltabbá vált a népzenei dialektusterületekre vonatkozó ismeretanyag; voltaképpen nőtt e dialektusok száma, továbbá néhány aldialektust is meg lehetett különböztetni. Másfelől viszont számos olyan dallam- és szövegtípusról, amelyet korábban csak egy vagy két vidéken találtak meg, kiderült, hogy elterjedési övezetük jóval szélesebb.

Hasonló tapasztalatokkal járt a szilágysági kutatásom is. Ezen a tájon a gyűjtőmunka a folklorzisztikában erőteljesen jelentkező területi és műfaji aránytalanságok mérséklésének jegyében folyt. E gyűjtemény megjelenése után azonban fölmerülhet a kérdés: vajon nem támadt-e most újabb egyenlenség? Hiszen sok más vidékről nincs még önálló népdalkötetünk. Nos, hosszabb távlatban gondolkozva, ez mindenesetre csak látszólagos probléma. Ugyanis részint a kolozsvári Folklór Osztály és más intézmények adattárában, részint pedig önkéntesen és magányosan dolgozó kutatók birtokában a legtöbb néprajzi tájunkról tekintélyes mennyiségű népzenei anyag halmozódott, illetve halmozódik föl, s kiadásuk idő kérdése.

Különböző nemzedékekhez tartozó, eltérő felkészültségű és változatos érdeklődésű gyűjtők szorgos csapata munkálkodik itt is, ott is. Buzgalmuk eredményeként — az egységes koncepció és irányítás, valamint az együttműködés hiánya ellenére is — előrehalad népzeneink alaposabb megismerésének, ápolásának az ügye.

Jagamas Jánosnak a pályámról mondott szavai közt egy hangsúlyt kiigazítanék. A Zeneművészeti Főiskolán valóban kiváló tanáraink voltak. Nagyon sokat köszönhetek és igazán hálás vagyok Nagy Istvánnak, Major Ferencnek, Lakatos Istvánnak, Benkő Andrásnak, Szenik Ilonának és Márkos Albertnek. Nagy öröm és megtiszteltetés számomra itteni jelenlétük. Legnagyobb szerencsém azonban tagadhatatlanul az volt, hogy diákkoromban a népzenei ismereteket Jagamas Jánostól kaphattam. De ő nemcsak tanított és sarkallt, hanem mint a Folklór Osztály akkori vezetője elérte, hogy tanulmányaim elvégzése után az intézmény kutatójává nevezzenek ki. Ez elhatározó mozzanat volt pályám alakulásában.

Kedves Barátaim!

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy a *Korunk* könyvem megjelenését Almási István népzenei kötetével együtt méltatásra érdemesnek találta, és hogy ebből az alkalomból velünk együtt vendégül látja kollégáinkat, barátainkat is, a népnyelv, a néprajz és a népművészet — azaz a tágabban értelmezett népi kultúra kutatóit. Szép számban vannak itt Kalotaszeg-kutatók is, hiszen ez a városunkhoz közel fekvő tájegység többünk számára szolgált műhelyként, laboratóriumként. Kalotaszeg kutatásának törtérijában mégsem a kutatók nagy számát, a rá vonatkozó irodalom gazdagságát tartom a legfontosabbnak, hanem azt, hogy ez a kutatás mindig korszerű és a legtöbb esetben tárgyilagos, elfogulatlan volt, nemcsak Kalotaszeg megismerését segítette elő, hanem a tudományt is előbbre vitte egy-egy lépéssel. Sohasem kívülről, idegenként, külső szemlélőként tanulmányozták e vidék nyelvjárását, viseletét, népzenejét, hanem belülről, a közösségi-társadalmi funkciók oldaláról.

Saját munkám tanulságaiból egyebet emelnék ki, részben azért, mert több társtudomány művelőjét, képviselőjét üdvözölhetjük körünkben. Nem is olyan régen még az volt az általános álláspont, hogy minden szaktudomány, autonómiáját védve, körülbástyázza magát. De a valóság tagolódása, összefüggései nem tartják tiszteletben a tudományok várakait, sem a tudósok szakosodását vagy éppen önzését. Ezért tartom fontosnak, hogy néha kilépünk a szakma szűk pázmájából, s keressük az együttműködést a társtudományokkal, kiaknázzuk a szemiotika és a kommunikációtudomány integráló jellegét, s végső fokon, hogy tudjuk értékelni egymás munkáját. Szép számban gyűltünk itt össze, ahhoz mégis túlságosan kevesen vagyunk, hogy megengedhessük magunknak a merev elzárkózást, beszűkülést.

Mi vitt el engem ahhoz, hogy összekapcsoljam a varrottások vizsgálatát a rájuk vonatkozó terminológia vizsgálatával? A kérdésre a nyelvészet oldaláról fogalmazhatnám meg a választ. Nyelvészként kellett ugyanis megtanulnom, néha éppen saját vizsgálataim hiányosságaiból, hogy bár a nyelv önmagában is vizsgálható rendszer, mégsem lehet eltekinteni attól a valóságterületről, amelyre a nyelv vonatkozik, és attól az emberi közösségtől sem, amely beszéli.

Más szempontból pedig a művészet és a nyelv (népművészet és népnyelv) vizsgálata azért is egymáshoz kapcsolódik, mert mindkettő jelrendszer, ugyanannak a közösségnek a kifejezőeszköze. A népi díszítőművészet könyvemben tárgyalt ága, a himzés olyan ősi kulturális és örök esztétikai tartalmakat fejez ki, amelyek jórészt kívül esnek a nyelvi kifejezés lehetőségein. Ennek a jelrendszernek az elemei azonban nyelviileg is jelöltek, minden motívumnak, színnek, anyagnak, technikának megvan a maga, sokszor falvanként eltérő elnevezése. Ez az elnevezés már önmagában is érdekes, gyakran képszerű, metaforikus. A megnevezés — szinte azt mondhatni — varázslat, amikor például egy öltéstechnikát *rókánénak* neveznek egy asszony nevééről, akit már mindenki elfelejtett (a szóból ige is lett: *rókánéz*, *berókánéz*), egy rátét dísz *lappancsnak*, ami a helyi nyelvjárásban lepényt jelent eredetileg, a nála kisebbet *pánkónak*; a vagdalásos minta körülvarrása *firgezis* (*kifirgeznek* a vásznat).

Szeretném végül megköszönni Nagy Jenőnek, hogy mint legilletékesebb ezen a területen volt szíves vállalni könyvem bemutatását, értékelését. Ugyancsak hálaival tartozom Jakab Ilonának és Zoltán Mihálynak, az illusztrációk elkészítését vállaló munkatársaimnak. És azt hiszem, egyetlen ilyen alkalommal sem feledkezhetünk meg legeredményesebben működő nemzetiségi intézményünkről, a Kriterion Kiadóról, amely legtöbbet tesz azért, hogy — József Attila szavait parafrazálva — a hagyomány olyan hatékony múlt legyen, amely irányítja a jövőt.

A mérhető tudomány

A világ megismerését és megértését biztosító ismeretrendszer — a *tudomány*. Az ember természet- és társadalomátalakító munkája, e munkának az eredményei ma teljes egészükben a szaktudományok által feltárt törvényszerűségekre, összefüggésekre, mérésekre, számításokra és az ezek hálójából szőtt elméletekre, felismerésekre, következtetésekre és alkalmazási módokra alapítanak. Azt, hogy a törvényszerűségek megsejtésétől azok bizonyításáig, a feltételezésektől a biztos tudásig a matematikai módszereken keresztül vezet az út, az egységes filozófiai tudományból kiágazó matematika, valamint a matematikai megálapozottságú műszaki, csillagászati, fizikai, kémiai tudományok sorozata jelzi. A tudományos gondolkodás fejlődésének későbbi szakaszaiban differenciálódott — kezdetben matematikailag megközelíthetetlennek tűnő biológiai, társadalomtudományi és gazdaságtudományi — szakterületek keretei között az elmúlt másfél évszázad alatt kialakult a *biometria*, a *szociometria*, az *ökonometria* stb.

De milyen matematikai módszerekkel közelíthetők meg — és megközelíthetők-e egyáltalán — egy olyan bonyolult és magasrendű társadalmi tudatformának a belső törvényszerűségei, amilyen *maga a tudomány*? Milyen módszerekkel dolgozhat a mérésekhez és számításokhoz szokott gondolkodó elme annak érdekében, hogy megértse és uralhassa azt a szellemi kompartmentumot, melynek maga is része?

A kérdés alighanem minden, a megismerés és megértés kényszerét komolyan érző tudományművelőt nyugtalanított és nyugtalanít, a válasz keresésének pedig sokkal nagyobb a társadalmi jelentősége, mint ahogy erre éppen a legtevékenyebb tudományművelők — vagy akár a tudományt pusztán karrierkérdésnek tekintő szellemi szerencselovagok — vállvonogatásából következtetni lehet. Abban a korban, amely magát a tudományos-műszaki forradalom korának nevezi, és társadalmi rendszerektől függetlenül a szó szoros értelmében tömegméretekben képezi a tudomány művelőit (az angol *scientist* szónak a szakirodalomban használatos értelmében, mely a kutatónál talán többet, a tudósnál kevesebbet jelent), a racionális gondolkodás elkötelezettjei számára a saját helyzetük és szerepük megítéléséhez, a helyes magatartás kialakításához egyre inkább szellemi létkérdéssé válik a tudomány működési mechanizmusainak ismerete. Ezért korszakos jelentőségű a tudományok tudománya (*science of science*) egy új ágazata, a szcientometria önállósulása (a most honosodó magyar kifejezést — *tudománymetria* — véleményünk szerint helyesebb lenne a *tudománymérés*-tan, esetleg a *tudományfelmérés* szóval helyettesíteni).

A szcientometria önállósulásának külön jelentőséget ad az az örvendetes tény, hogy az önállósulási folyamat a hetvenes évek fordulóján éppen Közép-Európa intellektuális kohójában következett be. Lelkendező túlzások nélkül, pusztán a tudománytörténeti távlatba helyezés extrapoláló gondolat kísérletére támaszkodva állítható, hogy az a nemzetközi erőfeszítés, amely végül az első szcientometriai folyóirat¹ megjelenéséhez vezetett (a folyóirat jövőbeli sorsát nem utolsósorban befolyásoló világpolitikai eseményektől függetlenül is), új korszak beköszöntőjét jelzi a tudományos világ számára.

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy ebben az ellentmondásokkal ugyan-csak terhes korban a *Scientometrics* című angol nyelvű nemzetközi folyóirat életre hívása a termékeny és jószándékú együttműködés jeleként, a tudománynak mint az egyetlen emberi tudatforma nemzetek feletti és mélyen humanista jellegének új bizonyítékaként valószínűleg mély nyomot hagy a folyamatosan tudománytörténetté váló események útvonalán. Szerepét s a körötte láthatólag már kialakult és várhatóan tovább alakuló szellemi pezsgést — az új tudományág követelményeinek megfelelően — alapos számszerű elemzéssel kellene jellemezni, ez azonban részben még korai, részben meg is haladna ismertetésem kereteit. Itt mindössze annyira vállalkozhatom, hogy megkíséreljem érzékelteni, mennyire módosították a folyóiratban megjelent és a folyóiratalapítást lezáruló közlemények saját szemléletemet arról a világról, amelynek kutatóként magam is részese vagyok, illetőleg amelynek történeti fejlődését botcsinálta tudománytörténészként megérteni igyekeztem és igyekszem. E szubjektív megközelítési mód jogosságában éppen egy, a *Scientometrics* első számában közölt tanulmány erősített meg.²

Benyomásaimat a rendelkezéseimre álló anyagban tárgyalt főbb kérdéscsoportok köré tömörítve igyekszem közvetíteni. Azt hiszem, nem járunk messze az igazságtól, ha a szcientometria megjelenését annak a folyamatnak a részeként értelmezzük, amelynek fő vonalait nálunk Semlyén István fogta össze *Védőkező tudomány* című, 1974-ben a *Korunk Könyvek* sorozatban publikált kötetében. Abban az időben a szcientometria még egy általános tudománytörténeti beágyazottságú megközelítés részeként, az önállóság igénye nélkül létezett, és Derek de Solla Price jóvoltából a hazai olvasók érdeklődését is felkeltette.³

A szcientometria védekező, önigazoló alapállására enged következtetni még ma is Beck T. Mihály főszerkesztő, debreceni professzor jószerével teljes terjedelmében idézetbe kívánczoló beköszöntője, mely szerint „a tudományos tevékenység, a termelékenység és haladás mennyiségi jellemzőinek becslése és összehasonlítása meglehetősen hiábavalónak tűnhet sok, valószínűleg a legtöbb tevékeny tudományművelő számára“. És bár e magatartás bizonyos tekintetben természetes és érthető, „gyökereinél előítéletek, nemtörődömség és/vagy a szcientometria alapelveinek a félreagyarázása áll. [...] Az utóbbi évtizedek tudományos termelésének hatalmas méretű növekedése ennek az új kutatási területnek a kiemelkedését egyaránt lehetővé és szükségessé tette“, mivel „a nagyszegű és égetően szükséges anyagi támogatás nem alapozható pusztán egyéni döntésekre“. Ehhez a gondolatsorhoz szervesen kapcsolódnak a másik főszerkesztő, G. M. Dobrov megállapításai. Dobrov hangsúlyozza: a szcientometria rendszerszemléletű beállítottsága megköveteli, hogy vizsgálódási körébe a tudományos haladás olyan mennyiségi jellemzőit vonja be, mint a tudományos eredmények és közlemények, valamint a tudományos kutatók száma, a tudományos intézetek száma, szerkezete, ellátottsága, a tudományos kapcsolatok iránya és intenzitása, a kutatás hatásossága egy-egy meghatározott rendszerhatáron belül. E mutatók matematikai módszerekkel történő értékelése révén megíthetők a tudománypolitikai döntések hatásai, irányai és arányai — sőt esetenként jövőbeli következményei, a döntések által kiváltott események kimenetele is.

A mutatók egyik sokat vitatott — de vitathatatlanul sokat alkalmazott és a tudósok egyéni elégtétele szemszögéből nézve igen fontos — vonatkozása az *idézetelemzés*. Ezt a technikát matematikai módszerekkel, számítógépes rendszerek felhasználásával Eugen Garfield, az ismert *Current Contents* főszerkesztője és heti szemleírója dolgozta ki, intézetében, az Institute for Scientific Informationban pedig egy folyamatos tudományos idézetjegyzék, az *SCI (Science Citation Index)* kiadásával a tudományos tevékenység fejlődésének mérésére alkalmas hatékony eszközzé tette. Módszere tevékeny népszerűsítésével — a kritikai hangok ellenére — Garfieldnek jelentős szerepe volt a szcientometria önállósulási folyamatában.

Derek de Solla Price beköszöntő írása arra hívja fel a figyelmet, hogy a tudománymérésen önállósulási folyamata az ún. „kemény tudomány“ jellegzetességeit mutatja, a közlemények szorosan épülnek egymásba és egymáshoz, s nem véletlenszerűen vagy szétszórtnan keletkeznek, ahogy az a „lágy tudomány“ ágazataira jellemző. Erre minden bizonnyal az az egyik magyarázat, hogy a tudomány és a tudományos aktivitás sajátos módszerekkel valóban mérhető, és fejlődésmentete bizonyos szabályszerűségeket mutat. E szabályszerűségek egy része feltehetően abból adódik, hogy az alkotóképes és alkotásvágytól fűtött kutató mindig úgy cselekszik, hogy meg van győződve felfedezése egyetemes érvényéről. Nem egyénit akar alkotni, mint a művész, nem is csoportérdekből cselekszik, mint a politikus, hanem közkinccsé akar tenni valamit, ami eddig nem volt birtokunkban, pedig a világon mindenütt azonos érvényű és értékű. Nem saját szűkebb földrajzi körének, nyelvi közösségének, politikai, vallási csoportjának a képviselője tehát, hanem az egyetemes igazság felé törő ember.

A tudományos tevékenység növekedésének a méréséhez felhasználható eljárások és mutatók kritikai áttekintése⁴ során a tudományok emberi erőforrásainak a felmérésekor N. G. Gilbert olyan — a magyar fogalomhasználat szempontjából is pontosabb finomításra szoruló — meghatározások kérdését veti fel, mint például: ki tekinthető ma tudományművelőnek (kutatónak, tudósnak vagy hogy is nevezzük); mit jelent a tudományos közösség, és azonos-e ez az ún. *information exchange group*-pal, a tudományos ismeretek cseréjét lebonyolító csoporttal; milyen viszony van valóságos tudás, eltitkolt tudás és téves tudás között; milyen módszerekkel vonhatók ki a közleményekbe „tablettázott“ új ismeretek — azok a diszkrét ismeretkvantumok, amelyek lépésről lépésre viszik előbbre a tudományt? Az a tény, hogy minden ilyen elemi lépés időhöz, helyhez és esetenként személyhez vagy intellektuális közösséghez is köthető, a megismerés diszkrét jellegének bizonyítéka. A tudományos felfedezés eszerint úgy tekinthető, mint egy folyamat, amelynek előzményei és következményei egyaránt az ismeretlancolat két ellen-

tetés végén vesznek a végtelenbe. Amit mi tulajdonképpen mérni tudunk, az nem az, hogy milyen ütemben növekszik maga a tudás, hanem az, hogy milyen ütemben érzékeli és használja („fogyasztja“) az új ismereteket a tudományos közösség. A szcientometriában használt mutatók nagyobb része tehát nem magára az új ismeretekre vonatkozik, hanem arra: hogyan reagál a tudományos világ egy-egy új ismeretre? (A tudományos közösség által fel nem ismert új tudás ezekkel a mutatókkal nem mérhető; példázza ezt többek között a Mendel-féle genetikai törvények közel fél évszázados lappangása.)

Az elméleti áttekintés gyakorlati alkalmazásának fogható fel az a tanulmány, amely a 70-es évek egyik legizgalmasabbnak ígérkező biológiai felfedezésével, a molekuláris genetika centrális dogmáját megdöntő reverz-transzkriptáz enzim létezésével, illetőleg a citoplazma felől a sejt mag felé vezető információs út kimutatásával kapcsolatos nemzetközi szakirodalom genetikus kutatók számára is tanulságos idéztelemzését tartalmazza.⁵

A tudományméréstannak a hivatali testületek (szakfolyóiratok szerkesztőbizottságai, kutatóintézetek vezetősége, tudománypolitikai vagy esetleg éppen politikai vezető testületek) szemében kényes vetületeire figyelmeztetnek azok a beszédes táblázatok és grafikonok, amelyeket Inhaber és Alvo kanadai kutatók tettek közzé a folyóiratban.⁶ Cikkükben a világ tudományát mint egy input-output rendszert elemzik néhány nagy, közepes és kis — de tudományos szempontból jelentős — ország példáján, abból a felismerésből kiindulva, hogy a tudomány úgy is kezelhető, mint a kutatók, illetőleg a kutatótestületek által termelt ismeretek összessége, amelyet más kutatók vagy közösségek mint fogyasztók használhatnak fel. Az elemzés tanulságai nyilván éppen azok számára a legmegszívlelendőbbek, akik az eredményeket kellemetlennek érzik — így például az izolacionista, befelé forduló vagy befelé fordulásra kényszerülő tudományos közösségek, másfelől az indokolatlanul és kritikátlanul nyitott, saját belső értékeit elhanyagoló és a szenteses jeleit mutató testületek számára.

Hogy ez mennyire így van, érzékelteti egyebek mellett az a vita is, mely (a folyóirat hasábjain kívül, de a folyóiratalapítás és -szerkesztés munkájával nyilván szoros kapcsolatban) az idézett folyóirat felelős szerkesztője, Braun Tibor és munkatársai, illetőleg egy nemzeti célokkal alapított, de a nemzetköziség útjára lépett folyóirat főszerkesztője között 1979 folyamán lángolt fel.⁷ A vita kiindulópontjának azok a tanulmányok tekinthetők, melyeket Braun Tibor munkatársával a szcientometria tudományágazati elemzésben való alkalmazhatóságával kapcsolatban közölt.⁸

Bár a tudománytörténeti érdeklődésű kutató számára végtelenül izgalmas lehet, az új tudományos fórum jellegének, az alaphang leütésének, sőt a forgalmazásnak a szempontjából is vitatható az a döntés, hogy a *Scientometrics* első számainak legterjedelmesebb — és így ebből a szempontból törzsananyagként viselkedő — tanulmánya a tudományos együttműködés történeti kialakulását a modern tudomány kezdeti szakaszában, a XIX. század elején dolgozó (elsősorban francia) tudományos elit kapcsolatainak példáján vizsgálja. Frissé és vonzóvá teszi a folyóiratot az a hírvonat (szerkesztője a budapesti Farkas J.), amely nemcsak a tudományos élet eseményeiről számol be, de néha éppen a főlaptest komoly szaktanulmányait állítja — a mai tudományművelőkre gyakran jellemző tiszteletlenséggel és fesztelenséggel — görbe tükör elé olyan, szakfolyóiratokból ollózott vélekedésekkel, mint például az, amely szerint a szakirodalmi hivatkozások számát semmiképpen sem lehet a hivatkozásban szereplő cikk értékmérőjeként tekinteni, mert semmilyen biztosíték nincs arra, hogy a hivatkozást leíró szerző olvasta, sőt arra sincs, hogy egyáltalán látta-e eredetiben a hivatkozott tanulmányt.

Nemcsak a szcientometria, de a szociológia és más szakterületek számára is értékes forrássá teszik a folyóiratot a bőséges tematikus bibliográfiák (szerkesztő: J. Vlachy, Prága). Az első számokban a tudományos teljesítmények, a teljesítőképesség eloszlásával kapcsolatos jelenségekkel foglalkozó tanulmányokat, a tudományos pályán észlelhető mobilitás elemzését („agycsapolás“) tartalmazó szaccikkék címeit gyűjtötte betűrendbe a szerkesztő.

Ha most választ keresek a bevezetőben feltett kérdésre, hogy milyen hatással lehetnek egyes kutatókra a szcientometriai tanulmányok, az önkísérletet kiértékelve megállapíthatom, hogy másképpen, jobban látok, és a nyereséget hasznosítani tudom nemcsak a kutatási feladatok megoldása során hozott döntésekben, de a természettudományos életművek lexikális feldolgozása (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*) és az egyéni természettudományos életművek bibliográfiái sorozatának a szerkesztése (*Művelődés*) közben reám háruló munkában. És másképpen lát nyilván majd mindenki, aki időt szán erre a szellemi kalandra. A kutatás egyéni, szakmai, intézeti, nemzeti, nemzetközi jellemzőinek és jellegzetességei-

nek, értékmérőinek tudatosítása (és öntudatosítása) olyan szellemi töltetet, többletet jelent, amely csökkenti a tudományban a véletlenszerűséget, a rosszul értelmezett spontaneitást. Ezzel a mérés eredménye — heisenbergi analógiával — befolyásolta a rendszert, amelyben a mérés folyik. A hatás azonban alighanem egy új tudományos etika és eredményesebb tudományművelés felé egyengeti a jövőbe vezető utat.

JEGYZETEK

1. *Scientometrics. An International Journal for all Quantitative Aspects of the Science of Science and Science Policy* (Scientometria [Tudománymérés-tan]. A tudományok tudományának és a tudománypolitikának minden mennyiségi vonatkozásával foglalkozó nemzetközi folyóirat). Főszerkesztők: M. T. Beck (Magyarország), M. G. Dobrov (Szovjetunió), E. Garfield és D. de Solla Price (Egyesült Államok). Felelős szerkesztő: Braun T. Rovatvezetők: Orbán M. és Farkas J. (Magyarország), Vlachy J. (Csehszlovákia). A 17 ország 37 tudósát egyesítő szerkesztőségi tanácsadó testületben Romániát A. Avramescu képviseli. A szerkesztőségi tájékoztató szerint „ez a folyóirat eredeti tanulmányokat, rövid közleményeket, előzetes jelentéseket, áttekintő cikkeket, olvasói leveleket és könyvismertetéseket közöl a szcientometria tárgyköréből; az átfogandó terület a tudomány fejlődésének mennyiségi jellegzetességeivel és jellemzőivel kapcsolatos kutatási eredményekre terjed ki. Előnyben részesülnek azok a tanulmányok, melyekben a tudomány haladásának, működési mechanizmusának a vizsgálata matematikai (statisztikai) módszerekkel történik. A folyóirat idejében óhajtja tájékoztatni az olvasóit a fontosabb szcientometriai és társterületi nemzetközi találkozók és események időpontjáról. Külön rovatban bő könyvészeti összeállítást közöl adott tárgykörökből.“
2. F. Narin: *Objectivity Versus Relevance in Studies of Scientific Advance* (A tárgyilagosság és a jelentékenység viszonya a tudományos haladással kapcsolatos vizsgálatokban). *Scientometrics*, 1978. 1:35—41. A tanulmány a tudományos haladás mérésére alkalmazott különböző lehetséges technikák összehasonlítása során arra a következtetésre jut, hogy a tárgyilagosság és jelentékenység viszonya a Heisenberg-féle határozatlansági reláció elvivel mutat analógiát: minél tárgyilagosabb egy vizsgálati módszer (ilyen például az egyszerű publikációs számolás), annál kevésbé jelentékeny — és minél kevésbé tárgyilagossá (mint például a terület egyik kiemelkedő szakembere által a kérdésben kifejtett vélemény), annál jelentékenyebb.
3. Derek J. de Solla Price: *Știința mică, știința mare*. Buc., 1971. (Alapkiadás: *Little Science, Big Science*. Columbia Univ. Press, 1963.)
4. N. G. Gilbert: *Measuring the Growth of Science. A Review of Indicators of Scientific Growth* (A tudomány növekedésének mérése. A tudományos növekedés mutatóinak áttekintése). *Scientometrics*, 1978. 1:9—34.
5. D. E. Chubin—K. E. Studer: *Knowledge and Structures of Scientific Growth. Measurement of a Cancer Problem Domain* (A tudományos ismeretek növekedése és szerkezete. Mérések a rák-probléma köréből). *Scientometrics*, 1979. 2:171—193. — A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy megkülönböztesse az ismeretek valódi növekedését a szakirodalmi burjánzás közismert jelenségétől, és kimutassa, hogy a tudományos közlemények és hivatkozások rendszerében hogyan tisztázódik vagy torzul a tudás.
6. H. Inhaber—M. Alvo: *World Science as an Input-Output System*. (A világ tudománya mint input-output rendszer). *Scientometrics*, 1978. 1:43—64.
7. Nagy J.—Ruff I.—Braun T.: *Hol publikálnak a magyar kutatók? Mennyiben tükrözik az Akadémia Actái a magyar tudományt?* Magyar Tudomány, 1979. 3:207—219.; Szabados J.: *Még egyszer az Acta Mathematicáról*. Magyar Tudomány, 1979. 4:289—290.; Nagy J.—Ruff I.—Braun T.: *Válasz Szabados Józsefnek*. Magyar Tudomány, 1979. 5:366—367.
8. Braun T.—S. W. Lyon—Bujdosó E.: *Literature Growth and Decay: an Activation Analysis* (A szakirodalom növekedése és hanyatlása: aktivációs elemzés). *Analytical Chemistry*, 1977. 682—686.; Ruff Imre—Braun Tibor: *A tudománymetria alkalmazása tudományágazati elemzésre*. Magyar Tudomány, 1977. 3:217—230.; Braun T.—Bujdosó E.: *Growth of a Journal Reflects Trends in the Literature of Nuclear Analytical Methods* (Egy folyóirat növekedése tükrözi a radioanalitikai módszerek irodalmában megfigyelhető irányzatokat). *Journal of Radioanalytical Chemistry*, 1979. 1—2:9—31.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

ÍRÁS

Megkezdődtek a
hó- és tavasz-szagú éjszakák.
Ez a kombináció éhes ellentéte
az ősznek, mikor a levél- és hószagú
éjszakák Balzacot üzennek a ködben.
Ez nekem újra Berzsenyit üzen,
s feltámadok éjjél után,
mintha valami világraszóló
s reámszóló hosszú hajnal venné
kezdetét. Lehet újra
betűvel vetni.

ACHILLÉSZ PÁLYAFUTÁSA

Feleúton a kilencvenhez. A
pulzus 120—160 között van
és akkora erők dohognak ebben az
emberi gépben, hogy méltán húzatták-
vontatták vele, egymásután kapcsolva
a mitológiákat. Csak ne válják soha személytelenné
személytelenné minden: az egyforma három-
négy milliárdnak így globálisan sem más
elbánás dukál, mintha szép nyugodtan egyenként
vehetnék sorra az én-ek énekét, zokogását,
kik feleúton a kilencvenhez valahol kicsit
elakadtak, lihegnek s egy rossz ing, rák, csecsemőhalál
és cicázó duralumínium rakéták konkrétumaiból
építették fel ezt a bidonville-Tróját
végül épp a faló köré. A világ most óriás stadion,
már csak befele figyel. Arva Achillész egyedül
maradt idekinn régi harcmodorával, öregségére
acháji kard helyett wittenbergai, rodostói
pennával kergeti körtüzek, sortüzek utolsó fáradt
golyóját, a lepkét, a költői képet.

MIKES HAMVAINAK HAZA NEM HOZATALA

Külön utakon értek a halálba.
Ex Turcia nem utaztak tovább valamennyien.
Legfennebb nyomtatásban, százados, ezredes
csempészárúként, falból fülbe.
A többinek leomló vádaskodásban
megosztott közös sors jutott s végül
még közös sír sem.
Mesékből jött a griffmadár,
mely elkap, felkap, belemarkol,
ami még itt maradt, még ott maradt,
csak akit már nem találnak meg, mire
elül az összeférhetetlenség,
csak aki után betű is hiába marad, magányosan
poroszkál lován, poros, végtelen utakat
jár be az utolsó ige is,
csak akitől érthető üzenet se marad

a fel-felugató értetlenségben,
csak akinek utókora álmosodik el,
csak aki mögött még olyan sokáig
nem igaz testvére szónak a szó,
embernek az ember, csak aki ...
csak aki — — —

HORVÁTH IMRE

PÁVÁSKODÓ SZÉGYEN

Századunkban nem élt szemérem,
páváskodni kezdett a szégyen,
kérkedni a korcsnak volt képe,
nyálás csók cuppant a sértésre,
kesztyűs kézzel szélről is óvtak
embertelen emberrablókat,
a gyilkos életmentőt játszott,
a vesztes tűzte ki a zászlót,
a nemtelenség új „eszméket“ nemzett,
ágyúk torka „védelmezte“ a csendet,
a harmónia tetézte a zűrt,
a Tér elvesztette térfogatát,
az Idő időzavarba került.

KARVALY-KOROKBAN

TÜLÉLNI, az egyetlen program
— az emberi! — karvaly-korokban.
„Túl kell élnünk!“ üvöltöttük egy szálig,
mikor a hibbant Föld tengelye reccsent,
s túlítettük a TÜLÉLHETETLENT
szégyenünkkel — amely világít.

ABSZTRAHÁLT TÉR

Tollba mondom birtokaim.
No, Csontkezű, csinálj belőlük aktát!
Tulajdonom a nevemre írt aggság,
egy vagon emlékkokain,
sétabotom, a legkopottabb ében,
bundám, tán a legborzasabb bíber,
s enyém a hangaszag Apollinaire
delejező búcsúversében.
A nagyapám elherdált birtokából
kimentettem az absztrahált teret:
a világra testálom, ha kipáhol,
ezerholdas hiányérzetemet.

Úti elmélkedés...

Hogy milyenek a pakisztáni asszonyok? Nem tudom! Igaz, hogy nem sokat, mindössze tíz napot töltöttem 1979 nyarán kopár-szép országukban, de hogy milyenek, alig-alig láttam...

Beludzsisztán — az ország nyugati, Iránnal és Afganisztánnal határos tartománya — nagyrészt sivatag. Hosszú időn keresztül aszfaltozatlan, gidres-gödörös, kétoldalt egymás mellé rakott kövekkel jelölt úton pöfög velünk az autóbusz. Útitársaink: jórészt férfiak, csak távol tőlünk, a legelső ülésen sejlik két asszonyi alak, de soha nem fordítják hátra a fejüket, soha nem szállnak le a megállóknál, pedig olyankor kiürül a busz, s oldalról sem lehet belátni hozzájuk, mert Pakisztánban az a szokás, hogy telefestik a kocsik oldalát, még az ablakokra is hatalmas olajfesték-rózsákat mázolnak, mintha elfelejtenék: az ablak arra való, hogy kitekintsenek rajta.

Az egyik megállónál: sivatagi tanya. Távolról: jó 4-5 méter magas falú, várszerű épület. Sárfalak, kifelé vakok, alig-alig látni egy-egy pici ablakszemet, melyen át kitekintenek a pusztába. Az itt lakók, férfiak, gyermekek, hozzávetőlegesen harmincan-negyvenen, kiáramlanak az út szélére, fogadják — mint valami csodát, amit naponta kétszer lehet itt ezen a vidéken látni, egyszer, amikor megy, s egyszer, amikor jön — a buszt. Megállunk, leszállunk. Oda-sétálok én is, elkeveredem közöttük, s útitársaim között. Az utóbbiak bemennek a vártelepülés pici mecsetjébe, elvégzik kötelező imájukat, aztán lekuporodnak a homokba — a várfal árnyékos tövébe —, s osztják-szorozzák a világ dolgait. Bizonyára van miről beszámolniuk, hiszen Iránból jöttek, láttak, s miközben teátnkat szürcsöjljük, véget nem ér a szó. A teát gyerekek árulják, 50 piasztér egy pohárral. Víz is van, azt vederral hozzák, isszák a tikkasztó hőségben megszomjazott emberek, azért még fizetni sem kell. Közöttünk kecskék jönnek-mennek, egészen közel merészkednek, megzaglásznak bennünket. Ahogy végignézek a kopár tájon, azon töprengek, vajon mivel élhetnek ezek az állatok? S mivel él az a teve, amelyik amott heverezik a fal árnyékában? Egy kislány — ragyogó piros ruha, pirosasbarna arc, tündöklő szemek — odamerészkedik a közelembé. Istenem, be szép teremtés! Barátságosan rámosolygok, s készítem a fényképezőgépet, hogy vegyem le, de már szalad is, szalad ki a sivatag felé, hogy nagy kanyarral visszatérjen majd az épület túlsó oldalához. Olyan eszeveszetten menekül, hogy megsajnálom, s hívnám, jöjjön vissza, nem bánom, de hogyan!? Felfedezek a várfal tövében egy nagyon pici ajtót. Nem is ajtó az, nyílás a falon, amolyan fél méter magasra a földtől, de nyitva van, s úgy sejtem, be lehet mászni rajta az egyik lakásba. Odamegyek, a kíváncsi emberek szemtelenségével, de kissé szegyenkezve is, bedugom a fejemet. Félhomály van, a kinti verőfény után alig lehet látni. Annyit veszek ki, hogy asszonyok ülnek a földön, s teáznak ők is, de elfordítják a fejüket, ahogy az idegen férfiarcot meglátják, s kézmozdulatukkal is jelzik — a szavaikat nem értem —, hogy menjek a pokolba! Én próbálok megkérni, engedjenek be, nézzek körül az otthonukban, semmi rossz szándék nincs bennem, de szó sem lehet róla, minden kétséget kizáróan elutasítanak, mehetek!

Újabb megálló, újabb sivatagi vártelepülés. A különbség csak annyi: ott még víz sincs; ahogy értesülök, 25 kilométerről hozzák börtömlőben, tevehátón. De a tea várja az utasokat, ott áll a kicsi templom is, a fal tövében ugyanúgy kuporognak a férfiak, csicseregnek a gyermekek. Egyetlen értelmiségi útitársunktól — mérnök, Teheránban dolgozott néhány évig, most megszűnt számára a munkalehetőség, s több bőrdnyvi holmijával utazik haza — érdeklődöm: ezek miből élnek? Ebből — mutat a gőzölő kanna teákra. Ennyi az ő jövedelmük. Nem kell sajnálni tőlük azt az 1-1 rúpiát, amit érte adunk... Kis bámészkodó arcú gyerekek, körbevesznek. A felnőttek egymás között beszélgetnek. Asszony megint nincs a láthatáron. Bekukkintok az udvarra. Egyik oldalon nagy kapu vezet be a várfalak közé. Tágas terület, mind a négy oldalról állatpajták ajtajai, bennebb a várfalnak nekiépített lakóhelyiségek. De az állatpajtán keresztül lehet bejutni a lakásba. Megoldódik ezzel előttem a rejtély: a téli hidegekben mivel fűtenek. Együtt laknak az állataikkal, azok melegítik ki a lakásaikat...

Így haladunk lépésről lépésre, minden falunál megállunk, már sötétedik, amikor egy kis városkában töltünk fél órányit. Apró kulipintyó üzletek néznek az útra, petróleumlámpák égnek, a földön kuporog a kereskedő. Egyik gyümölcsöt árul, a másik vegyes holmikat, ütöttek-kopottak ezek az üzletek, szegények, mint amilyen a táj, s talán az egész ország. A buszmegálló mellett teázó, izzó homokon főzik kicsi kannákban a vizet, s ahogy kérek én is két csuporral — a saját edényeket viszem, erre felé nem sokat tudnak a higiénriáról, s az ember mindig fél az esetleges fertőzéstől — a csupor aljába dobja a fiatalember a teafüvet, s ráloccsintja a forró vizet. Ismét bekukkintok egy szobafelébe, ugyanaz a látvány: asszonyok ülnek a földön, most jobban látom őket, kint sötét volt, bent ég a lámpa, úgy meglepődnek, hogy még elfordulni is elfelejteneik. Sokan vannak, lehetnek vagy 15-en, közből teáskannák, kinek-kinek a kezében csupor, szűrőszigetika a sárga levét. Itt látom az arcukat is, nem sokban különböznek a mi vidékünk megszokott típusaitól; a beludzsisztániak az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartoznak, árják, a vonásaik nem tűnnek keletiesnek. Ahogy ott a tapasztott földön szétterülő ruhában ülnek, gyermekkori emlék sejlik fel bennem, így ültek ugyancsak lámpafénynél Zágóban, nagyanyámék konyhájában a mezőről behozott kukoricahalom mellett, kissé eltespedt testtel a szomszédasszonyok, mozgott a kezük és mozgott a szájuk, s ahogy az ajtó nyílt, ott lebegett az arcukon a pislogó fény...

Quetta — Beludzsisztán fővárosa. Csodálatos tarkaságú utca, tirtitarka autóbusszok, háromkerékű, kipingált oldalú rikcsák, lovasfogatok, s rengeteg járókelő. De majdnem mind férfiak, csak alig-alig jelenik meg egy-egy asszonycsoport: saját lepelbörtönükbe zárt mozgó lények, nem látni az arcukat, a testüket; csak sejteni lehet, hol van a fej, a mell, a csipő, a láb. Csak sejthető, mert amit az ember lát, az egy felülről lefelé enyhén szélesedő lecsapott csúcú kúp, zárt lepelruha, rásimul a fejtetőre, ott van a kúp felső vége, a vállak irányába kiszélesedik, enyhén tovább szélesíti a csipőt... Ezek a kúpok jönnek-mennek. De hogyan látnak? — töprengek, amikor szembe jönnek velem. Aztán felfedezem: a szemeknél aszúrozás, ablakrács a börtönön, azon látnak ki a rabok, a hagyomány rabjai. Csak így látom őket, mert egyébként sehol nőt nem látunk dolgozni. A postán csupa férfi tisztviselő! Az állomáson a jegypénztáraknál ugyanúgy. Az üzletekben, a hivatalokban, a szállodákban, mindenütt. A férfiak takarítanak, ők fogadják a vendégeket, ők a mindeneseik. S az asszonyok?

Otthon ülnek! Ők nem mehetnek a világ szeme elé. A feleség a férfi birtoka. Csak férje örömére van, kiszolgálja, gyermekket szül neki, és neki szüli a gyermeket, neki neveli, mert ő maga is birtok.

A pakisztáni fiatalok nem választhatják meg az élettársukat. Így van ez az egész indiai szubkontinensen, ősi hagyomány, annyira beivódott a tudatukba, hogy nem is gondoloznak rajta, természetesen veszik. A házasság szövetség, amit a szülők határoznak el egymás között, s gyakran megeskik, hogy az egymásnak kiszemeltet az esküvőjükön találkoznak először. Egy férfinak — természetesen anyagi helyzetétől függően — a muzulmán törvények szerint négy felesége lehet. Vonatbéli útítársunkkal beszélgetünk erről. Ez így jó, magyarázza, a férfi vágyai teljesedhetnek a házasságon belül, nem kell hazudnia, mint az európai teszi, mivel csak egy nőhöz van kötve. Mert ugye a férfi, a férfi, ismétli többször, de azt, hogy az asszony, egyszer sem említi meg. Hiszen az utóbbi csak eszköz, a vágyak teljesedésének az eszköze. Aki egyszer férjet kapott, annak számára véget ért az ábrándozások kora, bekerült az egyetlen lehetséges realitásba. Ez az egyetlen lehetőség: szolgálni a férjet. Az otthon rabja, még az utcára sincs joga kimenni — a hagyományos gondolkodású réteg felfogása szerint. A közelmúltban a pakisztáni ellenzéki erők ama követelésére, hogy a választójogot ki kell terjeszteni minden felnőtt korú állampolgárra, beleértve a nőket is, így hangzott a felelet: milyen politikai érettséget lehet elvárni azoktól a nőktől, akiknek 90%-a soha nem hagyja el otthonát, még az utcára sem megy! ki soha! Ha választójogot kapnának, cirkusz lenne a választás! Ugyancsak érdekes adat: az elemi iskolás tanulók nem egészen egyharmada lány. A magasabb szintű iskolákban még kevesebb. (1969—1970-ben a lakosság 85%-a írástudatlan volt.) A törvény 1979-re irányozta elő a fiúknak kötelező módon az öt osztály elvégzését, a lányok esetében ugyanezt 1983-ra vette tervbe...

Utazunk Karacsiból Lahoréba. Zsúfolt vonat, alig férünk fel. Itt sok a család is. Arcukról ítélve hinduk lehetnek, akikkel közvetlen szomszédságba kerülünk. Előbb mi foglaltunk helyet, ők kiszorítanak, nyolcan vannak, közülük hat gyermek.

Ahogy helyezkednek, löknek el mindenkit a közelükből, s amint látom, hogy minden vitás kérdésben nekik van igazuk, senki nem ellenkezik velük, sejt-

tem: a kasztrendszer hagyományai élhetnek még, bizonyára „a homlokukra van írva”, hogy nekik több mindenhez van joguk, mint másoknak.

Én a földön kuporgok sok-sok sorstársammal együtt. 20 órán át nem lehet állni, annyi helyem van, hogy felhúzott lábakkal tudok ülni. Velem szemben ugyanígy fiatal asszonyka. Ő nem fődte el az arcát. Találgatom, nem lehet több 23-23 évesnél. Őt gyermek szorong körülötte. A legnagyobb körülbelül hétéves, a picit szoptatja. Férje szikár arcú, szerény ember. Jobb módúak lehetnek, természetben hoztak vizet, de a sáskahad, a hatgyermekes család porontyai nekiestek, s megitták. Az asszony orrában picit, lencsenagyságú kék zománcos ékszer. Ráfekszik az orr falára, intimen húzódik meg ott. Keleten ez is megszokott dolog, az iraki kurd nők orrából hatalmas függők lógnak le.

Átellenben, egy velem éppen szembe-padon érdekes esemény játszódik le. Egy férfi hódít magának és két fehér „börtönruhás” feleségének helyet. Mint egy függöny, úgy lóg le körben az álláról a szakáll. Elől, az áll pereméig borotvált, egyenes vonalban kezdődik arcszőrzete. Furcsán ellenszenvesnek érzem. S még ellenszenvesebbé válik, ahogy látom: maga előtt tereli a két nőt, azok felkúporodnak az ülésre, arccal befelé, a szék támlája irányába. S mint két kalickába zárt madár, ott kúporognak mozdulatlanul 18 órán át, amíg megérkeznek rendeltetési helyükre. A férfi — fehér bő ruhában — elterpeszkedik az ülésen, varkárja az állát, a nagyobb megállóknál leugrik a vonatról, gyümölcsöt vásárol, Coca-Colát vesz magának, de a két rabmadár mindebből nem részesül. Ők nézik a lepel aszúrrácsán át az ülés léchátát. Nem beszélnek még egymással sem, csak kúporognak ott. Nem állnak fel, hogy meggémberedett lábukat, hátukat kiegyenesítsék, ez a sorsuk: rabok — örük ott pöffeszkedik mellettük.

Van egy beszédes útitársunk, vízügyi mérnöknek mondja magát, sajnál, hogy a földön kuporgok, maga mellé próbál venni ablak melletti egyszemélyes ülésére, majd biztat: nemsokára leszáll, s átadja a helyét. El is érkezik a várta várt pillanat, elfoglalom az ülőhelyet, de nem sokáig örülhetek neki: csontos arcú, harminc év körüli, gesztikuláló férfi jön, egyenesen nekem ugrik, azt a helyet ő megvásárolta, keljek fel, felkölti a szembenülőt is, valósággal ugrálva megy vissza a földön kuporgók között, két apróságot kezében lógatva jön vissza, lepelbe burkolt szobor kíséri ölében csecsemővel, s még két lábon járó apróság. A szoborasszony elfoglalja a helyemet. Ismét kirohan a férfi, bőröndöket hoz, bennünket elhajt a közről is, lerakja a földre, két porontyot ráfektet, rugódoznak a kicsi csőrre lábakkal, a kettő nagyobbbat maga mellé szorítja, s ekkor jön a főművelet, fehér lepedőt bont ki, s sátrat von vele a felesége köré. Egyik csücskét az ablak párkányához rögzíti, másikat az ülés hátához, s elrekeszti vele az asszonyt a világtól. Miért tehette ezt — töprengek. Hiszen úgysem láthattuk az asszony arcát, védte a leple. Igen, de ő láthatott minket, s a többi férfit a kiazsúrozott részen keresztül... Hát ezért!

Korunkban sok szó esik a harmadik világ problémáiról. E problémák között szerepel — és nem utolsósorban — a nőkérdés is. Ezeréves megkövesedett hagyományokkal kell szakítani, ami nem megy egyik napról a másikra. Az átalakulás folyamata Pakisztánban is megkezdődött. A férjek rabszolgaságában élő asszonyok mellett ott vannak már az arcukat megmutatók, a félig-meddig emberszámba vettek, a polgárosodók. Kisebb számban, de ott vannak. Ők a jövő első hírnökei...

Domokos Péter tuszajza

Márton Árpád tárlata a Korunk Galériában

Kiállításokon kezdetben rendszerint megállok, körülnézek, hagyom, hogy a képek bizonyos távolságból hassanak rám, mielőtt még a részletekre figyelnék, mielőtt még megnézném a címken, hogy ki festette. Ha valamelyik mű „megszólít“, azt hosszabban izlelgetem, elmélyültebben tanulmányozom messzebből, közelebből.

A tél folyamán két ízben is jártam Marosvásárhelyen képkedvelők, -gyűjtők lakásán; anyagot kerestem egy tanulmányhoz. Nos, ott a szerényebb méretű szobákban is úgy tettem, ahogy a tekintélyes termekben szoktam: nézelődtem nyugodtan, és vártam a láthatatlan hullámok hatását. És ez a hatás nem is késett. Jó néhány lakásban Márton akvarelljei hívogattak magukhoz.

Ez a sorozatos fölrezenés, fölfigyelés valamilyen titkos, mély vonzódásra utal, az ízlés és az érzelmek közösségére, arra, hogy a bennem lévő vevőkészülék behangolódott a láthatatlan hullámokra, amelyeket Márton művei kibocsátanak. Holott ezek a képek nem feltűnőek, nem hivalkodóak, még csak nem is tetszetősek a szó köznapi értelmében; mélyrehangolt gordonkahangjuk, tartózkodó tapintattal ritmizáló vonalvezetésük valóban a néző együtthangzását igényli. Akvarellek, amelyek nem tűneményes, káprázatos ecsetkezelésre, s nem a bőven áradó vizes színfelületek csillogására, nagyvonalúságára épülnek, hanem a mélyről jövő érzések őszinteségére. Anyaguk, a gouache-ra emlékeztetően, szokatlanul száraz, csaknem fedőfelületű, a sötét színek egymáshoz közel állnak, hiányoznak az éles tónusellentétek, amelyek inkább az elmúlt évek nagyobb méretű olajképein jelentek.

Csíkyszeredában is meglátogattam, ahol tizenhat év óta alakítja következetesen, áldozatosan a maga művészi útját, és sikerült művészetünk élvonalába, a legjobbak közé emelkednie. Megmutatott korábbi munkái alapján alakítottam ki magamban a képet, hogy színhangolása borús, sötét, hogy alkotásai szinte kivétel nélkül drámaiak. Nemcsak a nagyobb méretű olajképek és temperák, de a kisebb akvarell tájak is. Az alakos kompozíciók szereplői többnyire székelyföldi falusiak, rendszerint mozdulatlanok, öbe tett kézzel vagy öklükre támasztott fejjel, ám a mozdulatlanságból feszült, fojtott, olykor tragédiát sugalló légkör árad. Szoborzerűen sommázott plasztikus alakjait nagy síkokban mintázta a művész; a drapériák éle, az alakok színdrajza kemény. Márton formában, színben szükségzavú, ám éppen leszűrttségében mond sokat. Az önmagukba forduló alakok lefojtott drámaisága nem külső cselekményből, hanem a művész lelkiségéből, életérzéséből árad, amit a színek hangoltságával, az ívelő vonalak, nagy síkok, éles szögek egymásnak szegésével tolmácsol.

A székelyföldiek mélyre hangolt színvilága, drámai átérzése ismeretes: Nagy Istvántól egészen a fiatalokig. S ha már Nagy Istvánt említettem — Márton eszményített, de nem másolt művészt —, szólnék más példaképekről is: Derkovitsról, meg Dési Huberről, sőt Barcsayról is (bizonyára nem véletlen, hogy a négyből három erdélyi). Ezek a gyökerek egészen mélyről erednek. Nyomukban társadalmi felelősségtudat, felelősségvállalás jellemzi a középnemzedék java részét — Márton Árpádot különösen —, és sajátos festői előadásmód, festői nyelvezet. Márton művészetét nagy színsíkok jellemzik, éles vonalelemek, lágyan oldódó átmenetek helyett kemény, sarkított megoldások. Előadásmódjában sok jel mutat a dekorativitásra. Mégsem pusztán díszítő célt az; inkább a mai ember látásmódjának megfelelő egyszerűsítés, pontosabban: összefoglalás.

Nyoma sincs az egymásba oldódó, engesztelő vagy éppen édeskés színeknek. A déli, mediterrán festők elragadó, napfényes örömszínei — vagy ahogy Szász Endre nevezte: „látványsszínei“ — helyett Márton Árpádnál (a csíki havasokban ugyanis kevés a nap és sok az árnyék, a fény is hidegebb, metszőbb) természetesen jelentkezik a tónuslátó magyar művészek kifejező érzésszínei. Nyoma sincs itt az édeses barackrózsaszínnek, a csengő narancssárgának, az almazöld, az égszínkék is hiányzik. Ezek a művek nem visznek zsongító mesevilágba. Csupa mély színtónus. Csupa dráma.

MÁRTON ARPAD: 1. KENYÉR I.
2. HEGYEK LÁNYA
3. KENYÉR II.

Erre a tárlatra a művész, két korábbi kitűnő akvarellje és három drámai erejű temperája mellett, legújabb, világosabb tónusú műveit hozta el, ezek is tempera eljárásúak. Miután az olajfestés s vele a korábbi felfokozott tüzes színek lehetősége egy allergiás visszahatás folytán számára elveszett, Márton nagy körültekintéssel fogott a temperafestéshez. Lefordított egy több mint száz éve íródott németalföldi szakkönyvet a tojás- és olajtempera elegyítéséről; később felfedezte, hogy hasonló emulziót alkalmazott a Zebegényben festő Szőnyi István is, aki egyik további példaképe lett, s anélkül hogy másolná, néhány képén az anyag felrakása is emlékeztet rá.

Színekkel is kísérletezik. Eleinte belakkozta a temperát, hogy az annyira hiányzó olajfestésre emlékeztesse; a kép fényes lesz ugyan, de éppen a tempera bársonyosan, puderesen puha, fénytelen jellegének mond ellent. Most a színeket fokozza fel. Egy domboldalt ábrázoló képén például citromsárgából, két okkersárga változatból és egyfajta intenzív vörösből egészen új, csodálatos meleg barnásvöröset hozott létre; órákig el tudnám nézni. Úgy szól, mint egy hangszer. Ezt az egészen szokatlanul tüzes temperaszínt állította szembe a lakkozással. A valódit az utánzattal.

Újabb képei első látásra lírainak tűnnek, egyes alakok megfogalmazása is Szőnyi líráját idézi. Mégis, hosszabb szemlélődés után, mindinkább erősödik a világosabb színek által időlegesen háttérbe szorult drámaiság. A művész nem tagadhatja meg önmagát. Nem egy új Márton jelentkezett: fejlődésének újabb stációja erről tanúskodik.

Témái a falusi élet, az ottani munka, a család, s főleg mindezek összefoglaló, megannyi művén visszatérő jelképeként: a KENYÉR. — Amióta túljutottunk a vándor-vadász életen, a kenyér a megállapodottság, a létbiztonság záloga. Ahogy anyánk megszegte, miután belekarcolta a jelt, azt vénségéig el nem felejtheti senki, akár hívó, akár nem. Ott van a mindennapi imádságban, és hirdeti mindennapi munkánk diadalát. Választhatott-e szebb szimbólumot a művész?

Márton emberközpontú alkotásaiból az ember dallama száll ércesen, érthetően — változatlanul a vox humana hitével. „Az ember a poézis első tárgya” — hirdette Csokonai. Nem tudom, olvasta-e művésziünk e szókat, de biztos, hogy az emberszeretet, az emberféltes természetesen árad alkotásaiból. Peremterületen, peremidegeinek érzékenységevel népsorsot vigyázó vallomásai a Székelyföld legszebb látomásai közé tartoznak.

Ráébresztő, kérdésfelvető, mélyen felkavaró alkotások ezek. Megrázó tartalmak hordozói.

Es mégsem vigasztalanok. Édes-bús, sötét vagy világosabb színei meleg érzéseket sugallnak. Vigaszt hirdetnek, hogy a bajban sem vagyunk egyedül — soha. Márton mély színein átsüt az emberség melege.

Elhangzott a tárlat megnyitásakor, 1980. március 5-én.

Barghidisotran

Régi lapok — új lapok

A Brassói Lapok fóruma

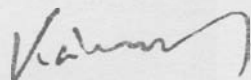
Néhány publicisztikai gyűjtemény megjelent ugyan a Kriterion (azelőtt az Irodalmi Könyvkiadó) *Romániai Magyar Írók* sorozatában, két világháború közti napilapjainkat böngészve azonban úgy tűnik, a legjelentősebb, számunkra ma legértékesebb, legidőszerűbb cikkanyagot még ezután kell áttemelni a nagyközönség számára halott régi újságkollekciókból a mindenki részére hozzáférhető új könyvekbe, kiadványokba. Csak beszélünk például Krenner Miklósról, de hogy mit is jelentett egy-egy Spectator-vezércikk, -kommentár, kevesen tudhatják. Ha újra találkozhatna velük a mai olvasó, talán megérezné, felfogná az akkori hatást, s kiegészíthetné gondolatban az olvasottakat új élményeivel. De ugyanez érvényes

Tamási Aron, Kacsó Sándor újságírói munkásságára is. Vagy a Szentimrei Jenőére — noha tőle megjelentettek már egy cikkválogatást, főként irodalmi kritikákat, de ez sem érzékelteti a kort úgy, ahogy az meglevenedik napilapokban elhaveró publicisztikájából.

A Brassói Lapokból például, ebből a kitűnő újságból, amelyet napjaink újságírója és újságfogyasztója egyaránt irigységgel lapozhat. Olvassunk bele a *Vasárnapi gondolatokba*, Szentimrei vezércikkeibe, s látni fogjuk, hogyan értelmezték írónk, publicistáink legjobbjai hivatásuk, egyáltalán emberségük méltóságát — a leírt szó felelősségét. A számtalan lehetséges példa közül válasszuk a nekünk különösen becseset, a mélységében, teljes őszinteségében felfogott testvériség örökségét. Pedig az alkalom, amely Szentimreivel az 1936. január 5-i vezércikket megíratta, akár másfajta reagálást is kiválthatott volna, hiszen *A meghíusult írótalálkozó*ról, Tabéry és Ion Samarineanu sikertelen kezdeményezéséről könnyen lehetett volna idegenkedő vagy sopánkodó hangon írni. Szentimrei Jenő realpolitikusként közölte meg az elmaradt eseményt, amikor kimondja, hogy a tervezett biharfüredi magyár—román írótalálkozó akkor sem elégítette volna ki, ha Babits és Victor Eftimiu ismét egy asztalhoz ült volna (mint korábban a budapesti Penkongresszuson): „Én a Reményik Sándor és a Goga Octavian testvéri kézfogására vagyok kíváncsi, Kós Károlyt és Sadoveanu Mihályt, Tamási Aront és Rebreanu Liviuist [!], Tompa Lászlót és Lucian Blagát akarnám barátságos eszmecsere-n tisztelni, minden irodalompolitikai segédlet nélkül.” Megmagyarázza, hogyan érti ezt a segédletnélküliséget: „Az az önként, belülről megszólaló lelki kényszer, mely őket egyenként az alkotás révületébe szokta ragadni, ellenállhatatlanul és ellentmondást nem tűrő hatalommal: az kényszerítse őket akár a zöld, akár a fehér asztal mellé.”

És ezt a pontos, lényegre tapintó meglátást az alkotóról, az egyénről a közönségre is átviszi, hangot adva az egészséges önkritikának: „A magyar közlélek most ébredt rá csak igazán, hogy a Dunavölgyében nem lehet többé nagyhatalmi helyzetekről, kultúrfőlényről és hegemoniákról beszélni, csak őszintén felismert érdekközösségről, melyet az érzelmi közösség szálaival kellene öntudatosabbá tenni minden rendű és rangú ittélő népekben, és az út ehhez kizárólag az egymás mentől alaposabb megismerésén keresztül vezet.” Ezt így, a gyakori ismétlés miatt, akár közhelynek is vélheti a mai olvasó. De mindjárt kiviláglik, hogy nem az, ha tovább idézzük Szentimrei „vasárnapi gondolatait“ a *Brassói Lapok* említett 1936-os számából: „A sorrendben tehát ott van a hiba, hogy nem találkoznunk kell először ahhoz, hogy egymást megismerjük, hanem meg kell ismernünk egymást alaposan, hogy az irodalomban egyenértékű és egymást kölcsönösen tisztelő barátokul találkozhassunk a zöld vagy fehér asztal mellett.”

Változtak, változnak az idők. Az egyszer már felismert történelmi igazságot azonban nem volna szabad elfelejteni.

Véleményem szerint...

A *Korunk* rendezte nemzedéki párbeszédén nem szólaltam föl. A fiatalokat akartam hallani. Most viszont egy kérdésben kifejténém a véleményem. Cs. Gyimesi Eva ugyanis sok mindent kérdőjelezett meg a metanyelvtől a népszolgálatig. Az első kérdésben Ráczy Győző, Molnár Gusztáv, Csibi Károly válaszolt, a másodikban Balogh Edgár. Amikor Gyimesi Éva indulatosan vetette föl a kérdést: „mi az, hogy népszolgálat?“, úgy tetszett (én mindmáig így is értelmezem), a termékeny (és fogalomtisztázó) újragondolást szolgálja. Ebben az értelemben védekeztem s tolmácsolni próbáltam szavait.

Később írásban is benyújtotta hozzászólását, s többek között ezt írja: „A szerintem mitizált fogalmak között van például [...] a »népszolgálat«, amelylyel „általában úgy élünk vissza, hogy színvonalatlan, provinciális tevékenységet fejtünk ki népszolgálat címen. Holott itt elsősorban az a dolgunk, hogy mindenki a maga helyén lehetőleg maximális minőséget nyújtson.”

E megfogalmazásban már nincs benne az elutasító felhangú megkérdőjelezés. De van benne egyéb: visszaélés, színvonalatlan, provinciális... Őszintén szólva

nem ezt az egybemosó általánosítást vártam attól a jeles írástudótól és tanár-embertől, aki tanulmányaival, előadásaival igen értékes és áldozatteljes népszolgálatot végez.

Nem vagyok mai gyerek, nem először hallok ilyesmit: „Én végzem a dolgom, végezzé más is a magáét, egyéb nem érdekel. Hagyjanak nekem békét a... népszolgálatl.” Némelyek ilyen érveléssel próbálkoznak kitérni mindenféle társadalmi munka elől.

Igyekszem megérteni őket. Tudom, hogy sok a gyűlés, tanácskozás, megbeszélés, a bizottságosdi. Most tekintsünk el attól, hogy van termékeny és van meddő „megbeszélés”, hogy vannak alkatilag türelmetlen emberek, akik minden összejövetelt eleve haszontalan szócséplésnek tartanak; mindebből csak arra következtetnék, hogy sokan joggal irtóznak a fölös gyűléseleéstől, szerepléstől. Hivatásuknak akarnak élni. És való igaz, hogy mindenki a maga helyén végezzen jó munkát. Ez mindenekelőtt jogos követelmény!

Hadd tegyem viszont hozzá: a népszolgálat nem értelmetlen időfecsérlés, nem meddő gyűlésezés. Aki ezt nem érti, s lenézően nyilatkozik a népszolgálatról — sok mindent nem ért.

Mi is azonban a népszolgálat? És miért van szükség rá?

E kérdésekre Cs. Gyimesi Éva minőségi igényeinek a szellemében próbálok válaszolni. Társadalmiságában és történetiségében közelíteném meg a kérdést. Szűkebb hazánkban (sajnos) mindig úgy alakult a helyzet — a Habsburg-világban vagy a polgári-földesúri magyar, majd román uralom idején egyaránt —, hogy a hatalom csak egyik vagy másik népnek kedvezett (úgy-ahogy), a másikat pedig elnyomta. Az elfojtott kultúráinak, nyelvnek, a kitaszított népnek aztán nem maradt más hátra — ha valamit el akart érni —, csupán az öntevékenység, az önösszeszedés, a „segíts magadon” — azaz a népszolgálat. Ez utóbbin értek minden olyan társadalmi tevékenységet, amelyet *önként* fejtenek ki, nem fizetésért, nem hivatalból, s nem utasításra. Hanem belső kényszertől hajtva, elvi vagy érzelmi indítékok alapján.

Nem tudom, hogy Cs. Gyimesi Éva szerint kik élnek vissza a népszolgálatl, kik mitzálják, s fejtenek ki színvonalatlan munkát e címen, én csak arra emlékeztetnék, hogy nagy múltú iskoláink, könyvtáraink, múzeumaink, hajdani gazdasági és kulturális egyesületeink, műemlékeink, kórházaink és kórusaink java mind-mind áldozatkész emberek népszolgálati tevékenysége nyomán jött létre. Legyen szó akár a két Wesselényiről, Orbán Balázsról, gr. Mikó Imréről vagy másokról, népszolgálatuk nemcsak abból állt, hogy nagylelkűen adományoztak, hanem kitarítón irtak és győzködtek, gyűjtöttek és szerveztek, hogy a meglévő intézeteket fönntartsák, vagy újakat hozzanak létre. Gondoljunk azonban a sok tanárra, tudósra, íróra, nyomdászra, gazdászra, mérnökre, geológusra, orvosra Heltai Gáspártól Pápai Páriz Ferencen át Fridvaldszkyig, Bányai Jánosig vagy Vámszer Gézáig! Mennyit dolgoztak avégett, hogy nyomdát, nyelvművelő társaságot, színtársulatot, gazdasági együletet alapítsanak, a járványok ellen küzdjenek vagy fölmérjék szűkebb páttriájuk ásványkincseit. Csak az utóbb említettre hivatkoznék: Vámszer rajztanárrá volt. De a rajztanítás mellett még mi mindent végzett! Ha nem lát tovább a szakmai gög miatt) a katedránál, ma szegényebbek lennének legsikerültebb falumonográfiáinkkal, Szakadát bemutatásával.

Nem sok túlzás kell ahhoz, hogy megállapítsuk, szinte egész kultúránkra jellemző: gyökerei az öntevékenység, a közadakozásig, közfáradozásig, áldozatkész, lelkes emberek (és tömegek) népszolgálatáig nyúlnak vissza. Sok tekintetben ez mondható a román kultúrára is. A kis népesoportok, a szászok, svábok, zsidók, örmények, szerbek körében pedig különösképp kifejlődött az egymásrautaltság érzete, tudata s ebből eredően az önszegélyezés, kultúrapártolás készsége. (Gyermekkorom egyik nemzetiségi élménye volt, amikor láttam, hogy a környékünkön — a Kerekdombon — élő zsidó boltosokhoz, szabókhöz, kocsmárosokhoz jöttek a közösség megbízottai, a perselyes emberek, s noha nem voltak módosak, mindig adakoztak.)

Két kiváló példát említenék. Az első magyar színtársulat (a híres kolozsvári) nem volt állami nemzeti színház, a társadalom hozta létre, tartotta fenn egy évszázadon át, s az első kőszínházat (a hajdani Farkas utcában, az Egyetemiek Háza helyén) ugyancsak adakozásból építették föl. Van fogalmunk arról, mi utána-járás, kérélel, kilincselés, szervezés kellett mindehhez?

Megvallom, örvendek annak, hogy kultúránk jórészt népszolgálatból épült föl. A békés idők, valamint a háborús megrázkódtatások bizonyítják: az a nép marad fenn, amelyik jelentős áldozathozatalra képes.

Ne szóljunk azonban csupán a kultúráról és történelmi nagyjainkról. Az egykori névtelen munkás, a pártszervező vagy szakszervezeti bizalmi, az agitátor

vagy röpcéző annak idején mind-mind népszolgálatot teljesített. Az egész munkásmozgalom arra épült. Ugyan mi lett volna a hősi sztrájkokból, tüntetésekből, forradalmakból s a kiharcolt jogokból, ha a bányászok, lakatosok, szövőnők csak a munkahelyükön csattogtatják a gépüket, de népszolgálatra nem vállalkoznak?... S bizony sokkal hátrébb állna földművelésünk, ha az egykori EMGE keretében állatorvosok, gazdászok, tanítók sokasága nem szervezi, nem neveli a föld népét ésszerűbb gazdálkodásra.

A szocialista rendszerben más a helyzet. Az oktatás terén vagy az egészségügyben az állam oroszlánrészt vállal, széles körű hálózat révén látja el a föladatait.

Mégis szükség van népszolgálatra. Mindenekelőtt a művelődés terén. A szocialista kultúra ugyanis az állami támogatás, irányítás és a társadalmi munka szerves kapcsolata épül. A keretek megvannak: a színházak éppúgy, mint a könyvtárak; szervezünk ünnepeket, tanfolyamokat, irodalmi köröket, szabadegyetemet. E kereteket azonban tartalommal kell megtölteni: tánccal és dallal, magvas előadással és színvonalas játékkal, nem utolsósorban közönnyel. Ez pedig nem érhető el népszolgálat nélkül — legyen egy művelődési otthonnak, nevelési tanácsnak akárhány fizetési alkalmazottja. Az ének vagy a tánc szenvedélyes művelői (hogy ne mondjam: megszálottai), az ügyes kezű barkácsolók, önkéntes szervezők nélkül nincs kulturális élet.

Különösen vonatkozik ez a közművelődésünkre. A népművelés megyei, városi vagy falusi irányítói bizony nem mindenütt ismerik nyelvünket, kultúránkat. Kik mozdítsák hát előre anyanyelvi népművelésünk ügyét, ha nem mi magunk? Egy nép, egy kultúra életrevalósága abban is megmutatkozik, hogy képes-e élni a lehetőségekkel. Ezek ugyanis többnyire (de nem mindig) már adottak, tőlünk függetlenül jöttek létre. De tőlünk is függ a kiaknázásuk. Sőt, az alkalmak teremése, például a volt nyárádmonti, küküllővölgyi kórustalálkozók, a mai *Udvarhelyi Művelődési Hetek*, a *Tavas* s a *Hargitán* vagy az *Arádi Tavasz*.

Többen rámutattak nemzetiségi kultúránk ama sajátására is, hogy bizonyos intézményeink hiányoznak; ilyen esetben más intézmények vállalják magukra a feladatot. Nem egy esetben viszont valamely csoport vagy egyetlen személy maga is „intézmény” lehet, intézményként dolgozik, gondoljunk csak Szabó T. Attila és kis munkaközössége szótörténeti tárának, Balogh Edgár irodalmi lexikonjának létrejöttére, Banner Zoltán, Boér Ferenc, Illyés Kinga szavalóművészetére vagy Kallós Zoltán folklórgyűjtésére és sok kevésbé ismert ember áldozatos tevékenységére, amellyel Csikszeredában és Medgyesen, Désen és Szalontán, Brassóban és Parajdon, Nagyváradon és Tordán, Kövenden vagy Körösfőn szabadegyetemet, énekkart, tánc csoportot, rezesbandát, irodalmi kört hoztak létre. Vajon ők misztifikálják a népszolgálat fogalmát, s élnek vissza vele?

Más vetületben: tudott dolog, hogy színjátszásunkban évtizedek óta küzd a Csiky Gergely, Bródy Sándor, Móricz Zsigmond, Tamási Áron, Nagy István, Kós Károly és mások nevétől fémjelzett értékes dráma a népszínművel, a nagy művészi és tudományos alapozású népzene a kupléval, slágerrel, cigánymuzsikával, s a versengés eddig nem látott kiterjedést nyert, amióta a beatzene mellett megjelent a táncházt, a kaláka, ugyanakkor pedig a folk- meg a popzene új értéket (vagy szemetet) dobott föl. Ha kutatni kezdjük, mi van egyik-másik irányzat előretörése vagy lankadása mögött, megtaláljuk a szenvedélyes rajongók munkásságát. Amit én — uram bocsá! — ugyancsak népszolgálatnak tartok.

Aki jár szabadegyetemre, táncházza vagy irodalmi körbe, tudja, hogy emez összejövetelek többféle igényt elégítenek ki. Találkaalkalmak is. Ki azért jön oda, hogy felszólaljon, ki azért, hogy magányát enyhítse, esetleg fürge lábait megjárta. Nem baj! Ez mindig is így volt. A kultúra sohasem jelentkezett, fejlődött zárt lombikban, állandóan kapcsolódott az élet sok ága-bogáéhoz.

Ne álljunk kimondani: a népszolgálatban nem kevés a muszáj-herkulesi vállalkozás. Az ilyesmibe óhatatlanul mindig is keveredik kontárkodás, gyatra minőség. De ne tévesszük szem elől a másik oldalt sem: művelődési életünk jellemző vonása, hogy tudósok, orvosok, mérnökök, tanárok, írók, művészek növekvő számban járják az országot; Jakó Zsigmond, Gáll Ernő, Benkő Samu, Toró Tibor, Kelemen Árpád, Sütő András és Beke György, Tóth Sándor, Kántor Lajos, Imreh István, Egyed Ákos, Szabó Csaba, Incze János sok-sok elfoglaltsága mellett szabadegyetemet szervez, előadást tart, vidéki tanácskozásokon vesz részt. Kányádi Sándor szokta tréfás-komolyan mondogatni, hogy évente 60-70 író-olvasó találkozon, irodalmi esten vesz részt. Nagy dolog. Ilyesmi hallatán kétszer is meg gondolnám magam, mielőtt a népszolgálat színvonaltalanságáról írnék.

Van végül a kérdésnek egy új, nem várt, sajátos oldala: a takarékoság. Milyen jó most, hogy van egy dési, beszercei, nagykárolyi színegyüttes, jobbágyfalvi tánc-

és dalkar, udvarhelyi népszínház, kocsárdi kórus, parajdi rezesbanda, amelyik (jobbára) „ingyen és bérmertve“ viszi a távoli falvakra, kisvárosokba is a kultúrát.

Mi ez, ha nem népszolgálat?

Ne tagadjuk, az új fordulatnak sok vitatható vonása is van. Némely művelődési szerv, intézmény azt is önkéntesekkel (és népszolgálat útján) szeretné elvégezni (pontosabban elvégeztetni), amit kutyakötelessége volna megtenni. Bizonyos feladatokat ugyanis nem lehet csupán társadalmi munkával, önkéntességi alapon ellátni. A kérdés tisztázása azonban nem az én dolgom... Csupán arra mutatnék rá mindennek kapcsán, hogy a népszolgálat csillaga — tetszik, nem tetszik — feljövőben van. Egyre inkább építenünk kell rá — ha nem akarunk lemaradni. Gondolják meg hát, mit cselekszenek azok, akik e fogalmat s tevékenységet — mint kopott, mitizált jelszót és színvonalatlan buzgalmat — a szemétdombra akarják vetni. Kulturális jövőnket (s amint láttuk, múltunkat), mi több, sajátos nemzetiségi vonásunkat, talán legértékesebb jegyünket tagadnók meg.

Harold Jurok

Kell a törődés

A magyar nyelv egyik legjellegzetesebb vonása a tömörítés nagyfokú képessége. Természetében van e nyelvnek az egyszerűség, a világosság igénye. Nem szereti a köntörfalazást, a ködösítést. Elevenébe vág tehát az, aki nem számol, nem törődik nyelvünkkel ezzel az alaptermészetével, s gondolatait terpeszkedő, formátlan mondatokban juttatja kifejezésre. Ez a „hígulás“, „hígítás“ megfigyelhető mind a szó-, mind a mondatfűzésben. De sokszor előfordul, hogy amit kifejezhetnénk egyetlen szóval, arra kettőt, rosszabb esetben hármat vesztegetünk! „Befejezést nyert“, „bemutatásra kerül“, ahelyett, hogy egyszerűen azt mondanánk: *befejeződött*, *bemutatják*. Az „adok egy telefont“ sem több, mint a *felhívlak* (ez a forma személyesebb is) vagy a *telefonálok*. Ezek a megnyújtott alakok használójuk szemében valószínűleg hordoznak bizonyos jelentéstöbbletet. Talán nyomósító szerepük van e megtoldott formáknak? Valami magyarázata csak kell, hogy legyen gyakori használatuknak. Vagy túl „nagylelkű“, megértő és elnéző volnék irányukban? Nem hiszem, hogy erről van szó; érthető, ha keresem nagyfokú elterjedtségük okát. Legyen az ember jóhiszemű, előlegezzen bizalmat. Persze, magyarázatot, elfogadhatót nem mindig találni rájuk. A szavak értékcsökkenését érhetjük itt tetten. *Itt is* — mondhatjuk nyugodtan, mert a fölös szószaporítás, okatlan szófecsérlés már egyenesen divatjelenségnek számít.

Mindez nemcsak a szókapcsolatokban, a szófűzésben, a mondatban is megfigyelhető. A feszes mondatstruktúrák fellazulnak, a tömörítőerő hanyatlan kezd. E felhígulásnak több oka lehet. Van, amikor egy másik nyelv hatásával kell ilyenkor számolnunk. Egy tudományos értekezésből idézek: „A másik témakör, amivel foglalkoznak, a következő...“ Ízről izre kimutatható itt a román mondatstruktúra: szó szerinti fordítás; szinte hallani a román mondatot, pontos tükörképét. Ott minden a helyén volna, magyarul kiáltóan idegenszerű. Magyar eszjárás ilyen nem sugallhat. Az effajta mondatok az anyanyelvi gondolkodás hézagaira vagy hiányára vallanak; egy biztos: a nyelvérzék eltompulásáról, elbizonytalanodásáról árulkodnak. Ahány nyelv, annyi ember — mennyire igaz ez a szólásmondás, de hogy *egész* emberek maradjunk, tökéletesen kell ismernünk anyanyelvünket, azt az alapot, amelyre építhetjük a többi nyelv ismeretét. Akárhány nyelv ismerete sem ment fel bennünket az anyanyelvünk iránti köteleltségeink alól. Ha nyelvérzékünket örökös készenlétben tartjuk, fejlesztjük, eddük, más nyelv ismerete sem ingathatja azt meg. A nyelvérzék ébren tartása nemcsak érzelmi okokból kívánatos, hanem fontos gyakorlati haszna is van. Épkézláb mondat csak ép nyelvérzékű embertől telik ki, csak olyantól, aki nemcsak „érzi“, „tudja“ is — tudatosan használja — a nyelvet. Nem csoda hát, hanem természetes, hogy mondataiban minden a helyén van — az alany nem kiált az állítmány után, hogy valahonnan a mondat végéről előráncigálja, mert túlságosan elbitangolt.

A lazaság, hígulás oka nemritkán a semmitmondás leplezése; vagy többnek akarja láttatni magát valaki, s valóságos értékét véli „megemelni“ körülményeskedő előadásmódjával, vagy igazi arcát, szándékait nem óhajtja felfedni, s ezért alakoskodásra kényszerül, fondorlatoskodik, mellébeszél. S még lehetne sorolni az okokat. De lássuk magát a jelenséget néhány példa tükrében.

Egyáltalán nem takarékoskodott a szóval az a cikkíró, aki az *energiatakarékosságot* szájbarágó körülírással (avagy idegen hatástól nem tudván szabadulni) így nevezte meg: „az energia takarékos fogyasztása“. Az előkelő bonyolultság megszállottjai esküdtek ellenségei az egyszerűségnek, nem-mindennapiságukkal akarnak feltűnni (kitűnni?). „A vita az időszerűség vásznára vetít egy alapvető problémát“ mondatot olvasva az első reflexem a megütközés volt (írója, ha meghökentésre vágyott, elérte a célját), azután láttam hozzá a megfejtéséhez. Hát bizony, egyszerű szavakkal kifejezve — *A vita egy fontos és időszerű kérdést vet fel* — túl „póriás“, oda volna nem mindennapi csengése (!). Tudománynépszerűsítő cikkben olvastam: „A jog emberközelsége hozatalának szükségessége“ — helyesen: *A jogot emberközelségre kell hozni*. Ugyanilyen jellegű szövegben: „A népszerűsítő kezdeményezések konkrét megvalósítása.“ Ehelyett a *népszerűsítő munka* nem elég kifejező? Túlságosan egyszerű? A nehézkesség, a körülményes fogalmazás sokak szemében a tudományosság szükséges velejárója, holott csak az áltudománynak kenyeré a ködösítés, annak van szüksége a „tudóskodás“ álarcára, a „fenn az ernyő, nincsen kas“ helyzetében nem lévén egyéb kiútja. A nyelvi demokratizmus szellemében — és érdekében — minden eszközzel harcolnunk kell a nyelv effajta elidegenítésével, elszemélytelenítésével, bármiféle kisajátításával szemben. Nem elég küzdeni a hibák ellen: a követendő utat kell megmutatni, a közérthetőség, világosság egyre több példáját, hiszen minden ékesszólásnál, gyözködésnél többet ér a cselekvés, a tett.

Ovjuk nyelvünket az ilyen bűvészmutatványoktól. Érdekessé nem a nyakateketség teszi stílusunkat, hanem mondanivalónk tartalmassága. A köntös hiába hivalkodik, ha üres vázat takar. Semmiféle nyelvi furfang, zsonglörködés nem képes elfedni a gondolat szegénységét, — a hiányát még kevésbé. Az értelmes, kerek mondatok, a félre nem érthető mondanivaló egyszerűségükben is megkapóak. Igaz ám ennek az ellenkezője is! Az agyoncicomázott, túlbonyolított stílusbravúrok csak még szájalmasabbá teszik a gondolatszegény mondatokat.

Iszab' Ilona

Debreczeni László rajza

Kutatómunkára nevelés helynévgyűjtéssel az iskolában

1969-ben a Kovászna megyei Pionirtanács gondozásában egy kétnyelvű folklorgyűjtemény látott napvilágot, amely a Kovászna megyei pionirok gyűjtőmunkájának az eredménye. Ezzel a könyvecskével fogadtak nagy örömmel Kézdiszárzapatok tanulói, amikor 1969 őszén frissen végzett tanárként odakerültem magyar nyelvet és irodalmat tanítani. A gyűjtemény érdekessége az, hogy a címadó monda, a *Leánymező* szárazpataki helynévhez fűződik.

Tehát az első lépést megtették a tanulók, most már csak arról kellett gondoskodnom, hogy a lelkesedésük ne lankadjon, és valamilyen érdekes gyűjtőmunkához lássunk. Az iskola egyik osztálytermébe a tanulók nagyon érdekes és értékes helyi néprajzi tárgyakat gyűjtöttek össze. Ezt használtam fel arra, hogy megmagyarázzam a tanulóknak: nemcsak tárgyi, hanem szellemi értékek is gyűjthetők, és azok is lehetnek éppolyan értékesek, mint eddigi munkájuk eredményei.

Igy fogtunk hozzá a helynévgyűjtéshez. Megmagyaráztam, hogy a kollektívizálással a határrészek egybeszántódnak, és lassan elveszítik eredeti nevüket, pedig nagyon érdekes egy falu helynévanyaga, amit a *Leánymező* című monda is bizonyít.

Célkitűzéseim a következők voltak:

— a tanulók betekintése a tudományos kutatómunkába;

— munkával munkára való nevelés;

— a tanulók érdeklődésének felkeltése a sajátos értékű nyelvi hagyományok iránt;

— tudatosítani és elmélyíteni a tanulóknak szülőföldjük, szülőfalujuk iránti szeretetüket, hazaszeretetüket;

— az irodalmi nyelv és a háromszéki székely nyelvjárás közötti eltérések felderítése a helyes irodalmi nyelv elsajátításaért, szokásaink bővítéséért;

— hasznos szabadidő-töltés;

— gyengébb képességű és gyengébb tanulmányi színvonalú tanulóknak is legyen részük sikerélményekben.

A gyűjtőmunkához előzetesként elmagyaráztam, hogy adatközlőkre van szükségünk, főként idősebb földművesekre, akik itt születtek, és itt nőttek fel. Az öregek jobban emlékeznek a község esetleg már kiveszett vagy kiveszében lévő helyneveire.

A VII. és VIII. osztályból vontam be az önként jelentkező tanulókat. Az őszi krumpliszedés pihenőit arra használtam fel, hogy a közeli helyneveket, amelyeket a tanulók ismernek, összeírjuk. Kirándulásokat szerveztem, hogy én is megismerjem a falu környékét. Kirándulás közben felírtuk a bebarangolt helyek neveit. Mogyorót, csipkebogyót gyűjtöttünk, és ezzel is hasznossá tettük barlangolásainkat.

Minden névnek megpróbáltuk kideríteni, megmagyarázni az eredetét. Igyekeztem a tanulóknak a megfigyelő képességét, logikus gondolkodásmódját fejleszteni.

„Vajon miért ez a neve?” — ezt a kérdést minden egyes helynév után feltettem.

Mindenegyik tanuló véleményét meghallgattuk, megvitattuk, majd amikor arra került a sor, hogy a kiválasztott adatközlők is elmondják a véleményüket, akkor végképp eldöntöttük, melyik változat a helyesebb. A tanulóknak sikerélményben volt részük, mert nagyon sok magyarázat talált az öregek magyarázatával, és ez is ösztönzőleg hatott a további munkájukra. Pl. a Kerenta nevű szántót olyan hegyek veszik körül, amelyek a kerentához hasonlítanak. A kerenta olyan edény, amelyben a sajtot, ordát gyúrnak az esztenán.

Vagy a Fej-legelő az erdő közepén, arról kapta a nevét, hogy a vidék legmagasabban fekvő helye, és az emberi testen a fej van a legmagasabban.

Ilyen esetekben nem sajnáltam a dicséretet, ami szintén ösztönzőleg hatott a tanulókra.

Miután összegyűjtöttünk annyi nevet, amennyit a tanulók ismertek, felosztották maguk között a falut. Kettesével-hármasával felkeresték az előre kiválasztott adatközlőket. A gyűjtött anyagot végigkérdezték tőlük, és leírták az eredetükhöz fűzött magyarázatokat. Négy csoport munkája gyűlt így össze. Az anyagot cédulákra írtuk. Rákerült címszóként a helynév, esetleges változataival együtt. Például Martonkaódal ~ Martinkaódal, utána a használati neve: szántó, kaszáló, legelő, erdei tisztás, utca stb. Megszámoltuk. Utána következett a magyarázat a helynév eredetéről. Végeredmény: 149 helynév.

Tehát a tulajdonképpeni gyűjtőmunkát végig a tanulók végezték, én csak irányítottam és a végén ellenőriztem. Az esetleg bekerült kővári vagy szentléleki határneveket kivettem a cédulák közül. Most is sajnálom, hogy a Kézdiszentlélekhez tartozó falvak (Kővár, Kiskászon) tanulóival nem közösen szerveztük a gyűjtőmunkát.

A gyűjtött helynevekből nevük eredete szerint négy nagy csoportot alakítottunk.

I. Természeti nevek:

1. Térszíni formák, alakjuk szerinti elnevezés közszóval: Fej, Füvenyes, Gödrösüt-ucca, Hágómező, Hosszak, Hosszúkert, Hegyes, Horgas, Kőrönta, Kúpüskút, Kihágó, Kicsi fej, Nagyódalpataka, Nagykövespatak, Nagyág-ucca, Pataktó, Szóktető, Széjesparag, Tánygyérmezőlegelő, Tornyos, Urak-ponkja, Zsákhegye.

2. A hely fekvése: Alsóláb, Előret, Faluhej, Falupataka, Gátszeg, Kővári út, Pojánka, Rét, Tóskert, Temető-út.

3. Növényzet: Bab, Botos, Burjánys ucca, Cserefark, Csihányos, Csutakos, Egrisára, Kerekmogoró, Kenderek lába, Kereksás, Mogyorópataka, Mánavész-kút, Nádaskút, Nyírsarok, Nyírerdő vége, Nyáras-vápa, Szénásmező, Szédérjes, Topojakert, Vadalmás.

4. Állatok, állati termékek: Bornaeszténa-kert, Bagjos, Csordaélető ~ Délő, Fehérkút ~ Tetveskút, Honcsokos, Kányástető, Kasára-ponkja, Kutyakorcsma kút, Medverágat-kert, Ordáskút, Verebeskút.

II. Műveltségi nevek:

1. Épületek, tárgyak: Égettmalom, Harangtó, Herebocsás, Kókereszt, Köves-patak, Kincses, Malom ucca, Rézkút, Válskútódal.

2. Tulajdonságok: Hidegkút, Sós-kút, Túros-patak, Veresmart-ucca.

III. Személy- és népnévi eredetű nevek: Benőkert, Boldizsárkút, Bancó ucca, Borikert, Damó, Dacó ucca, Dojbé ucca, Erzsébetkút, Gálás, Konckút, Kerezi-kert, Lajjgödör ~ Lajikert, Olalukács, Pakoekút, Papkert, Pázsitkert, Rettegi tag, Szentjános.

IV. Eseménynevek: Bál-pataka, Jőüdü-kút, Leánymező.

Fennmaradtak olyan nevek, melyeket nem tudunk besorolni egy csoportba sem, nem ismervén eredetüket: Gancsere, Huruska, Mohojka, Konyik, Titorakút, Veseskert.

Maga a csoportosítás megkövetelte, hogy a nevek eredetére magyarázatot keressünk. Történelmi szempontból is sok érdekes anyagra bukkantunk. Például a falu határában egy Szentjános elnevezésű kaszáló, erdőszéli füves, bokros hely valamikor falu volt. Lakosai a török-tatár dúlások idején elmenekültek, a megye más részén telepedtek le. Ezek a lakosok alapították a mai Futásfalvát. Orbán Balázs is említi *A Székelyföld leírásában*. Futásfalva egyik részét ma is Szentjánosnak nevezik.

Katrosa a régi Szentjános falu irányában helyezkedik el a Kászon völgyében. „Către sat“-ból magyarázzák a nevét. Történész feladata lenne ezt is kideríteni, esetleg csángó hatás nyomait keresni az elnevezésben.

Más érdekesség a már említett Leánymező. Márki Endre 75 éves pásztor mesélte:

„Hát az úgy volt, hogy hamarjában számolom, hogy vagy 150 éve annak, ma úgy a dédnagyanyám es beleszámít. Egy falubeli lány, akit úgy hívtak, Antal Pál Juliánna, itt őrizte a marháját, mert hát itt akkor nagy erdő volt a gyér.

Abbizony estefelé azt vette észre, hogy hiányzik belőle a Cshó. Sötétedett, gondolta, hiába fut egyik pataktól a másikig, jobb, ha ezen a ponkon felmászik a fára, mert éppen volt egy nagy fa. Ennek a hegyiből biztos meghallja, hol zánogat az elveszett jószág.

Félésre nem gondolt, me hát a kiskutya es vele volt. A fa hegyibe a szél

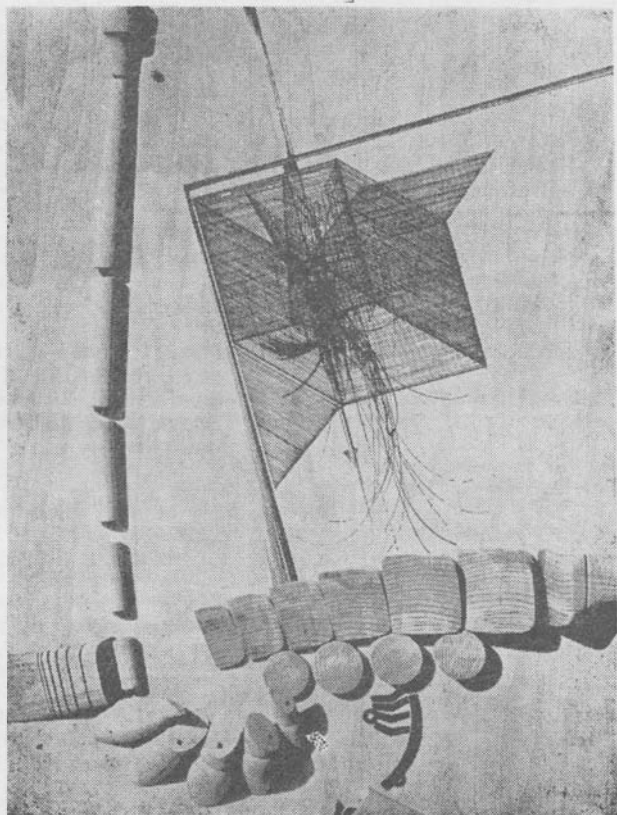
s a nagy csend mégis megijesztette. Gondolta, leszól a kutyának s fordította fejét a fa aljába. Má' a szó es a szájába volt, amikor a fa alatt a setétbe két fényesség mozdult meg. A szója szájába es maradt. Ijedtében holtan esett le a fáról. Pedig a hűséges kis kutya volt a fényes szemével a fa alatt. Azóta minden ember, aki erre jár, egy ágat tesz a halomra. S azért mondtam el, hogyha egyszer én nem leszek, s nektek meg gyermekeitek lesz, oktassátok ki őket e tisztességre.“

Még megemlítem egy pár érdekesebb helynév eredetét: *Bál-pataka*: majálist szoktak rendezni, ott táncoltak az asszonyok, leányok, aki nem volt kövér. *Falupataka ~ Szárazpatak*: száraz időben kiszárad, erről kapta a falu a nevét. *Botos*: jó cserebotot lehet vágni. A szárazpatakiak „cserebotosok“. *Fallókút*: az arra vezető lejtős úton farol a szekér. *Görgő*: szántó domboldalon — szántás közben gurulnak lefelé a görgyök. *Jóúdo-kút*: csak esős időben van vize. *Nemes-szer*: sorra, szerre dolgoztak két napot ingyen a szegények a nemesnek. Fennmaradt a szóösszetételben a szer szó sorrend jelentésben. *Zorbány ucca*: az Orbán ucca — névelő és a név egybeolvasásából keletkezett. *Zsákhegye*: fenyőerdő a falu felett, hirtelen emelkedő meredek.

Még nagyon sok érdekes magyarázat van, de a dolgozat tulajdonképpen célja a gyűjtőmunka megszervezésének és magának a gyűjtőmunkának a leírása, nem pedig az összes helynevek felsorolása. Az összegyűjtött helynevek egy lelkes kutatócsoport kitartó munkájának az eredménye. Sokat köszönhetünk az adatközlőknek (Kovács Imre, Marti Bertalan, Szabó Mária, Daczó Jenő, Ópra János), akik szívesen segítettek összegyűjteni az anyagot.

Célkitűzéseim megvalósultak, tanulóim lélekben gazdagodtak. Nem mennek el közömbösen a régi értékek mellett, hanem érdeklődnek minden iránt, ami menthető az utókor számára.

Vajnár Ilona

Csehi Péter: Összefüggések

„Haldoklik a láp, az ősvadon”

*Nagymessziről ködölt a Bükk,
Gőzölt a sík, áradt az Ér...*

ADY ENDRE

(*Kísérletek históriája*) Nem tudni, mióta izgatja-foglalkoztatja a vizek önkényeskedésének baja és rendezésük szüksége az Ermellék lakóit. Feltehetőleg ellenséggé vált is akkor ismerték meg a furcsa folyót, amikor a maga alakította természeti tájban mint az élethez minden szükségést megadó szövetségest láthatták. Több faluhely elmozdulása utal rá: korai keletiek a kellemetlenségek. Az áradásos sávból menekülni kellett, feljebb húzódní a védett teraszokra. Átfogó szabályozásra nem került sor, de kisebb helyi munkákról elég régről vannak adataink. A XV. század második negyedében valahol Adony közelében árokkal vezették le a vizet egy gyümölcsfákkal beültetett szigetről. Száz évvel ezelőtt Csokalyból a „Sebes-Ér fűzfás gátján” lehetett kitérni az országutra. Az 1940-es évek elején Gönczy Sándor mérnök beadvánnyal fordul a nagyváradi kultúrmérnöki hivatalhoz; a Székelyhíd határában elvégzendő kisebb vízrendezési teendőket 42 pontban sorolja föl. Ime egy rész belőle: „21. Fővényes, Templomhely és Nagysztyály közti szakaszon mindkét oldalon több kivágás vízbeeresztés végett.” (A javasolt beavatkozások a Károly-erőd vonal tankárcakra vonatkoznak.) Am mit sem segítenek a kisebb helyi árkok, gátépítések. Az áradások, amelyekről részletesebben Szalárdi János tudósít először *Siralmas krónikájában*, szinte törvénszerűen ismétlődnek egészen az 1940-es évekig. Csak egy példát a sok közül: 1888-ban a Kraszna vizeitől is megduzzadt Ér elsodorta Gencs falu nagy részét.

Mínthogy az Ér nagy vízrendszer része, rendezésének ügye szélesebb átfogású vízgazdálkodási koncepciókhoz, munkákhoz kötődik. Huszár Mátyás nagyváradi királyi kamarai igazgatómérnök a helytartótanács megbízásából, több kiváló munkatárssal — közöttük Vásárhelyi Pállal —, 1820 után elvégezte a Körösök és a Berettyó felmérését, s tervet is készített e folyók szabályozására. Javasolta a Berettyó elzárását a mocsaraktól. Elképzeléseivel egyetértett Kecskés Károly, a Tisza szabályozásával megbízott főmérnök is. A Berettyó Társulat 1852-ben alakult meg Debrecenben, majd Nagyváradra költözött; ehhez csatlakozott 1859-ben az Ér érdekeltsége, a Pocsajtól Szalacsig terjedő területtel, de tíz év múlva ez az osztály kilepott a társulattól. Ezzel az Érvölgy ármentesítésének első kezdeménye, társulati keretek között, amely 1842-ben Pényes Károly táblabíró elnökletével Diószegről indult ki, csődöt is mondott. A kiegyezést (1867) követően a folyót nagyszabású tervbe is beleképelték, tanulmány tárgya volt ugyanis egy csatorna, amely a Berettyó és az Ér völgyén haladt volna át, és Nagymajtény, Szatmár érintésével a Köröst, a Krasznát és a Szamost kötötte volna össze a Felső-Tiszával.

A vidékünkkel közvetlenül érintkező területek ármentesítési, vízszabályozási munkái a XIX. század második felében hamar felfedték, hogy átfogóbb rendezések nélkül egyik folyón sem sikeres a beavatkozás. A Berettyó árterületére szinte nyitott kapukon hatolt be a Kősmő vize Bihar felől, a Kis-Körös, a Hortobágy, a Kálló meg az Ér. A századforduló évében, májusban a megáradt Berettyó elöntötte a Szalárd feletti, nem ármentesített völgyszakaszt. A baj nyilván nem az első lehetett ezen a részen, hisz a földművelésügyi minisztérium által 1899-ben Nagyváradon felállított XVI. kultúrmérnöki hivatal egyik feladatául tűzte ki a vízrendezés megtervezését Szalárdtól Margitta, Berettyószéplak irányába. Ugyanekkor fogott hozzá a IX. kerületi, Debrecenben működő kultúrmérnöki hivatal az Érvölgy felméréséhez, az Ér rendezési tervének kidolgozásához. 24 000 korona állami előleget utaltak ki erre a célra, ám az összeg csupán a Pocsajtól Diószegig tartó rövid szakasz előkészítő munkáihoz volt elegendő.

(*Önkéntes ügyszolgálat*) Volt e században egy méltatlanul névtelenségbe rekedt szorgalmazója az Érvölgy rendezésének: Gönczy Sándor. 1894-ben született Kismarján; a budapesti műszaki egyetemen szerzett kultúrmérnöki* oklevelével a húszas években a román „szárnyaskerek” szolgálatába állt. Két társával a székely-hídi osztálymérnökség teendőit látta el. Nagy munka folyt itt ekkor: a pálya átépítése Nagyvárad és Ermihályfalva között. Az addig gyenge kavicsággal, felépítésménnyel rendelkező másodrendű vonalat alkalmassá kellett tenni nehezebb mozonyok, szerelvények, gyorsvonatok forgalmára. Gönczy az állomások és sítterek rendezését vezette. A munka befejezése után már csak az apróbb, képzelőerőt nemigen serkentő karbantartások maradtak volna rá, ezért búcsút mondott az osztálymérnökségnek. Magánirodát nyitott Székelyhídon, amely egészen 1950-ig működött. A különböző birtokügyletek, adásvételek, örökösödési problémák kataszteri megoldása és a földmérések során szoros kapcsolatba került az Ér teknőjével.

Folyt a küzdelem a szabályozásért, a mocsarak, lápok ellen; folyt sokféle módon és eszközzel, folyt több fronton is: „Maga nagyon okos ember, mérnök úr, de vegye tudomásul: én minden befolyással ellene leszek annak, amit maga szorgalmaz. Mit gondol, hol fogok majd én rucára vadászni?” — hallotta nem egy helyi földesúrtól. De nem érthették meg a dolog lényegét akkor a kisemberek sem. Az agilis mérnök segítségét szakmai ügyekben gyakran vette igénybe kezdetől két jó hírű, befolyásos váradi ügyvéd: dr. Nicolae Zigre és dr. Aurel Lazár. Gönczy hozzájuk fordult támogatásért. De az idők nem kedveztek. Gazdasági válság... Aztán kezdte előrevetíteni sötét árnyékát a második világhégés. Hadi készülődések... a harmincas évek végén épül a Károly király-erődvonal. Ottomány és Diószeg között ássák a tankesapdát, civil arrafelé nem közelíthet. A negyvenes évek elején Bánffy Dániel földművelésügyi miniszterrel keresi Gönczy a közvetlen kapcsolatot. 1942-ben a minisztérium egyik képviselőjének a jelenlétében gazdanapot tartanak Mihályfalván. Gönczy Sándor *Az Ermellék műszaki feladatai* címmel fel-tűnést keltő előadást tart itt. Hatásos fogáshoz folyamodik; az akkori Széchenyi-kultuszra alapozva megemlíti, hogy már „a legnagyobb magyart” is megdöbben-tették az Ér állapotai. Látta a folyó áradását a Diószeg és Nagykágya közötti Kopaszhegyről. (Széchenyi naplójában valóban vannak feljegyzések arról, hogy Dió-szegről, ahol svadronparancsnok volt, többfelé ellovagolt az Ermellékre is.)

A kultúrmérnök nem ármentesítő társulatért hadakozott, hanem a vizek állami költségbe való megszelídítéséért. Kéri Teleky Bélának, az Erdélyi Párt el-nökének közbenjárását a miniszternél. Báró Bánffy Dániel a következőket írja Telekynek: „A Gönczy Sándor javaslatával kapcsolatban az illetékes szakemberek meghallgatása után az alábbiakról tájékoztatlak. Az Érvölgy vízterének mielőbbi hasznosítása érdekében intézkedésemre a Földtani Intézet talajtani osztálya a mint-egy 100 000 kat. holdat kitevő területről talajmintákat vett, azok vegyelemzettettek és ennek alapján elkészítettem a talajismereti térképeket. Ezen felül népszerű is-mertető is tervbe vetettem, melyben községhatárok és dűlők szerint csoportosítva lesznek felsorolva a talaj összetételére, trágya- és vízigényére vonatkozó adatok. Ily módon az Ér vízfolyás munkája lesz az első [...], mely az olasz benifica in-tegrale mintájára indul meg, s ha a végrehajtáshoz az anyagi fedezet rendelkezésre fog állni és az érintett birtokosok megértéssel fogadják az ismertetőben részükre feldolgozott talajtani anyagot, úgy tényleg virágzó mezőgazdasági terme-lés honosítható meg a jelenlegi ősmocsarak helyén.” S valóban már előbb, 1942. augusztus 4-én olvasható volt egy hirdetemény, Bihar vármegye alispánjának alá-írásával, a következő kezdettel: „M. Kir. Földművelésügyi Miniszter úr az érde-kelték kérelmére az Ér általános szabályozását határozta el és annak alsó 30 km hosszú szakaszának állami támogatással való azonnali végrehajtását elrendelte.” Ez nagy dolog volt háborús időben... Felvillanyozódtak a lecsapolás szorgalmazói. Az ermihályfalvi születésű Szentmihályiné Szabó Mária írónő *Amikor motoros hajókon juthatunk el az Értől az óceánig* címmel terjedelmes cikket jelentetett meg az *Új Magyarország* 1944. január 9-i számában. Ebben olvasható: „Ha az ármente-sítési munkálatokkal 80—100 kilométernyi távolságban eljutunk a Krasznáig, onnan alig 15—20 kilométernyire van a Szamos... Milyen könnyű lesz ezt csatornával bekötni, sőt hajózható utat teremteni az Ér völgyén keresztül.”

A 30 kilométeres szakaszon, fel Éradonyig, el is végezték a munkát.

Szabó Mária írta az említett interjúfelében Gönczyről: „Kérdés nélkül is tudjuk: szolgálatban van most, soha meg nem tagadott [...], agyat és szívet egy-aránt foglalkoztató szolgálatban.” E szolgálatot a felszabadulás után ismét vál-talta a kultúrmérnök. Sok emléke van ennek az akkori sajtóban meg a hivatal-os levelezésben. Íme a legfontosabb, egy átirat részlete: „Az Ön által felemlí-

* A kultúrmérnök utak, vasutak, hidak, vízi és mezőgazdasági létesítmények építésének tudomá-nyából nyert egyetemi oklevelét.

tett vízgazdálkodási problémák helytállóak. Tájékoztatjuk, hogy a Hidrotechnikai Rendezési és Építkezési Tervezőintézet feladatául kapta tervet készíteni a Körös és a Szamos medencéje vizeinek rendezésére és komplex hasznosítására. Az Ön értékes észrevételeit közöltük az említett intézettel. A levelet a Minisztertanács mellett működő Állami Vízügyi Bizottság adta fel, 1960. április 14-én, címzettje pedig Gönczy Sándor mérnök.

(A megoldás felé) Hosszú időt vettek igénybe a felvételek és tervezések, míg 1965-ben kialakult a végleges döntés.

1962-es felmérések szerint az Érmelléken a sajátos geomorfológiai és vízrajzi tényezők folytán 8500 hektárnyi, mocsarakkal, nádasokkal borított terület rekedt ki teljességgel a használatból. A 7500 hektárt kitevő mellékvölgyekben minden évben kiöntöttek a vizek, míg a többi területen 5—25 évenkénti gyakorisággal ismétlődtek az áradások. Továbbá: az Érvölgy időnként, részlegesen vizek érintette területe összesen 54 181 hektár volt, ebből a teknőfenékre 43 000, az oldalvölgyekre pedig 11 181 jutott. E területekért indult meg a küzdelem 1967-ben, ahogy a költő Számadó Ernő írja: „Dörögnek a gépek, omlik a múlt, / Haldoklik a lép, az ősvadon.“

1970-ben készült el a 90 km hosszú főcsatorna. Ebből 48 kilométer Biharon, 42 Szatmár megyén húzódik végig. Ugyancsak ekkor Érsemjénél, Érvasadnál és Erendrédnél csatlakozó létesítményekként zárógátas hozamszabályozó tározókat is kialakítottak, amelyek tervezett névleges befogadóképessége egyenként, sorban: 4, 5, illetve 20 millió köbméter. Jellemző volt a munkák arányaira, hogy — határozott medret kialakítandó — Érszentkirálytól Bihardiőszegig, amelynek határában az Ér a Magyar Népköztársaság területére lép, jobb és bal oldalon összesen több mint 250 kilométer védőtöltést kellett emelni, 342 zilipelt kialakítani betoncsövekből, fémkapukkal. Az Érvölgy eredeti állapotait is sejteti, hogy a lecsapolást közvetlenül megelőzően, a munkákkal párhuzamosan, majd az azok után ázott levezető árkokat is beleértve a bihari rész csatornahálózata 400, a szatmári pedig 336 kilométert tesz ki. Ez a szerteágazó hatalmas rendszer körülbelül 65 000 hektár ármentesítést szolgálja, s ami elvárandó tőle — legalábbis a célkitűzések szerint — a földalappal való biztonságosabb, kiterjedtebb és magas hatékony gazdálkodás.

A szatmári és a nagyváradai Talajjavítási és Vízgazdálkodási Vállalat a lecsapolás befejeztével alegységet létesített Nagykárolyban, illetve Székelyhídon. Ezek feladata az Érmellék csatornahálózatának őrzete, műszaki ellenőrzése, rendbentartása. Elsődleges feladatuk a védőgátak vegetációjának eltakarítása (kaszálás), az árkok, csatornák kotrása. Szabaddá kell tenniük a vízfolyásokat az eldugulásoktól, kijavítani a hidakat, átjárókat, zilipeket. De új munkákat is végeznek az érdekelt falvak, nagyüzemek szükségletei szerint, például másodrendű levezető árkok kialakításával bízhatják meg őket. 1979-ben a székelyhídi „vizesek“ karbantartó munkáinak értéke 1 600 000 lejre rúgott. A többi között kikötortak Nagykároly határában egy mellékcatornát 3000 köbméter hordalék eltávolításával és egy másikat Gálospetrinél, ahol 4000 köbméter iszaptól kellett megszabadítani a medret. Felkérjük továbbá ezeket az ármentesítő hivatalokat gépi vízkiemelésre, öntözés céljából. A gazdaságok évente megszabott összeget fizetnek a karbantartásért, attól függően, mekkora a vizektől védett területük, és milyen azokon a csatornahálózat sűrűsége. A két vízgazdálkodási rendszer 35 termelőszövetkezetet és két állami gazdaságot (az érmihályfalvit és a tasnádit) szolgál ki. 1977-ben a kávési mtsz például 3270, az érszentkirályi 2526 hektár után fizette a karbantartási hozzájárulást, a mezőteremi közös gazdaság díja pedig 100 470 lej volt. Folyik, már a főcsatorna kiépítésétől kezdve, a másodlagos csatornahálózat bővítése. 1979-ben 500 000 lej értékben Szalacs és Érvasad körzetében 14 kilométer árok készült el, 1980-ban ugyanilyen értékben 10 kilométer szakaszhozszal sűrítik a bihari részt.

(Amivel előre nem számoltak...) Tíz év telt el az érvölgyi munkálatok alapvető szakaszának lezárulása óta. Közben a lecsapolás gazdasági hatásairól és a környezeti átváltozás folyamatairól gazdag sajtóirodalom kerekedett: néhol nosztalgias átitatású, olykor lelkendező, hurrázó hangvételű, de nagyjából mégis reális látású visszhangja lapokban, folyóiratokban, könyvekben. A vélekedések gyakran egymással felelősek. Szűklátó prakticizmussal vádolhatnák egyesek, naiv romantikára való hajlással mások. Ami tény: sok a nyeresége a vizek rendezéséből a nagyüzemi mezőgazdaságnak. Jelentős területek váltak hasznosíthatóvá, illetve kockázatmentes művelésűvé. Nincs község, amelynek határában 10 vagy 100 hektár-
rok ne kerültek volna a használhatóság kategóriájába vagy előbbre a minősítési értékrendben. A diószegi szövetkezet határában, melyet 10 kilométeren érint az Ér árka, 500 hasznavehetetlen hektár vált termővé, s további 1000 hektáron biztonságossá a föld művelése. Érkeserűben a nádasok helyén nagy csöví kukorica, kövér cukorrépa, szép szálú kender terem. Szalacs határában a főcsatorna 8200 méter hosszú, a mellékárkok 24 000 méteren húzódnak. E helyi ármentesítő háló-

zat 400 hektárt tett szabaddá a vizektől. Ottományban a hajdani 1500 hektáros árterület 95—97 százaléka új hódítású szántónak, kaszálónak számítható. A példát lehetne sorolni tovább. A meghódított részek termőképességéről hivatalos besorolás is készült, mely szerint közel 13 000 ha első, 17 844 második, 16 000 harmadik osztályú föld. Sajnos, a várakozások nem teljesültek egészükben. Már az első években, de később még inkább, nyilvánvalókká váltak a kivitelezés némely hibái, a gazdasági hatások elmaradtak az annak idején eléggé merészen és itt-ott vaktában elképzelt szintektől. Sőt — miért nem vallanánk be? — még károkkal is számolnunk kell... De hadd vegyem sorban a dolgokat.

1. **Kivitelezés.** Vannak szakaszok, ahol annak idején nagyobb mennyiségű föld-tömeg volt szükséges a gátfalak emeléséhez, mint amennyi hordalékot kiemelhet-tek a folyó árkából, a hiányt pedig a kanálissal közvetlenül szomszédos terüle-tekről pótolták, mélyedéseket képezve ott, amelyek aztán a magasabban fekvő földekről valósággal csalogatják a vizeket... Magyarán: a mocsarak elleni harc-ban új mocsaras foltok képződtek. A Kikéc-patak és a Csaholyi-patak (az első Kávásnál, a másodikat Szodorónál veszi fel az Ér) úgy megtölti néha a főcsator-nát, hogy ennek vízszintje Szalacs határában magasabb lesz a mellékárokénál, s így a hajdani meanderek ismét telítődnek. Mondják: Székelyhíd és Éradony között a meder fenekét egy méterrel mélyebbre kellett volna vájni, hogy az el-vonuló hatás érvényesülhessen. Másutt, épp ellenkezőleg, a nagy szívóhatásnak látja kárát a föld. Elég sok az apróbb-nagyobb területfolt, ahol állandóan vagy időközönként megülekszik a víz.

2. **Karbantartás.** A főcsatorna medrét elkészülte óta még nem kotorták. Így következhetett be a vizinövények megtelepedése az iszaplerakódásokon, ami gátol-ja a szabad áramlást, lassítja a mindig is lustának ismert folyású Ért.

3. **Elmaradt gazdasági hatások.** Olvasható volt sajtónkban beszámoló az Érmel-lék lecsapolást követő „bámulatos fejlődéséről”. Arról, hogy e vidéken az utóbbi tíz esztendőben a mezőgazdaság termelékenysége átlagosan legalább megkétsze-reződött, sőt több tekintetben a háromszorosát is elérte. Nos, ha ez így volna, akkor a búza hozama 50—60 mázsa, a kukoricáé 50—80, a cukorrépaé pedig — hogy csak a legfontosabb kultúrnövényeinket vegyük — 300—400 mázsa kellene hogy legyen hektáronként. Ettől messzi áll vidékünk... Az átlagok valóban növe-kedtek valamit, ám ez nem tulajdonítható csak a vízrendezésnek. Emelkedett ugyanis közben a gépesítettség foka s a vegyszerek alkalmazásának az aránya is.

Az elmaradt hatások érzékeltetésére hadd álljon itt egy példa. 1968-ban, ami-kor a munkák javában folytak, írta egyik lapunk az Érsemjén melletti víztározó-ról: „Mit jelent a falunak ez a létesítmény? Nagyon sokat. Mentésül a termelő-szövetkezet területe az áradásoktól, nagy lehetőség nyílik az öntözésre. A 252 hek-táros tóban vízszárnnyasokat és halat tenyészthetnek. S még az sem lebecsülendő, hogy a tó kellemesebbé teszi majd a település mikroklímáját.” 1980 tavaszán mindebből még semmi sem volt... A tervezett és részint magas gáttal határolt teknő területének nagy része, a most valamivel szélesebb vízfolyástól jobbra és balra eső sávok elvadult területek, se nem kaszálók, se nem szántók, hanem liba-legelők. 1978 elején az érsemjéni mtsz, amely e létesítménynek hasznélvezője kellene hogy legyen, hosszú lejáratú állami hitelt kért — és kapott is —, hogy 1 millió 250 000 lej értékben alagszövetkezési rendszerű öntözésre állíthasson be 275 hektárt a megépített tározó mellett. Ennek 1979-ben már működnie kellett volna, ám a kivitelezés hibái miatt a gazdaság még 1980 tavaszáig sem vehette át az öntözőrendszert.

4. **Nem kívánt folyamatok.** Az Ér völgyében már a beavatkozás előtt is vi-szonylag nagy területeken uralkodott a szik. Ennek messzi századokból vannak nyomai. Egy 1476-ban datált oklevél „locus Zeekesfewld” nevű részt említ Bihar-félegyháza határában. Érkeserű mellett egy hátság neve előbbiről s ma is Szikes-zsiget. Wilhelm Sándor székelyhídi biológus elég hamar élt a gyanúperrel: „... azt sem tudhatjuk előre, hogy [...] a talajvíz szintjének csökkenése milyen hatással van a terület vízháztartására: nem lép-e fel néhány év múlva a szikesedés?” Ka-rácsonyi Károly már kész tényeket tár elénk: „Az érmelléki szikesek jellemző nö-vényei: a mézpázsit (Puccinellia distans), a sziki kocsord (Peucedaneum officinale), a réti őszirózsa (Aster sedifolius) állományai vannak terjedőben.” A vidék több gyakorló mezőgazdász tapasztalta a szikesedés új területeken megindult folyamatát.

Talán az említettknél is sajnálatosabb, hogy az ornitológusok küzdelme az érmelléki rezervátumért kudarcra ítéltetett, és nem gyakoroltatott (csak egy téves sajtóbeli közlés szerint...) e sajátos tájnak a Duna-deltáéhoz mérhető csodás ma-dárvilágára a sokszor kért kegyelem... De ez külön szomorú téma.

Mit mondanak az érmék Burebista korából?

A hazánk területén megalakult első dák állam évfordulója elősegítette az i. e. I. századra vonatkozó források tanulmányozását és értelmezését, hogy alaposabban megismerhessük azokat a gazdasági, társadalmi, politikai és történelmi körülményeket, melyek közepette „a geta Burebista a trákok legnagyobb és legerősebb királya lett” — ahogy őt Dionüszopolisz (ma: Balcić) város tanácsa által a Dionüszosz fia, Akornion tiszteletére emelt felirat nevezi.

Az ókori gazdasági élet feltárásának jelentős dokumentumai az érmék, mint-hogy ezek kézzelfoghatóak, s a gazdasági kapcsolatok fejlettségét nagymértékben tükrözik. A továbbiakban a Dácia területén talált érmeleleteket illető néhány kérdésre szeretnénk kitérni.

I. e. a II. században a Duna alsó folyását elérő, terjeszkedő római birodalom számára természetesnek tűnt, hogy befolyását, legalább kereskedelme útján, a Duna északi területeire is kiterjessze.

A római ezüstpénznek az Al-Dunától északra fekvő területekre való behatolásakor itt olyan piacot találunk, ahol több mint kétszáz éve helyi veretű és idegen érmék voltak forgalomban. „A világ urainak” azonban elég könnyű volt ezeket a pénzeket kiszorítaniuk a geta-dák piacról. A római birodalom uralkodó rétege számára a geta-dák piacok megszerzése új nyereségi lehetőséget jelentett. Ezekről a területekről a birodalom egyes részein — már hiánycikként fellépő — mezőgazdasági termékeket, s főleg rabszolgákat szereztek be. Az utóbbiak száma az i. e. I. század második felében a birodalomban rendkívül megcsappant. A továbbiakban következő numizmatikai adatok nem a Ptolemaiosz által bemutatott Dáciára, hanem országunk mai területére vonatkoznak, Dobruzsza kivételével, ahol az ókor folyamán a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés különbözött a többi vidékétől.

A történészek, numizmatikusok és régészek — Carl Goosstól és Grigore G. Tocilescutól kezdve — a görög és a római kori érmeleletek alapján hangsúlyozták: Dácia főleg mezőgazdasági és állati termékekkel, sóval és rabszolgával vett részt a mediterrán világ kereskedelmi életében. Ez a kereskedelem belső piac létezését feltételezte, melynek szükségletére bocsátották ki, i. e. a III—I. században, a tetradrachmákat, drachmákat és hemidrachmákat.

Az érmeleletek összetétele nem mutathatja ki, hogy milyen körülmények között gyűjtötték össze, milyen áruk ellenében kapták, s azt sem, hogy miért rejtették el. A kutatás ezek megmagyarázására csak analógiák, összefüggések alapján vállalkozhat. Hadrian Daicovicu szerint a Burebista uralkodásának első éveivel záruló, a Kárpátokon kívül talált érmeleletek Burebista hadainak a geta-dák törzsek egyesítésekor e területekre való behatolásával magyarázható. Tehát ezek a lelőhelyek az alakuló dák állam magjára utalnak. (*Dacia de la Burebista la cucerirea romană*. Cluj, 1972. 61—65.) Ellenkező a véleménye Maria Chițescu-nak. Szerinte ezeket az érmeleleteket Burebista katonái rejtették el akkor, amikor a geta-dák törzsek egyesítéséért Havasalföldről, Olténian keresztül, Erdélybe hatoltak (*Les débuts de la formation étatique de Burébista d'après les données numismatique*. Cluj, 1975. 249—254.). I. H. Crișan, minthogy nem tudjuk pontosan kimutatni a törzsek egyesítési szakaszait, tartózkodóan nyilatkozik e leletek dokumentáris értékéről (*Burebista și epoca sa II*. București, 1977. 172—175.).

Akármi lett legyen elrejtésük indítéka, ezek a leletek származási helyük gazdasági életére, kereskedelmi kapcsolataira utalnak. Az i. e. I. század gazdaságtörténete szempontjából a római köztársaságkori érméken kívül, a thaszoszi tetradrachmákat is figyelembe kell vennünk. Tanulmányaiban a bolgár Gina Kezarova kimutatta, hogy ezeket nemcsak a i. e. II. században, hanem i. e. 82—81-ben is nagy számban bocsátották ki. Azt viszont, hogy az érmeleletekben található thaszoszi tetradrachmák közül hány az i. e. I. századból való veret, nem tudjuk megállapítani. Ezért aztán ezek szerepe a Burebista korabeli pénzforgalomban még nyitott kérdés marad.

A köztársaságkori római ezüstpénz az i. e. I. századból több mint 100 — a legkésőbbi érme alapján datált — leletben ismert. Egy érmeleletben a legkésőbbi érme dátuma csak azt az évet jelzi, amely előtt a pénzeket nem rejthették el. Viszont arra nem utal, hogy e dátum után mennyi időre történt az érmék elrejtése s így a forgalomból való kivonásuk. Figyelembe véve a római birodalom jó útviszonyait, Dácia gazdag vízhálózatát, amelyeknek partjai közlekedési vonalak is voltak, az új pénzveretek — kereskedők révén — még ugyanazon évben eljuthattak ide.

Nem hagyható továbbá figyelmen kívül az a lehetőség sem, hogy bizonyos személyek pénzük egy részét a forgalmon kívül őrizték, újabb veretekkel nem gazdagították, aztán egy meghatározatlan időpontban elrejtették. Az is lehetséges, hogy a régebbi vereteket csak hosszabb forgalmi idő után tezaurizálták, anélkül hogy újabb veretekkel gazdagították volna. Ezeket a lehetőségeket figyelmen kívül hagyva, az érmeleletek elrejtési időpontját a legkésőbbi veretek alapján állapítjuk meg. A szakemberek a köztársaságkori római ezüstpénzek nagy számát Dáciában, hosszú ideig Burebista korának gazdasági fellendülésével magyarázták. Viszont a tilicskei (Szeben megye) dák várban talált római köztársasági dénár típusú érmék előállítására használt verőtövek alapján N. Lupu feltételezi, hogy ezek a dák központosított állam megalakulása előtt működő érmeverdekre utalnak, de nem lehetetlen, hogy Burebista bukása után is folytatták tevékenységüket (*Die Münze in der dakischen Burg von Tilișca. Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 1964. 1:26.).

A kérdést Bucur Mitrea (*Moneda republicană și unitatea lumii geto-dacice. Unitate și continuitate în istoria poporului român*. București, 1968. 53—54.; uő.: *Revista Muzeelor*, 1978. 6:5—10.) és Maria Chițescu (*Studii și cercetări de numismatică*, 1968. 127—137.; *Memoria antiquitatis*, 1971. 209—258.) újra felvetették. Mitrea kimutatta, hogy 1955-ben több mint 208 érmelelhelyet ismertek, ami szinte kétszerese az 1938-ban ismerteknek. Összevetve a római ezüstpénzek itteni 25 000 fölötti számát az ókori világ olyan területeivel, ahol a kereskedelem alapját szintén ez a pénz jelentette, megállapította, hogy „a Dácia területén talált köztársasági ezüstpénzek száma nagyobb, lelőhelyeik számosabbak (250 fölött), mint más területeken” (Bulgária, Magyarország, Németország, Franciaország). Véleménye szerint ez a helybeli pénzverő műhelyek létezésének tulajdonítható. „A geta-dákok gazdaságilag és politikailag helyesen tájékozódtak — mutat rá a szerző —, elvetve a helyi pénzt [...] és átvéve az új egytetemes pénztípust” (*Analele Universității București*, 1969. 10.).

Maria Chițescu, aki kutatásait még nem fejezte be, a római vereteknek a helyitől való megkülönböztetésében a súlybeli, az átmérő- és az ötvözetű eltérésekre alapoz.

Az antik érme, nemesfém-tartalma miatt, önmagában is értéket képviselt. Vásárlóértéke viszont mindig nagyobb volt, mint nemesfémtartalmának értéke, minthogy az előbbihez hozzáadódottak a verési költségek, az olvasztáskor és veréskor bekövetkezett veszteség is. Az érmék hamisítása nagy anyagi veszteséget jelentett a kibocsátó állam számára. A görögök és a rómaiak szigorú rendeleteket hoztak a pénzkibocsátás jogáról, súlyosan büntették a hamisítókat. Ilyen helyzetben nem valószínű, hogy Róma jó szemmel nézte volna az Al-Dunától északra működő, római ezüstpénzt kibocsátó műhelyek létezését.

A kelta és geta-dák népeknél, feltételezhetően, a pénzverés a törzs joga volt, és a törzs feje (vagy ennek meghatalmazottja) gyakorolta. A törzsek egyesítése után pedig e jog a királyra szállt. Ennek ellenére i. e. az I. században a geta-dákok lemondtak saját érmetípusok veréséről, ami egyedülálló jelenség az európai népek történetében. A helyi veretek beszűntetésével a törzsek hatalmának hanyatlásával és Burebista egységes dák államának megalakulásával hozható kapcsolatba. A központosított hatalom megtiltotta a törzseknek a pénzverést, hogy útját állja az individualizálódásnak és széthúzásnak, hogy biztosítsa a dák állam egységességét. Azokat az okokat, amelyek Burebista halála után is lemondásra készítik a dákokat saját érmeverésükről — kivéve a Coson érméket —, nehéz érzékeltetni. Ismeretes, hogy a szkordiszkoszoknál a múltban elviselt „szenvedések” miatt az arany behozatala tilos volt. Feltehető, hogy a törvényeket tiszteletben tartották. Ez lehetett a helyzet a geta-dákok pénzveréséről hozott határozattal is (a különböző utakon behozott ezüstpénz fedezte a belső piac szükségleteit). Valószínűtlennek tűnik, hogy egy olyan király, mint Burebista, akinek „a törvények meghallgatására” alapozott államapparátusa volt, s akinek államát tisztelték a görögök és a rómaiak is, mint azt követének, Dionüosz fiának, Akornionnak Gnaeus Pompeius római császárral (autokrator) folytatott tárgyalásai is bizonyítják, más állam pénzét vereti, az illető állam beleegyezése nélkül, vagy megengedi, hogy valamilyen várban

egy hadvezére vagy más személy római ezüstpénzt hamisító műhelyt állítson fel. Az érmeverő-tövek jelenlétének Dáciában más magyarázata kell hogy legyen. Tudjuk, Burebista egyik utóda, Coson, szövetségese volt Brutusnak, és aranypénzt veretett, mely a római érmeiket utánozza, de a király neve görög betűkkel van felírtva rajta. A polgárháborúk alatt pedig Róma pénzverő műhelyeket állít fel a birodalom határain kívül. Analógiák alapján elfogadhatjuk, hogy a Pompeiusszal vagy más római vezetőkkel történt megegyezés alapján i. e. az I. században római pénzverőket küldtek Dáciába, hogy itt pénzt bocsássanak ki. Ezek alapján, a tilicskei és a Dácia más pontjain talált érmeverő-tövek nem a római pénz utánzását, hanem egy dák vezér és egy római császár közötti megegyezést jelentenek, mint amilyen a Brutus és Coson közötti is volt. Mivel ezek a megegyezések időszakosak voltak, teljesítésük nem történt meg egészében, hanem csak részleteiben, vagy egyáltalán nem. Ezt a helyzetet tükröznék az is, hogy a tilicskei verőtövek érmetípusai nem fordulnak elő oly nagy számban, hogy abból az itteni műhelyek hosszabb működésére következtethetnénk, vagy a forgalomban levő pénzek számát befolyásolták volna.

Időrendi összetétel alapján hasonlítva össze a Dáciában és Pannóniában talált néhány érmeleletet, ezek ugyanazokat a minimumokat és maximumokat mutatják, amelyek azonos eredetűk (római pénzverő műhely) bizonyítéka.

Michael Crawford tagadja a római köztársasági ezüstpénznek Dáciában történt kibocsátását. Az itt fellelhető nagyszámú leletet egy, az ókori világban páratlan méretű beáramlással magyarázza, mely elsősorban Gnaeus Pompeiusnak a kalózok fölött aratott győzelme után Itáliában fellépő rabszolgahiánynak tulajdonítható. Véleménye szerint a római ezüstpénz Dáciába való behozását a 60-as évek közepére tehetjük, ami jóval túllépi a leleteket lezáró érmék kibocsátási dátumát. Az ókorban a rabszolgakereskedelem minden kétséget kizáróan fontos szerepet játszott, de semmi sem bizonyítja, hogy a dáciai érmefelhalmozódás ennek tulajdonítható. Annál kevésbé, mivel ismert tény, hogy a Dáciában talált, Apollóniában, Dyrhachiumban, Macedóniában, Primában és Thaszoszbán kibocsátott érmékből álló leletek száma jóval nagyobb, mint a szomszédos területeken találtaké. Ezek az érmék pedig a római ezüstpénz előtt hatoltak be Dáciába, nem később, mint az i. e. I. század első évtizedeiben, tehát olyan korszakban, amikor a rabszolgahiány még nem érződött Rómában és a Balkán-félszigeten, ellenben a görög-római világban a mezőgazdasági és az állati termékek, valamint a só állandó keresletnek örvendtek.

Az I. és a II. században a római ezüstpénz és aureus nagyméretű áramlását tapasztalhatjuk India felé is. Kétségtől a római termékekkel jutottak ide gyarmatárúként, nem pedig rabszolgákért.

Fontosnak tartunk idézni egy passzust abból a hisztriai feliratból, amely az Apaturos fia, Arisztagorasz számára kibocsátott dekrétumot tartalmazza; eszerint „miután a haza újra megerősödött, s az ellenség vidékeiről a polgárok egyenként hazatértek a városba [Arisztagorasz], leleményesen tárgyalt a tartományt uráló barbárokkal, vagy a kiváltáshoz szükséges pénzt bocsátotta a polgárok rendelkezésére, s mindenkor segítőkésznek mutatkozott a kiváltottakkal szemben“. Az a tény, hogy Hisztria foglyul esett polgárait jóval a nézeteltérések befejezte után kiválthatták, azt bizonyítja, hogy Dáciában a hadifoglyokat nem adták el azonnal, tehát a rabszolgakereskedelem nem játszott olyan fontos szerepet.

M. Crawford véleményének ellentmond a Dáciában talált érmék és a Rómában kibocsátott érmetípusok közötti összhang. Az i. e. 64 után elrejtett leletekben az i. e. 90—80 között kibocsátott érmék aránya a korábban elrejtett leletekéhez viszonyítva ugyanaz marad, ami azt bizonyítja, hogy az említett veretek nagyrészt a római birodalomban jelentkező rabszolgahiány előtt jutottak Dáciába.

Az i. e. 55 és 41 között elrejtett érmék nagy száma — 32 lelet —, az i. e. 80 és 66 közötti időszakból származó 26 lelethez viszonyítva, nem feltétlenül a rabszolgakereskedelem elterjedésével, hanem a Burebista reformjaival megerősödött dák állam kereskedelmének fellendülésével is magyarázható.

Dácia gazdasági forrásainak elemzésekor figyelembe kell venni azt a rendkívüli gazdagságot, mely — mint a régészeti leletek mutatják — Dáciának előnyösebb helyzetet biztosított, mint a fém- és sóbányákban, jó minőségű földekben hiányt szenvedő szomszédos államoknak. Ezt a gazdasági fölényt, mely már a bronzkorban létezett — amint azt a bronz- és az aranyleletek bizonyítják —, Dácia a dák állam megalakulásakor is megőrizte, legalábbis semmi nem bizonyítja ennek ellenkezőjét. Az i. e. I. század és az i. sz. I. század időszakára keltezett ezüst ékszerekből álló leletek tekintetében is vezető hely illeti meg Dáciát.

A fentiekből kitűnik, hogy abban az esetben, ha Dáciában a király vagy valamelyik helyi vezető személyiség jóváhagyásával római ezüstpénzt vertek, ez a

rómaiakkal kötött megegyezés alapján történhetett. Az elferdített képmású és feliratú példányok vagy az ilyen műhelyekből, vagy magánműhelyekből (melyek viszont pontosan is lemásolhatták az érméket) kerültek ki. A forgalomban volt érmék közül, egyik kategória sem lévén túlsúlyban, a dáciai római ezüstpénzleletek e pénznemnek az ókori világ kereskedelmében játszott aktív szerepét bizonyítják.

Winkler Judit

IRODALOM

Bodor András: *Burebista egységes, központosított állama I—II. Az írott történeti források.* Korunk, 1979. 3:209—211., 4:298—301.; III. *A régészeti emlékek.* 11:880—883. — Crawford, M. H.: *Republican Denarii in Romania. The Suppression of Piracy and the Slave-Trade.* Journal of Roman Studies, 1977. 123—124. — Gooss, C.: *Skizzen zur vorrömischen Culturgeschichte der mittleren Donauegenden.* Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 1877. 47—91. — Kerényi András: *A római pénz forgalmáról a római uralom előtti Pannóniában.* Numizmatikai Közlöny, 1961—1962. 15—18. — Mitrea, B.: *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie.* Dacia, 1958—1978. — Tocilescu, Gr. G.: *Dacia înainte de romani.* Buc., 1880. 410—412., 492—508. — Winkler, Judita: *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn de Dakerkriege.* Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte... 1967. 123—156.

Balog József orvosdoktori értekezése — 1779

Több mint két évszázaddal ezelőtt, 1779-ben jelent meg Leidenben a maroszéki Balog József orvosdoktori értekezése.¹ Műve az első nyomtatásban kiadott erdélyi gyógynövényjegyzék: megelőzi Sigerus (1791) és Neustädter (1795) listáit, ugyanakkor az első erdélyi orvos közölte gyógynövényértekezés. Munkáját Benkő Józsefnek ajánlotta, aki bevezette a növénytan tudományokba, és akivel rövid élete végéig — végzetes kimenetelű dél-amerikai útja során is — levelezett.

Balog József Nyárádszentimrén született, apja neve Balog Sándor. Tanulmányait valószínűleg a marosvásárhelyi református kollégiumban végezte², majd Bécsbe ment, ahol orvostudományi tanulmányokat folytatott. A bécsi egyetemen N. J. Jacquin tanítványa volt. Innen Leidenbe ment át, ahol 1779-ben megszerelte az orvosdoktori címet. Ugyanabban az évben az akkori Holland Guayanába hajózott, ahol a Berbice folyó mellett telepedett le. Az utat 64 nap alatt tette meg. Benkő József a következőképpen számolt be erről 1780. február 24-én, Középjátn kelt, Balog Sándorhoz írt levelében:³

„Aztán mind a' Bétsi Fűvész (Botanices) professzor biztatására, mint a' ki sok esztendeig lakott Amerikában 's úgy tért vissza Bétsbe, mind a' maga erős természetéhez és jó egészségéhez való biztában, mind az idegen világnak látására való okos szeretetéből, mind pedig a' pénzbeli meg-szüksülésből, rea vette magát, hogy a' rettenetes nagyságu tengeren által mennyen Amerikába, melyet Uj Világnak is neveznek, minthogy az előtt szinte három száz esztendővel nem tudták és nem esmerték azt a' mi Világunkban való keresztények. Karátson előtt nem sokkal indult ő Kglme a' tengerre Vronwe Léna Jácoba nevű hajón (minden hajónak, vagy is gályának a' tengeren nevet szoktak adni), és ment Amerikába, Gujane nevű Országnak Rio de' Berbice nevezetű Tartományába...”

Ugyanebből a levélből tudjuk meg, hogy Balog József könyveket kért itthonról: „Páriz Pápai Dictionariumát, Doctor Mátyus Úr Dieteticáját, és hasonlókat.”

Egy korabeli, a *Magyar Hírmondóban* (1780. 590—595.) megjelent tudósítás szerint: „Azután Lejdából Amszterdamba menvén, a' mult 1779-ik esztendő végén Dirk van de Val nevű hajós kapitánnyal Vouvé Léva Jákoba nevezetű hajón déli Amerikának Gujane tartományából [tartományába] elindult... Mig a' nevezett hazánkfia a' tengeren általment, minden öltözkékéből kihizott, de azután Amerikában két hónap alatt igen nehéz betegségbe esett; nyavalyájában azzal

volt szerentsége azon valóban idegen helyen, hogy olyan jó lelkű emberek találkoztak, a' kik gondját viselték: táplálták publikán madár (deákul psittacus, németül papagey a' neve) húsából főtt levessel, bővsége lévén ott ennek a' madárnak, mely nálunk aranyakat ér.⁴

Benkőnek címzett utolsó levelében⁴ Balog József arról tudósít, hogy a Karib-tenger szigeteire készül, ahonnan növényeket, kikészített madarakat és halakat szándékozik küldeni. Valószínűleg ez volt az utolsó útja, melynek során „skorbutusban” meghalt. Szinyei szerint: „Mária Terézia a kolozsvári Akadémia fővárszeti tanszékére hívta meg, Benkő azonban már 1781-ben nem vett hírt róla.”⁵

A korán elhunyt fiatal orvos nem messze tájakon tett felfedezéseivel, hanem szülőföldjéhez kötődő orvostanikai vizsgálódásaival vált jelentőssé számunkra. Doktori értekezésében 64 olyan gyógynövényt ismert, amelyek Erdélyben vadon teremnek. Ezeknek több mint felét (36) ma is gyógynövénynek tekintjük. A fajok közel egyharmada (19) szerepel Benkő József erdővidéki, általunk összeállított flórajegyzékében.⁶

Az ismertett gyógynövények túlnyomó többségénél (50) Balog feltünteti a növény magyar nevét is. E nevek jelentős része megfelel az elterjedt, korabeli és mai neveknek⁷, néhány kivételt azonban előfordul. Utóbbiakat Al. Borza is felvette etnobotanikai szótárába.⁸ Balog magyar növénynevei Benkő szójegyzékének, növénytani szakszótárainak hatására utalnak⁹, de ő a mestere által feltüntetett nevek közül csak egyet, ritkán kettőt jelöl meg. Így például a *Leontodon taraxacum* (= *Taraxacum officinale*) esetében Benkő hat magyar nevet tüntet fel, ezek közül Balognál csak a *vad-saláta* szerepel; a *Vaccinium vitis idaea* Benkőnél *havasi medgy*, *veres áfonya*, Balog csak az előbbi nevet veszi át. Egyes, Balog által használt nevek viszont nem szerepelnek Benkőnél: a Tussilago farfara nála *béka-virág*, a *Papaver rhoeas* *varjú-mák*; és ő is elsősorban a székelyföldi elnevezéseket részesíti előnyben: a nadragulya (*Atropa belladonna*) neve *nagy-fű*, a fekete áfonyáé (*Vaccinium myrtillus*) pedig *kokojsza*.

Összehasonlítva Balog magyar növényneveit a Sigerus szebeni gyógyszerész által közölttekel, elég nagy különbséget észlelünk. Sigerusnál például az *Atropa belladonna* magyar neve *farkas-cseresznye* (mint említettük, Balognál *nagy-fű*), a *Juniperus communis* neve *bors fenyő* (Balognál *gyalog-fenyő*), az *Origanum vulgare* *varga majoránna* (Balognál *szű-fű*), a *Polygonum persicaria* *paprágy* (Balognál *hunyor*), a *Rosa canina* *eb rózsa* (Balognál *tsipke*). Amennyiben Balog doktori értekezése valóban csak egyetlen (marosvásárhelyi) példányban volt megtalálható nálunk, mint ahogy Fodor István megjegyzi (5. jegyzet), akkor erdélyi (szebeni) kortársai feltehetően nem is használták fel. Balog egyébként nem hivatkozik Melius Péter két évszázaddal korábbi művére, de a mindössze néhány évvel azelőtti Csapó-féle könyvre, az 1775-ben Pozsonyban megjelent *Új füves és virágos magyar kertre* sem.

Balog József értekezésének forrásmunkái pontosan megjelölhetők, mert minden kitételnél hivatkozik a szerzőre, akinek megállapításait átvette. Ezáltal még jobban kidomborodnak saját észlelései, vélekedései az első személyben írt mondatokban. Az idézett több mint 30 szerző között szerepel néhány ókori: Hippokratész, Plinius, Dioszkuridész, a középkoriak közül Avicenna, a reneszánsz korból Matthiolus, Gesner, Bauhin. A legtöbb szerző XVII. és főleg XVIII. századbeli: Tournefort, Boerhave, Linné, Gmelin, Haller. Szép számban idéz Balog olyan kortárs szerzőket is, akik sok esetben az ő korai eltűnése után még évekig vagy évtizedekig termékenyek voltak. Ezek között szerepelnek tanítómesterei, Benkő és Jacquin, továbbá Marggraf, Spielmann, Gouann, Arduin, Du Hamel, Sloane, Crantz.

Az előző, sokkal inkább népszerűsítő jellegű, terjedelmesebb magyar nyelvű fűvészkönyvekhez viszonyítva Balog József latin nyelvű értekezése nagyszámú forrásmunka felhasználásán alapszik, kritikai szemlélete pedig mindenképpen a tudományos munkák rangjára emeli.

Balog saját megfigyeléseinek, tapasztalatainak megnyilvánulása végigkíséri az értekezést, s mint említettük, megállapításait jól elhatárolja a forrásmunkákból átvett szövegtől. Amikor az általa kiválasztott zsálya-fajt (*Salvia pratensis*) jellemzi, megállapítja, hogy valamennyi zsálya-faj felhasználható gyógynövényként, mivel minden általa ismert zsálya illatos. A *Salvia pratensis* borsnak, sörnek részesítő, bódító hatást kölcsönöz.¹⁰ A vörös áfonyánál (*Vaccinium vitis idaea*) említi, hogy levelei tea helyett gyulladáspan (náthában) használhatók, de más felhasználásuk minálunk, a hegyvidéki lakosok által mondottakon kívül, nem ismert.

Egyes gyógynövényeknél saját értékelését valódi lelkesedéssel juttatja kifejezésre. Az orbáncfű (*Hypericum perforatum*) felhasználásának ismertetésekor felkiált: „Heu efficax medicamentum!” (Milyen hatásos gyógyszer!) A szurokfűvel

(*Origanum vulgare*) kapcsolatban pedig ezt írja: „Nobis quoque maxima familiaris est ejus usus” (felhasználása számunkra a legnagyobb mértékben ismert).

Az idézett művek egy részénél Balog hivatkozik arra, hogy a bécsi császári könyvtárban található. További utalások bécsi eseményekre — például egy 1778-ban történt mérgezésre hunyrral (*Helleborus*) arra engednek következtetni, hogy értekezésének írását Bécsben kezdte meg.

Balog többször hivatkozik tanítómesterére, Benkő Józsefre. Átveszi a *Transsylvania*¹¹ megállapítását a nadragulyára (*Atropa belladonna*) vonatkozóan; hivatkozik arra, hogy, mint Benkőtől hallotta, Brassóban a *szélfű* nevű évelő növényt (*Mercurialis perennis*) egyéves rokonával (*Mercurialis annua*) helyettesítik. A hölgy málról (*Hieracium*) is említi, hogy a brassói orvosok használják, de hogy milyen célra, azt nem tudja.

Távolabbi vidékek többször is szerepelnek az egyes fajok elterjedésének vagy felhasználásának ismertetése során, különösen Tartaria (Tatárország). A rózsza illóolajának ismertetésekor hivatkozik arra, hogy Perzsiában, Shiraz tartományban állítják elő. Ugyanitt említi: figyelemre méltó, hogy az aszályos Amerikában átültetett rózsák nem virágnak. Mindez arra utal, hogy doktori értekezésének írásakor már érdeklődött Európán kívüli területek növényvilága iránt.

A gyógyászati alkalmazások mellett a növények egyéb, gazdasági felhasználásai is szerepelnek az értekezésben: egyes fás szárú növényeknél (például a somnál) a különböző eszközök készítésével, az ürömnél a borázzal, a komlónál a sörfőzéssel kapcsolatos megállapítások olvashatók.

A tárgyalt fajok száma az említett 64 címszónál tulajdonképpen nagyobb, mert Balog egyes esetekben rokon növényekre is hivatkozik, hol az összetevések kiküszöbölése, hol az eltérő felhasználások jelzése céljából. Az üröm (*Artemisia absinthium*) jellemzése során említést tesz az általa *bárány ürömnék* nevezett *A. ponticáról* és a fekete ürömről (*A. vulgaris*). A címszóként szereplő *Plantago media* mellett további két útifű-faj szerepel. Növénytani tájékozottságára vall, hogy a részletesebben bemutatott *Ranunculus acris* (= *acre*) mellett egyéb boglárka-fajokra is kiterjed a figyelme (*R. bulbosus*, *R. repens*, *R. ficaria*). A földi tők (*Bryonia alba*) jellemzése során megállapítja, hogy hazájában, továbbá Ausztriában terem, de a *B. dioica*-t sehol sem látta.

Széles körű természettudományi tájékozottságát mutatja, hogy az orbáncfű (*Hypericum perforatum*) esetében az illóolaj-tartók mikroszkópos vizsgálatára is utal.

Nehezen állapítható meg, hogy az Erdélyben vadon termő gyógynövények közül milyen szempontok alapján választotta ki a címszóként szereplő 64 fajt. Egyes, bizonyára általa is ismert, fontosabb növények nem szerepelnek az értekezésben, de felvett kevésbé jelentős, minálunk nem használt fajokat. Ilyen például a *Cerintho minor*, amelyről a bécsi császári könyvtárban olvasott, de felhasználásáról nem tud („usum illius nullum novi Hungaris receptum”).

A kevésbé használt fajok vagy növényi részek között szerepelnek Balognál olyanok is, amelyekre csak napjainkban hívja fel a figyelmet a kísérletes kutatás. Ilyen például a vad murek (*Daucus carota*) termése, a komló (*Humus lupulus*) szára, a somfa (*Cornus mas*) levelei.

Balog József doktori értekezésének tézisei, szám szerint 18, a szerző rendszertani, élettani és hatástani szemléletét tükrözik. Különösen érdekes a növényrendszertanra vonatkozó megállapításai után az a kitétel, hogy a növénynevezések (génuszok) nem természetes egységek — ami figyelemreméltó adat a fajfoglalom kialakulása szempontjából.

Balog József rövid élete során nagyon távolra került hazájától, Dél-Amerikáig jutott. Mestere, Benkő József mindvégig szülőföldjén maradt. A tanítvány nagy vállalkozása — távoli, trópusi élőlények kutatása — nyomtalanul félbeszakadt. A mester nagy vállalkozása, Erdély első flóraműve, kiadatlan maradt, kézírata elveszett,¹² de Benkő József egész életműve, maradandó alkotásai jeles tanítványokat ihlettek és buzdítottak további munkára. Ezek egyike volt Balog József orvosdoktor is.

Rácz Gábor—Voik-Rácz Erzsébet

JEGYZETEK

1. Josephus Balog: *Specimen inaugurale Botanico-Medicum sistens praecipuas plantas in M. Transsilvaniae principatu sponte et sine cultura provenientes, ac ibidem usu receptas*. Apud T. Koet. Lugduni Batavorum, 1779. — A mű megtalálható a marosvásárhelyi Teleki — Bolyai Dokumentációs Könyvtárban, a szerző ajándékaként Teleki Sámuelnek.

2. Értekezésében hivatkozik egy, 1772-ben általa a „Gymnasium Areapolitanum” mellett megfigyelt növényre. Ebből arra is lehet következtetni, hogy tanulmányait — vagy azok egy részét — Székelyudvarhelyen végezte.
3. *Benkő József levele Balog Sándorhoz.* 1780. február 24. EME kéziratára. Közli Fodor István. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*, tomus 35. Bp., 1965. 136—138. — Köszönetünket fejezzük ki Dr. Spielmann József professzornak, aki a levélre felhívta figyelmünket.
4. *Magyar Hírmondó*, 1780. 776.
5. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* I. Bp., 1891. 471.
6. Rác Gábor—Rác Erzsébet Johanna: *Erdővidék flórája Benkő József (1740—1814) kézírataiban.* Aluta, 1972. 61—69.
7. A nevek nagy része megegyezik a XV—XVII. századi glosszákból szereplőkkel. Lásd Grynaeus Tamás—Papp József: *Régi magyar (gyógy)növénynevek.* *Historia pharmaceutica. Communicationes de historia artis medicinae*, Suppl. 9—10. Bp., 1977. 31—49.
8. Al. Borza: *Dictionar etnobotanic.* Buc., 1968. — Az irodalmi jegyzékben 16. számmal szerepel Balog értekezése, de a megjelenési hely és év (Lugos, 1799) téves.
9. Benkő két szakszótára, a *Nomenclatura Botanica* és a *Nomina Vegetabilium* négy évvel Balog értékezésének keltezése után jelent meg, 1783-ban. Ezért összehasonlítás céljából Benkő *kézírtos* példányát vettük alapul, amely a Teleki—Bolyai Dokumentációs Könyvtárban található.
10. Több ajakosvirágú, ezek között több zsálya-faj kísérleti állatok központi idegrendszerére gyakorolt hatásának vizsgálatáról lásd Rác—Kotilla E.—Rác G.—Józsa J.: *Acțiunea unor specii de Labiatae (=Lamiaceae) asupra sistemului nervos central la șoareci.* *Note botanice*, 1978.
11. Benkő J.: *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus. Pars prior sive generalis.* Tom. I—II. Vindobonae, 1777—1778. Typis Iosephi Kvrztzbök.
12. Benkő József életútját és munkásságát illetően lásd Benkő Samu: *Sorsformáló értelem.* Buk., 1971. 69—82. — Benkő életművének tudománytörténeti jelentőségét elemzi Spielmann József: *A közjó szolgálatában.* Buk., 1976.

Sportolóink az olimpiai játékokon

Az erdélyi sportolók első kiemelkedő olimpiai sikerét a kolozsvári Somodi István dr. érte el az 1908-as londoni nyári játékokon. A századunk elején világviszonylatban is figyelemre méltó, manapság azonban még egy jelentősebb női vetélkedő döntőjébe jutásához sem elegendő 188 cm-es teljesítménnyel harmadmagával ezüstérmét szerzett a magasugrásban. (A közbevetett állítás alátámasztására: az 1976-os montreali olimpia női magasugró-versenyén eredménye legfeljebb a hatodik hely eléréséhez lett volna elég.)

Románia sportolói első olimpiai fellépésének különben meglehetősen hosszú és viszontagságos előzményei voltak. A teljesebb képhez feltétlenül ajánlatos, ha csak nagy vonalakban is, kitérnünk ezekre.

A XIX. századi olümpiai ásatások, valamint a román földön megtelepedett s az ókori játékok felelevenítéseért sokat fáradozó-áldozó görög kereskedő, Evangelisz Zappasz jóvoltából a román értelmiség már kezdetől érdeklődéssel figyelte az olimpizmus újjáélesztését. Majd jórészt a német Ernst Curtius vezette ásatások hatására, alig két esztendővel az olümpiai munkálatok befejezése után, 1883-ban Bukarestben megalakult a Román Olimpiai Társaság. Ennek tagjai úgynevezett *olimpiai gyakorlatokat*, mai kifejezéssel tornaedzéseket végeztek.

(Egyébként, még az ásatások befejezése előtt, a már említett Zappasz javaslatára már 1859-ben, majd 1870-ben és 1875-ben is rendeztek ún. olimpiai játékokat. Ezekben azonban csak görög sportolók vehettek részt, akárcsak a később, 1888-ban és 1889-ben is megrendezett versenyeken. A játékoknak úgyszólván semmi sportértékük nem volt, az azonban vitathatatlan, hogy nagymértékben szolgálták az olimpiai gondolat fejlesztését. Említésre méltó, hogy az 1875-ös játékokról a kolozsvári *Sport* című lap 1876. november 19-i számában Felméri Lajos helyi

egyetemi tanár írt részletes beszámolót. Többek között így emlékezett vissza az Athénban lebonyolított játékokra: „a versenyfutás alatt bátor szívű idős nők s férfiak kényelmesen sétálgattak a versenytéren, és kényszerítették a versenyzőket, hogy minduntalan kerüljessék őket; a kutyák tetszés szerint ki- és beszaladgáltak és igen soknak útját állták [...]. Erdíszkosz helyett szerény fakorong járta, ami a kutyákat is nemes versenyre buzdította.“)

A bukaresti Román Olimpiai Társaság (Societatea Olimpică Română) viszonylag rövid ideig tevékenykedett, de már elnevezése is bizonyítja, hogy a sportkedvelők körében visszhangra talált az olimpiai eszme. Tíz évvel később, 1893-ban, egy bukaresti népiünnepély műsorára is felvették ún. olimpiai játékokat: bemutató, szórakoztató jellegű atlétikai, evezős és tornaversenyeket rendeztek.

Akkortájt a román sportmozgalom még nem volt elég fejlett ahhoz, hogy ilyen nagyszabású világtalálkozón érdemlegesen képviseltesse magát. De nemcsak 1896-ban, hanem a soron következő, az első világháború előtti játékokon sem jelentek meg a román sportolók. Igaz ugyan, hogy — főleg a közönség és a sportolók körében — egyre fokozottabb érdeklődés nyilvánult meg a játékok iránt, de az akkori sportegyesületek, -társaságok és -szövetségek teljesen magukra hagyták, a legcsekélyebb állami támogatás híján nem gondolhattak versenyzők nevelésére, illetve kiküldetésére.

A román sajtó az 1896-os athéni játékok idején beszámolt a nagyszabású sporteseményről, de a későbbiekben úgyszólván alig foglalkozott az újkori testnevelési és sportmozgalom kiemelkedő rendezvényével. Csupán 1912-ben, a stockholmi olimpia előtt vetődött fel komolyabban a román sportolók — tornászok — részvételének gondolata, de a tervezett utazás végül is elmaradt.

Erdekes, hogy a századforduló idején a Nemzetközi Olimpiai Bizottságnak már volt képviselője Romániában. George Bibescu 1899-ben beválasztották a NOB-ba mint a legfelsőbb nemzetközi sportszövetség huszonharmadik tagját. Bibescu 1901-ig volt NOB-tag, majd 1908—1949 között George Plagino képviselte a szervezetet Romániában. (1955 óta Alexandru Șiperco a NOB román tagja.)

Románia csak 1914-ben lett hivatalosan tagja a NOB-nak. Ebben az évben alakult meg a Román Olimpiai Bizottság (Comitetul Olimpic Român), amelyet a NOB-nak közvetlenül az első világháború kitörése előtti párizsi, VI. kongresszusán, illetve XVI. ülészakán ismertek el hivatalosan. A közbejött világháború miatt az 1916-ra Berlinbe tervezett olimpia elmaradt, majd Romániát a háború utáni, 1920-as antwerpeni játékokra hívták meg először. Az olimpia évének elején újjáalakult Román Olimpiai Bizottság a következő hármas célt tűzte ki:

1. *Ösztönözni a román sportolókat, hogy eddzenek minél szorgalmasabban, jussanak be a válogatott csapatokba, és képviseljék országunkat az elkövetkező olimpiai játékokon.*
2. *Felvenni és erősíteni a kapcsolatokat az olimpiai játékokat szervező bizottságokkal.*
3. *Kieszköztetni az állam és magánszemélyek támogatását a román sportolók részvételének biztosításáért.*

A bizottság tagjainak jó része beérte a testületbe való beválasztással. Sőt, voltak olyanok is, akik határozottan elleneztek a román sportolók benevezését és indítását. Mindezek ellenére a Román Olimpiai Bizottság 1920. február 25-i ülésén határozatba foglalták, hogy — anyagi fedezet hiányában — kis létszámú, a tisztes szereplésre esélyes sportolókból összeállított küldöttség képviselje az országot Antwerpenben. Atléták, céllövők, lovasok, teniszezők és vívők neve került szóba. Meg is kezdődtek az előkészületek. Több válogató, formaellenőrző versenyt rendeztek — az olimpiai szereplés mégis elmaradt az anyagi támogatás teljes hiánya miatt. A kormány ígért ugyan 400 000 lejt, de az olimpiai bizottság és az utazni készülő sportolók az ígérettel maradtak. Így az első világháború utáni első, csonka olimpián (azért vonult be ezzel a jelzővel a játékok történetébe, mert Antwerpenbe nem hívták meg az első világháborúban vereséget szenvedett, ún. központi hatalmak: Németország, Ausztria, Magyarorszag, Bulgária és Törökország, tovább a Szovjetunió sportolói) Románia sem vett részt.

Újabb négy esztendőnek kellett eltelnie ahhoz, hogy végre 1924-ben a párizsi, VIII. játékokon (a francia fővárosban már másodszor rendeztek olimpiát, először 1900-ban, a játékokat felújító Pierre de Coubertin érdemei elismeréseként) megjelenjenek a román színek képviselői is. 46 tagú küldöttség utazott Párizsba, soraiban céllövőkkel, labdarúgókkal, rögbizókkal és teniszezőkkel. Előzőleg készülődtek még atléták, lovasok, úszók és vívők is, de — a korábbi ismert okok miatt — végül itthon maradtak.

A romániai sportolók így is jelentős áldozatok árán jutottak ki az olimpiára. Java részük maga fedezte az utazás költségeit, sőt, a rögbizók például maguk vásárolták felszerelésüket is. A legeredményesebben éppen a rögbizók szerepeltek: harmadikok lettek, bronzérmeket szereztek. Igaz, mindössze három indulója volt a versenynagynak.

Egyelőre azonban főként csupán a coubertini elvet igazolták a román sportolók: *az olimpián nem a győzelem, hanem a részvétel a fontos.* A többi sportág-beliük közül a céllövők érték el a legjobb helyezést: a hadipuska-csapat Constantin Tenescu (az egyéni versenyben 73 induló közül 18.), Simion Vartolomeu (47.), Vasile Ghițescu (69.), Mihai Plătăreanu, Alexandru Vătămianu összeállításban a 13. lett. A nagy reményekkel kiküldött labdarúgó-csapat — soraiban az akkor itthon rendkívül jónevű aradi, kolozsvári, nagyváradai és temesvári játékosokkal, mint Bartha József, Nicolae Bonciocat, Kozovics Sándor, Aurel Guga, Königsberg Miklós, Molnár Attila, Ströck Albert, Ströck István, Tánzer (Táncos) Mihály, Zimmermann Ferenc, Wetzter Rudolf, továbbá Hirsch Elemér, Frech Károly, Pompei Lazár, Ritter Béla, Rónay Ferenc, Fritsch Leopold és Holtz Jakab — nagy csalódást okozott. (Az akkor itthon szinte egyeduralkodó szerepet játszó erdélyi labdarúgók közé a bukarestiekből egyedül Anastase Protopopescu tudott bekerülni — tartaléknak.) A kissé nagy mellénnyel pályára lépő együttes első mérkőzésén 6:0-ra kikapott a nyolcaddöntőben a későbbi negyedik helyezett Hollandiától, és kiesett a további küzdelemből. Teniszeseink közül is mindössze egy (Gheorghe Lupu) jutott el a második fordulóig, a többiek (Nicolae Mișu, Alexandru Roman, valamint a Lupu—Roman páros) már az első forduló után elbúcsúztak a küzdelemtől.

Párizsban a román sportolók, első olimpiai szereplésük alkalmával, az országok közötti nem hivatalos sorrendben egyetlen bronzérmükkel a 23—27. helyen végeztek, holtversenyben Haiti, Japán, Portugália és Új-Zéland versenyzőivel. A pontok szerinti táblázaton Románia — 31 ország között — 4 ponttal a huszonötödik helyre került (az olimpiai nem hivatalos pontversenyén a győztesek 7, a másodikok 5, a harmadikok 4, a negyedikok 3, az ötödikok 2, a hatodikok pedig 1 pontot kapnak).

Az 1928-as amszterdami olimpián részt vett 22 atléta és vívó legtöbbször a selejtezőkben, illetve előfutamokban kiesett, csupán három vívónknak, a kardozó Dolecskó-Práger Dénesnek és Mihai Raiciunak, valamint a párbajtőröző Nicolae Caranfilnak sikerült eljutnia a negyeddöntőig.

Az 1932-es Los Angeles-i játékokra az akkori viszonyokat tekintve szinte természetszerűen nem utazhattak a romániai sportolók, ugyanis ismét nem volt kinek fedeznie az amerikai földrész túlsó felére, a Csendes-óceán partján fekvő városba való utazás tetemes költségeit.

Ilyen előzmények után érkezett el a sportvilág a két háború közötti időszak utolsó olimpiájához, az 1936-os berlinihez. Ennek a hitlerista politika szolgálatába állításáról rengeteget cikkeztek azóta, tény viszont, hogy a sportversenyek színvonalára a legkényesebb igényeket is kielégítette. Sorra dőltek a különféle világcsúcscok, az idén márciusban 67 éves korában elhunyt amerikai Jesse Owens felejtethetetlen rágtája, a távolugrásban csaknem kerek negyedszázadot, megért világcúscsát (813 cm) megközelítő, 806 cm-es eredménye s összesen négy aranyérme a játékok lassanként félszázados múltja ellenére is a berlini olimpia, egyben az egész újkori olimpiai mozgalom egyik legkiemelkedőbb állomása marad. Nem véletlen, hogy egy a közelmúltban rendezett nemzetközi közvéleménykutatás a néger Jesse Owenst minden idők legnagyobb atlétájának kiáltotta ki!

Berlinben Románia sportolói túlszárnyalták addigi (valljuk be tárgyilagosan: nem túlságosan tündöklő) olimpiai szereplésüket. Henri Rang főhadnagy a díjugratásban (más néven: nehéz vadászugratásban) megszerezte a román sportolók első olimpiai ezüstérmét. Az aranyérem sorsát holtverseny után döntötte el a német Kurt Hasséval. A német lovas az úgynevezett összevetésben 6 mp-cel ért el jobb eredményt — így lett övé az olimpiai bajnoki cím.

Berlinben egyébként 71 sportoló (atléták, birkózók, céllövők, kézilabdázók, lovasok, ökölvívók, tornászok és vívók) képviselte az ország színeit. Rang főhadnagyon kívül a nagyváradai Tőzsér Józsefnek, valamint a kézilabda-csapat tagjainak sikerült pontot jelentő helyezést szerezniük. A nagyváradai munkás birkózók hagyományait remekül őrző Tőzsér a légsúlyban végzett az ötödik helyen, alig „szorult le” a dobogóról. Kétvállas győzelmet aratott a francia Baylet ellen, majd pontozással bizonyult jobbnak a jugoszláviai Tóthnál, valamint az olasz Bertolinál. Ezután kétvállas vereséget szenvedett a későbbi bronzérmes (egyébként korábban már olimpiai aranyérmes is nyert) német Brendeltől, s utolsó mérkőzésén kikapott a finn Pertunentől is. Ötödik helye így is figyelemreméltó teljesítmény volt.

Ugyancsak ötödik lett az Egyesült Államok csapatát 10:3 arányban legyőző, de Ausztriától 18:3-as, továbbá Svájtól 8:6-os vereséget szenvedett kézilabda-válogatott. Ezt kivétel nélkül az erdélyi száz gimnáziumokban megteremtett, majd a későbbiekben tovább fejlesztett kézilabda-iskola játékosaiából állították össze. A harmincas évek olyan kiválóságai játszottak Románia válogatottjában az olimpián, mint Peter Feschy, Karl Haffer, Ludwig Haffer, Friedrich Halmen, Wilhelm Heidel, Stephan Höchsmann, Bruno Holzträger, Wilhelm Kirschmer, Günter Schörsten, Robert Speck, Wilhelm Zacharias, Johann Zikeli, I. Hermannstädter és Stephan Zöller. Végeredményben Románia sportolói egy ezüstérmes jelentő második, továbbá két ötödik helyezést értek el a berlini olimpián. 9 pontjukkal az 52 részt vevő ország között a 27. helyen végeztek.

A második világháború előtti olimpiai összegezésben Románia 13 ponttal, Chilével holtversenyben a 41–42. helyet foglalta el az országok rangsorában. Ez egy cseppet sem hízalgő teljesítmény, de természetes következménye volt a sport és testnevelés elhanyagolásának, szerepe lebecsülésének.

A felszabadulás után merőben más feltételeket biztosított és biztosít a párt és az állam a sportolónak, általában a testnevelési és sportmozgalomnak. A tömegsport széles alapjainak lefektetése, a szüntelen állami támogatás soha nem remélt távlatokat nyitott meg a sportmozgalom előtt. Kitérultak a sportpályák, stadionok kapui a tehetséges fiatalok előtt. Edzőpályák, jól képzett mesterek és szakemberek, felszerelés biztosítják a sokoldalú felkészülést. Gomba módra szaporodtak el az új stadionok, hatalmas, korszerű csarnokok és uszodák. Szakszövetségünk valamennyi jelentős világversenyre elküldték és elküldik fiataljainkat, s a szorgalmas, lelkiismeretes munka eredménye mind erőteljesebben mutatkozik meg.

Sportolónk az 1952-es helsinki nyári olimpián kapcsolódtak be ismét az ötkarikás játékok vérkeringésébe, s azóta *egyenletesen törtek előre az országok pontversenyében s az örök ranglistán ma már a huszonkettedik helyet foglalják el. S ha csupán az 1952 óta eltelt időszakot vesszük figyelembe, Románia sportolói még előkelőbb helyen, a tizenharmadikon állanak.* Valamennyi érmesünk és helyezetiünk nevének felsorolására ilyen rövid terjedelmű írás keretében nem vállalkozhatunk, de álljanak itt a következő táblázatok, amelyek beszédesen bizonyítják sportolónk olimpiai előretörését.

**A romániai sportolók érmei az 1952 utáni olimpiákon,
illetve helyezésük az országok közötti nem hivatalos éremversenyben**

	<i>Arany</i>	<i>Ezüst</i>	<i>Bronz</i>	<i>Helyezés</i>
1952	1	1	2	23.
1956	5	3	5	9.
1960	3	1	6	11.
1964	2	4	6	14.
1968	4	6	5	12.
1972	3	6	7	13.
1976	4	9	14	9.
Összesen	22	30	45	—

**A romániai sportolók által szerzett pontok az 1952 utáni olimpiákon
s helyezésük az országok közötti nem hivatalos pontversenyben**

	<i>Pont</i>	<i>Helyezés</i>
1952	27,75	23.
1956	92	11.
1960	77	10.
1964	92,50	12.
1968	100,50	13.
1972	115	12.
1976	177,5	6.

**Az újkori nyári olimpiai játékokon 1896—1976 között
pontot szerzett 85 ország 25 legeredményesebbje**

1. Egyesült Államok	9777,40	14. NSZK***	940,00
2. Szovjetunió	4448,83	15. Hollandia	914,03
3. Nagy-Britannia	3360,58	16. Kanada	912,25
4. Svédország	2785,33	17. Csehszlovákia	911,59
5. Franciaország	2740,40	18. Svájc	902,50
6. Olaszország	2150,17	19. Dánia	850,00
7. Magyarország	2132,27	20. NDK + NSZK****	824,00
8. Finnország	1750,83	21. Belgium	798,83
9. Japán	1489,59	22. Románia	695,25
10. Németország*	1460,58	23. Norvégia	694,75
11. Német DK**	1354,00	24. Bulgária	515,00
12. Ausztrália	1150,41	25. Ausztria	453,68
13. Lengyelország	994,42		

* Az 1936-ig elért eredmények figyelembevételével.

** Az 1968-as, mexikóvárosi olimpia óta.

*** Az 1952-es, helsinki olimpián, valamint az 1968 óta elért eredmények alapján.

**** A NOB határozata értelmében az 1956—1964 közötti olimpiákon szerepelt ún. közös német csapat.

Az 1952—1976 közötti olimpiákon szerzett pontok alapján elkészített rangsor

1. Szovjetunió	4448,83	9. Nagy-Britannia	867,83
2. Egyesült Államok	3995,33	10. Lengyelország	859,83
3. NDK	1354,00	11. NDK + NSZK	824,00
4. Magyarország	1329,83	12. Svédország	710,83
5. Japán	1150,00	13. Románia	682,25
6. Olaszország	1034,08	14. Franciaország	667,00
7. NSZK	940,00	15. Csehszlovákia	596,00
8. Ausztrália	906,08	16. Bulgária	515,00

A román sportolók eddigi olimpiai érmeinek megoszlása — sportáganként

	<i>Arany</i>	<i>Ezüst</i>	<i>Bronz</i>
1. Kajak-kenu	6	6	8
2. Atlétika	5	4	3
3. Birkózás	3	6	11
4. Céllövés	3	3	3
5. Torna	3	2	6
6. Ökölvívás	1	7	7
7. Vívás	1	1	4
8. Kézilabda	—	1	1
9. Lovaglás	—	1	—
10. Evezés	—	—	2
11. Rögbi	—	—	1

Románia sportolói közül a legtöbb érmet — közte a legtöbb aranyat is — a kolozsvári Károlyi Béla és felesége, Károlyné Eröss Gyöngyvér Márta edzők ma már világhírűvé vált tornaiskolájából kikerült Nadia Comăneci szerezte. Az 1976-os montreali nyári játékokon mutatott ragyogó gyakorlatait összesen 3 arany- és 1—1 ezüst-, valamint bronzérem jutalmazta.

Két-két aranyérmet szerzett eddig a temesvári atlétika-iskola, egyben későbbi férje, Sötér János érdemes edző neveltje, Balázs Jolán (1960-ban Rómában 185, majd négy évvel később, 1964-ben, Tokióban 190 cm-rel nyerte a női magasugrást), valamint az eddigi legsikeresebb sportágunk, a kajak-kenu két kenus képviselője, a Duna-deltai lipován halászok leszámazottja, Ivan Patzaikin (1968-ban honfitársával, Serghei Covaliovval a kettesben, majd 1972-ben az egyesben lett olimpiai bajnok), valamint a sportágban fogalommá vált „snagovi flotta” másik tagja, Rottmann Leon (ő Melbourne-ben, 1956-ban nyert két számot). Említésre méltó, hogy Rottmann szerzett egy bronz-, Patzaikin pedig még egy ezüstérmet is!

Három érmet hozott haza az olimpiákról a minden idők legtöbb olimpiai részvételével (6 szerepléssel!) büszkélkedő román atlétanő, Lia Manoliu. Első olimpiá-

ján, 1952-ben 42,65 m-es dobással már pontot szerzett a diszkoszvetésben: a hatodik helyen végzett. 1956-ban csak a kilencedik lett (43,90 m-rel), majd 1960-ban, Rómában és 1964-ben, Tokióban egyaránt a győzelmi dobogó harmadik fokára állhatott. (Olaszország fővárosában 52,36, Japánban pedig 56,97 m-re szállt kezéből a diszkosz.) S amikor már-már szinte csak addigi eredményei elismeréséül, amolyan jelképszerűen küldték ki 1968-ban Mexikóba, ő 58,28 m-es legnagyobb dobással és aranyéremmel hálálta meg a sportvezetés bizalmát. Ott volt az 1972-es, müncheni olimpián, és 40 évesen is kilencedik volt (túlszárnyalta négy évvel korábbi eredményét is, ezúttal 58,50 m-t dobott).

A romániai vívóiskola sikereit a kolozsvári Orbán Olga (később Szabó Sándorné) alapozta meg: 1956-ban Melbourne-ben ezüstérmet szerzett. És milyen közel állott az aranyhoz! A bajnoki címet eldöntő holtversenyben attól az angol Gillian Sheentől kapott ki, akit előzőleg, ugyancsak a melbourne-i olimpián nem kevesebb, mint háromszor legyőzött! Ő is hosszú éveken át tartotta jó formáját (1963-ban, Buenos Airesben világbajnoki címet nyert): 5 olimpián lépett pástra 1956–1972 között.

S ha már az olimpiai részvételeknél tartunk, hadd soroljuk fel az eddig legtöbb olimpián szerepelt sportolóinkat:

6 olimpián indult Lia Manoliu atléta (1952, 1956, 1960, 1964, 1968, 1972);

5 olimpián rajtolt Szabóné Orbán Olga vívó (1956, 1960, 1964, 1968, 1972),

Ana Pascu-Ene vívó (1960, 1964, 1968, 1972, 1976),

Nicolae Rotaru céllövő (1960, 1964, 1968, 1972, 1976);

4 olimpián vett részt a birkózó Nicolae Martinescu (1972-ben olimpiai bajnok lett), a kajakozó Mircea Anastasescu és Aurel Vernescu, a céllövő Ion Dumitrescu (1960-ban, Rómában bajnok volt) s a vívó Gyulay Ilona.

Egyik legkomolyabb moszkvai esélyesünk, a kolozsvári Rádulyné Zörgő Éva harmadik olimpiáján vehet részt. Tavaly a második legjobb női gerelyvető eredményt érte el a világon. Mindannyiunk legnagyobb öröme lenne, ha Moszkvában dobogóra kerülne!

László Ferenc

Valentiny- emlékek

Mint könyvtártiszt, majd a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatóhelyettese, később igazgatója, Valentiny Antal elévülhetetlen érdemeket szerzett. Tudományos munkássága és bibliográfiai szaktudása szinte páratlan volt; kortársai és barátai szerették és tisztelték. Amikor negyvenévi szolgálat után nyugdíjba vonult, barátja és munkatársa, Szabó T. Attila köszöntötte az *Erdélyi Múzeum* 1943. évi 3–4. számában.

Nem volt meglepetés, mikor az Egyetemi Könyvtár vezetője 1912-ben külföldi tanulmányútra a három évvel azelőtt kiténtetéssel végzett latin–görög szakos tanárt, Valentiny Antal könyvtártisztot találta a legmegfelelőbbnek Svájc és Németország könyvtárainak a tanulmányozására. A szépen induló pályafutást derékba törte az első világháború. 1914. augusztus 1-én mint tartalékos hadnagynak azonnal be kellett vonulnia a székelyudvarhelyi 82-es gyalogezredhez, 1914. október 21-én Stryj város védelmében egy srapnel szétroncsolta alkarját, súlyosan megsebesülve orosz fogságba jutott. Kórházakból (Lemberg, Kijev, Moszkva) a szibériai Krasznajarszk fogolytáborába került. Itt ismerkedett meg Gyóni (Achim) Gézával, a világháború népszerű költőjével. A gyenge fizikumú, súlyosan sebesült Valentiny Antal hadnagyot kétoldali tüdőcsúcsthuruttal 1917. április 1-én betegen Dániába internálták. Innen 1917. november 21-én mint csererokkantat hazaküldték.

Személyes elbeszélésekből és a család birtokában levő levelekből tudom, hogy Gyóni Géza sógora, Gyóni Ferenc levelezett Valentiny Antallal, és érdeklődött sógorának haláláról; köszönetét fejezte ki a küldött részvétsorokért és Gyóni két költeményének elküldéséért. Ugyanebben a levélben közli, hogy a költemények és a levelek a *Pesti Hírlapban* és más, vidéki lapokban is megjelentek.

A kapcsolat szálai egy időre megszakadtak, 1937-ben, mikor a Román Tudományos Akadémia megbízást adott Valentiny Antalnak a budapesti Országos Levéltárban levő Kossuth-levéltár román vonatkozású anyagának lemásolására,

a dr. Dragomir Silviu professzor által kiadandó könyvhöz, Valentiny felkereste egykori fogolytársának sógorát, hogy személyesen is megismerjék egymást, elbeszélgetve a tragikus sorsú költőről.

Ugyancsak a krasnojarszki fogolytáborban találkozott két kolozsvári, akik futólagosan már ismerték egymást az Egyetemi Könyvtárból. Valentiny Antal hadnagyot és Monoki István kadétot a messze Szibériában levő fogolytábor hozta közelebb egymáshoz, ott kötöttek halálíg tartó barátságot. Könyvtárigazgató barátját Monoki jó pár évtizeddel túlélte, 1974-ben halt meg.

Az egykori fogolytábor életéről, irodalmi és kulturális tevékenységéről a családi hagyatékban fennmaradt dokumentumok tanúskodnak. Az 1915-ben alakult „Sziklakör“ társaságáról ad hírt például egy kis „Bloch notesz“. Az alapszabály megszerkesztése, a kölcsönös segítségnyújtás, az optimista szellemet ébrentartó tényezők hangsúlyozása érdemel elsősorban figyelmet. Kétségtelen, hogy az alapszabályokat összeállító, jó tollú, humorérzékkel felruházott, széles látókörű, melegszívű fogoly Nagy Lajos, aki akkor a kör jegyzője és kalligráfusa volt. A „Sziklakör“ tagjai közül tiznek megörökítették a nevét, rövid jellemrajzuk ismertetésével; a felsoroltak névsorát a „jó öreg“ Valentiny hadnagy nyitja meg.

Hazatérése után, 1919-ben főkönyvtárosi, helyettes igazgatói kinevezést kapott. 1940 őszen könyvtárigazgatóvá nevezik ki. 1942-ben nyugdíjazták, érdemei elismeréséül azonban a szakkatalógusi munkák vezetésére kérték fel, az Erdélyi Múzeum Egyesület pedig a levéltár középkori okleveleinek ismertetésével bízta meg.

Mint könyvtáros különféle bibliográfiai munkákat adott ki. Munkatársa volt az akkori legnagyobb, a Cheresesiu-féle magyar—román szótárnak. A legtöbbet Erdély középkori és újkori latinságának tanulmányozása foglalkoztatta. Eközben részt vett több okmánytár szerkesztésében. Fontos területeken nagy munkát végzett, megérdemli az utókor emlékezését.

Péter Vass Ferenc

Damó István:
Sorescu-illusztráció (Anyánk)

Jelentés az Antenna sorozatról

Gondolatok a könyvtárban

A mi kerek évfordulóinkkal ellentétben az ókori görög világ más számoknak áldozott ünnepélyes külsőséggel. A pitagoraszi aritmetikai iskola máig is jelentős számelméleti eredményei valószínűleg meghatározó jelentőségűek voltak e tekintetben. Az oszthatósági törvények alapján tökéletes számoknak nevezték azokat, amelyek esetében a tulajdonképpeni osztók összege megegyezik a szám értékével. Ilyen például a 6 ($1+2+3=6$) és a 28 ($1+2+4+7+14=28$). Mindez a Dacia Könyvkiadó *Antenna* sorozatában megjelenő 28. kötet kivárása közben jutott eszembe.

Ha barátokhoz, ismerősökhöz bekukkantok rövid beszélgetésre, a legszegényebb és a leggazdagabb könyvespolcokon egyaránt megpillantom az *Antenna* sorozat széles fehér csikú zsebkönyveit. Nem is szükséges elolvasnom a címeket, a színek árnyalatairól, a fedőlapokról rögtön megállapítható, melyik kötetről van szó.

Bár egy-egy kötet példányszáma nem túl nagy (3000—3500 között mozog), rövid számvetést végezve akkor is megállapíthatjuk, hogy a sorozat kb. százezer példányban jutott el céljához, az olvasóközönséghez. Abból, hogy egy könyvet átlag három és fél olvasó böngész át, következik, hogy hazánkban 350 000 olvasó kezében fordult meg e könyvek, és ez már tömegalapot jelent: az *Antenna*-könyvek közvéleményformáló erejéről beszélhetünk.

A Dacia Könyvkiadó érdeme e népszerű sorozat beindítása. A 100—140 oldalnyi kötetek arra vállalkoznak, hogy bemutassanak egy-egy szűk tudományos témát — népszerűsítő szinten és rendkívül jutányos áron (átlag 3 lejbe kerül egy kötet). Valamennyi kis könyv szerkesztője Dáné Tibor, aki mindeddig jól tájékozódva igyekezett kiválogatni a szerzői gárdát. Az egyetemi tanárok (Csürös István, Koch Ferenc, Maurer Gyula) mellett, akik gazdag tapasztalattal rendelkeznek a könyvírás terén, felsorakozik az első könyvvel jelentkező fiatalok is: Buzás Gábor, Semlyén János, Vallasek István. Dáné Tibor nagy tapintattal és hozzáértéssel irányította a rendkívül heterogén szakíró-társaságot a szerkesztői, kiadói és nyomdai munkák szövetvényes útvesztőiben. Igyekezett egységes szemléletet kialakítani a sorozatban, de ez egyelőre csak részben sikerült.

Előre kell bocsátanom, hogy a továbbiakban csupán saját véleményemet közlöm a sorozatról, és nagyon valószínű, hogy sokan nem fognak ezzel egyetérteni. Az *Antenna* sorozat valamennyi kötetét becsületesen végigolvastam még megjelenésükkor (sőt egyes kötetek tudományos szakvéleményezője is voltam), s most újra átlapoztam őket. Ahhoz, hogy e sorozat valamelyest is átfogó elemzését elvégezhessük, okvetlenül szükségesnek tartom az eddig megjelent huszonzét kötet szerzőit és a könyvek címeit felsorolni: Maurer Gyula—Virág Imre: *A relációelmélet elemei*, Xántus János: *Otthonunk a naprendszer*, Dezső Ervin: *A lézersugár*, Veress Eva: *Ultrahang a biológiában*, Fülöp Géza: *Munkában az enzimek*, Benedek Zoltán: *A szőke Szamos földjén*, Selinger Sándor: *A kristályfoszforok lumineszcenciája*, Csürös István: *Az Erdélyi-medence növényvilágáról*, Sándor István: *Az egy sejttől a több szervig*, Semlyén János: *A tér és idő relativitása és a gravitációs hullámok*, Vasas Samu: *A bionika ma*, Boér Lászlóné: *A végtelen halmazokról*, Weszely Tibor: *A Bolyai—Lobacevszkij geometria modelljei*, Fülöp Géza: *Műanyagok ma és 2000-ben*, Fodor László: *Katalizátorok a modern kémiában*, Kisgyörgy Zoltán: *Osztályok nyomában*, Koch Ferenc: *A tunel-effektus*, Feszt Tibor—Kerekes Medárd: *Az érelmeszesedés kutatása és leküzdése*, Vallasek István: *Az abszolút zéró fok felé*, Máté Jakab—Schveiger Paul: *Nyelvészet és matematika*, Benedek Zoltán: *Az időjárás és előrejelzése*, Nagy G. Károly: *A vírus és a rák*, Buzás Gábor: *Ismerjük meg a televíziót*, Péter Zoltán: *A matematikai logika alapjai*, Kaucsár Márton: *Korszerű elektronikus áramkörök*, Kovács Sándor—Nagy Baka György: *A számítógépek operációs rendszere*, Lőrinczi Miklós: *Tápláló mikroorganizmusok*.

Abból a tényből kell kiindulnunk, hogy az *Antenna* sorozat elsődleges célja, amint neve is elárulja, a természettudományos és műszaki ismeretek sugárzása az olvasóközönség felé magyar nyelven. Eppen ezért célszerű a természettudományos ismeretterjesztés folyamatában vizsgálni e munkák szerepét és elemezni az általuk megvalósított eredményeket.

Dévényi Tibor neves biokémikus *Hogyan terjesszünk tudományos ismereteket?* című humoros írásából idézem: „A tudományos ismeretterjesztő cselekvés a legújabb vizsgálatok alapján az alábbi egyszerű matematikai összefüggéssel jellemezhető:

$$Ti = m.t.E \left(\frac{\frac{1-M}{M-L} - \frac{1}{SZ_1 + SZ_2} - \frac{1}{Q}}{H} \right)$$

ahol m jelenti az ismeretterjesztés módját (írásban, szóban stb.), t jelöli a kérdéses témát (kémia, fizika stb.), E jelenti az érthetőség fokát, M az a bizonyos tudományos mű (eredmény, ismeret, probléma stb.), amelyről az ismeretterjesztés történt, L jelenti M ama hányadát, amelyet a Ti szerzője (SZ_1) nem értett meg, míg SZ_2 jelenti M szerzőjét, Q -val jelöljük az olvasót (hallgatót, nézőt stb.), aki a Ti ismeretanyagot habzsolva magáévá teszi, H a felvett tiszteletdíj. [...] Az ismeretterjesztő munka sajátosságait — a Ti egyenlet alapján — abban kell keresnünk, hogy telistele van ellentmondásokkal. A nagyszámú tényező figyelembevételével sok szempontból vizsgálhatjuk a kérdést.

1. Az ismeretterjesztés témája szerint a variációs lehetőségek majdhogynem kimeríthetetlenek. Két alaptípust különböztetünk meg:

a) A téma világrengető, de elmagyarázhatatlan. Olyan komplikált, hogy még az sem érti egészen, aki (akik) felfedezték.

b) A téma ragyogóan magyarázható, egyszerű, világos, de semmi jelentősége sincs.

2. A tudományos ismeretterjesztők típusai ugyancsak két alaptípusra bonthatók, de természetesen más szempontból. Hivatkozva a Ti egyenletre, a két alaptípus a következő: $SZ_1 = SZ_2$, illetve $SZ_1 \neq SZ_2$.

a) $SZ_1 = SZ_2$, vagyis az ismeretterjesztés tárgyát képező mű és annak közértető változata egy szerzőtől származik.

Altípusok: A. Nem tudja elmagyarázni.

B. Azt hiszi, de mégse.

C. Azt hiszi, de tényleg.

D. Nem hisz semmit, de magyaráz.

E. El tudja, de unalmas.

F. Nem kell tőle elaludni.

G. Magával ragadóan izgalmas, érdekes, szenzációs.

H. Meg is lehet érteni.

A. és H. között is folytonos az átmenet. Minden átmeneti forma lehetséges.

b) $SZ_1 \neq SZ_2$, vagyis az ismeretterjesztő másnak, illetőleg másoknak a felfedéseit (kutatásait, ismereteit stb.) teszi közérthetővé.

Altípusok: A. Ő se érti.

B. Úgy tűnik, hogy részben érti.

C. Kifejezetten azt a benyomást kelti, hogy érti.

D. Érti.

E. Részben el tudja magyarázni.

F. Azt hihetjük, hogy részben megértjük.

G. Magával ragadóan izgalmas, érdekes, szenzációs.

H. Meg is lehet érteni.

Ebben az esetben is lehetséges minden átmeneti forma A. és H. között.

Ezt a humoros beállítását a tudományos ismeretek terjesztésének azért tartottam szükségesnek idézni, mert az *Antenna* sorozat szerzői is tökéletesen beleillenek a Dévényi-féle osztályozás különböző altípusaiba. Az emberi tevékenységnek ez a formája hidat próbál verni a szakadék fölé, amely a modern természettudományos világkép és az átlagemberi élettevékenység, a mindennapi valóság között létezik. Szükségszerű folyamat ez, mert hatékonyan küzd az ellen, hogy az ember kiszigetelődjék korából. A tendenciát Friedrich von Weizsäcker híres fizikus szavaival jellemezhetjük: „Tűzzük ki a tudományozológus számára a következő feladatot: válasszunk ki N jó fizikust úgy, hogy egyikük sem ismeri igazán a többi szakterületét. Mekkora tehető az N szám? Száz évvel ezelőtt az N talán még eggyel volt egyenlő, minden jó fizikus értette az egész fi-

zikát. Amikor fiatal voltam (1925), $N=5$ lett volna a becslés. Ma (1970) egy, feltehetően nem egészen kicsiny kétjegyű szám.

Kiemelkedő természettudósok hívják fel a figyelmet arra, hogy a természettudományos ismeretterjesztés napjainkban már nem tekinthető csupán néhány ember kedvtelésének, hanem a tudomány művelőinek, általában a szakembereknek éppoly fontos társadalmi kötelessége, mint szakmai tevékenységük.

A természettudományos ismeretek a korszerű műveltség szerves részét alkotják; ez ma már nem vitatható. Erősen vitatható azonban, hogy ezeknek az ismereteknek a terjesztésében jó hatásfokkal dolgozunk-e, vajon eredményeink elfogadhatók-e? Az ismeretterjesztés legváltozatosabb formái léteznek: előadások, rádióban és televízióban közvetített beszélgetések, napilapok és folyóiratok hasábjain megjelenő cikkek, valamint könyvek — hogy csak a legfontosabbakat említsem. A könyvek lehetnek egész tudományágat átfogó művek, valamely témát minden oldalról megközelíthető monográfiák és egyetlen kérdéscsoportot megvilágító kis kötetek. Az *Antenna*-könyveket célkitűzésük és terjedelmük alapján a harmadik kategóriába sorolhatjuk.

Mi is a célja a tudományos ismeretterjesztésnek, mit akarunk elérni? Azt akarjuk-e, hogy egy alacsony műveltségi szinten álló ember megértse a televízió működését, vagy meg is tanulja úgy, hogy később is tudja? A kettő nem ugyanaz, mert ha csak megértette, azzal is elértünk valamit (már nem tekinti szinte misztikusnak a televízió működését), de meg is tanulhatja legalább a fő működési sémáját. E második követelményt teljesíti Buzás Gábor könyve.

Nagyon sokat vitatott kérdés az egyszerűsítés, a vulgarizálás. Erre jó példa az, amikor egy írásban ismertetjük a fejlődést az egysejtűtől az emberig — mint Sándor István teszi könyvében. Mert a valóság nem az, hogy van egy felfelé vezető, szépen ívelő vonal, amely a primitív élő anyagtól az emberig vezet; a valóság a törzsfák egész labirintusa, mellékutakkal és zsákutakkal, amelyekről hallgatunk, mert nincs terünk róluk írni. Így az egész kép, amelyet adunk, még ha kissé bővebb keretbe helyezük is, mindenképpen vulgarizálás a valósághoz képest.

A tudás és megértés között nagy a különbség. Ha most végigmennék az utcán, és a járókelőket felszólítanám: rajzolják le, hogyan működik a villanycsengő, meggyőződésem, igen nagy százalékuk nem tudná megtenni, viszont ugyanezek az emberek jórészt megértik Kaucsár Márton *Korszerű elektronikus áramkörök* című könyvét. Az érdeklődést elsősorban a választott téma teremti meg, és nem a műveltségi szint. A Feszt—Kerekes szerzőpár érdekeszedés-témája igazolja, hogy egyforma betegként áll az orvos előtt a fizikaprofesszor, az érettségizett esztergályos és a négyosztályos nyugdíjas. A saját személyéhez, szűk környezetéhez kapcsolódó kérdések mindig mindenkit érdekelnek.

A megismerés óriási hajtóereje a kíváncsiság, az ember ősi ösztöneinek egyike, amelynek gyökerei az élő anyag környezethez való alkalmazkodási képességének kibontakozásáig nyúlnak vissza. A kíváncsiságot kielégítő könyvekre jó példa Csűrös István munkája a bennünket körülvevő növényvilágról. Ez elkísérhet hétvégi kirándulásainkra is, lehetőséget adva egy kis idegnyugtató botanizálásra.

Ismeretterjesztő csillagászati előadáson hangzott el a kérdés: igaz-e, hogy a bolygók egy vonalba esése kihatással lesz az amerikai elnökválasztásokra? Xántus János kismonográfiája csattanós választ ad az effajta kérdésekben asszociált jelenségkomplexumra. Az ismeretterjesztésben igen fontos az érzelmi motiváció kialakítása, azé a felemelő érzése, amely egy-egy jelentős természettudományos ismeret megszerzését kíséri. Érdekes módon ezt elsősorban Xántus János könyvét olvasva éreztem, pedig a munka több pontatlanságot tartalmaz, és tudományos szempontból nem „feddhetetlen”. De a szerző elmagyarázza, hogy a bolygók roppant távolságban vannak, és ismerteti, milyen módszerekkel mérték ezeket a távolságokat és egyéb jellemzőket. Ennek a hangulatával marad az olvasó, és többekben megmozdul az az érzés, hogy érdemes a kérdéssel foglalkozni. Egy nemzedék nőtt fel Xántus János természettudományos ismereteket népszerűsítő könyvein. Sokszor hallottam szakemberek bíráló észrevételeit, de engedtessek meg nekem, hogy a mi „Övegesünk”-nek nevezzem, mert olyan szerepet tölt be a hazai biológiai és csillagászati tudományos ismeretterjesztésben, mint Öveges József professzor a fizika népszerűsítésében.

Szerzőpár szerepeltetése négy esetben fordult elő, amelyek közül három kötet egészen sikeres: Maurer—Virág, Feszt—Kerekes és Kovács—Nagy Baka közös munkája. A negyedik kötet is elfogadható, de a Máté—Schveiger szerzőpár sokkal nehezebb helyzetben volt, mert a matematikai nyelvészet rendkívül nehéz téma, és előzetes munka — hazai viszonylatban — nagyon kevés volt.

A határterületekről született könyvek általában nagyon gyengén sikerültek, az eddig megjelent kritikák is elmarasztalták őket. Az ok nyilvánvaló: a határ-

területek megkövetelik a szerző biztos tájékozódását mindkét tudományágban, és ezt az ismeretbőlleletet a szintézissteremtés képességével együtt nagyon kevés szakembernek sikerül megszereznie.

Az eddig megjelent 27 kötetből két-két kötetet írt Fülöp Géza és Benedek Zoltán. Fülöpnek az első kötete (az enzim-téma), Benedeknek az időjárással kapcsolatos kérdéseket tárgyaló második kötete a kidolgozottabb. Elfogadható, hogy egy-egy szerző két kötetrel jelentkezze, de azt már helytelen gyakorlatnak tartanám, ha egy szerző három kötetrel kisajátítaná magának a témákat, mert esetleg a Dévényi-paródia legnegatívabb figurájává válhat.

A sorozat utolsó három kötetéről külön is megemlékeznék. Kaucsár műszaki témájú könyve egészen jó, tárgyát igényesen kezeli, sajnos, a stílusa nem eléggé gördülékeny. A Kovács—Nagy Baka szerzőpár rendkívül időszerű témával lepte meg az olvasóközönseget, s bár egyes részek kifejtése nem eléggé világos, egészében véve a kötet kitűnő benyomást kelt. Lőrinczi írásának pedig az az erénye, hogy sok olyan érdekes kérdést tisztáz, amellyel mindennapi életünkben léptenyomon találkozunk. Az is tetszik, ahogyan igyekszik történeti áttekintést nyújtani az általa taglalt (a fermentációval kapcsolatos) kérdés csoportról. Megállapíthatjuk, hogy izmosodik az *Antenna* sorozat nemcsak terjedelemben, hanem — e három kötet tanúsítja — igényességben is.

Egy érdekes észrevételt nem szabad figyelmen kívül hagyni. Többször tapasztaltam, hogy különösen matematikai tárgyú műveket kevesen vásárolnak. Péter Zoltán matematikai logika témájú könyve rendkívül színvonalas, és mégis többször hangzott el a kórtól és a vélemény, hogy érthetetlen, akárcsak a többi matematikai tárgyú munka, holott csak arról van szó, hogy aki nem járatos az absztrahálásban, nem hajlandó fegyelmezetten végigmenni egy gondolatsoron.

A természettudományos ismeretterjesztés keretfeltételei közé tartozik, hogy szűk környezetünkhöz is kapcsolódjon a téma. Erre jó példa Benedek *A szőke Szamos földjén* és Csűrös *Az Erdélyi-medence növényvilágáról* című kötete — de meg kell jegyeznünk, hogy nagyon sok kötetben bemutatják a szerzők a hazai tudomány és technika eredményeit is. Egy másik keretfeltétel, hogy a könyv a korszerű valóságot tükrözze; ennek tesznek eleget a legkülönbözőbb témák, így például a számítógépek operációs rendszerétől a vírusig és a rákig.

Az ismeretterjesztés nagyon sok szinten történhet. Figyelembe véve a hazai realitásokat, a szerzőnek általában heterogén olvasóréteggel kell számolnia. Ezt a szempontot legjobban a kémiai tárgyú könyvek szerzői tartották szem előtt, és itt első helyen kell említenem Fodor Lászlónak a katalizátorokról szóló kötetét. A biológiai és orvosi tárgyú kötetek is széles tömegekhez szólnak. Ha ezt a szempontot nézzük, a matematikai és műszaki témák hátul kullognak.

A tudományos színvonal szempontjából a matematikai kötetek a legigényesebbek; a hibátlan ismeretek közlése pedig — tudvalevő — az ismeretterjesztés alapkövetelménye. Ha valamilyen „pontozást” alkalmaznánk, a matematikai témák állnának az első helyen, és ezt követnék a tudományos szemléletet alakító biológiai témák. A fizikai, kémiai és orvosi kötetek között lényeges különbségek nincsenek, és sajnos, az utolsó helyen állnak a műszaki ismeretterjesztő könyvecskék.

E sorok írójának — figyelembe véve az *Antenna*-kötetek célját — a legjobban Koch Ferenc *A tunel-effektus* című könyve tetszett. A szerző tudományos igényességgel, a témához szigorúan ragaszkodva, tárgyához alkotó módon hozzáálló szakemberként írta meg kötetét. A legkevésbé tetszett Vasas Samu *Bionika* című könyvecskéje, amely meggyőzően szemlélteti, hogyan nem szabad tudományos ismeretterjesztést végezni. Ez a könyv a tudományos szaklektor hiányára figyelmeztet.

A mondottakhoz kapcsolódik néhány olyan kérdés, amely csak nagyon ritkán kerül terítékre, mintha szegyllénnk nyíltan szembenézni bizonyos tényekkel. Miért nincs például nagyobb becsülete hazánkban a népszerűsítésnek a tudomány művelői körében? Vannak, akik nem vállalkoznak ismeretterjesztő munkára, mert indokolt önkritikával úgy érzik, hogy nem alkalmasak rá, de vannak, akik — sajnálatos módon — azért nem végeznek ilyen munkát, mert lebecsülik fontosságát. A helyzetet nehezíti az is, hogy ha egy kiváló kutató összeszedi publikációit, és beírja az ismeretterjesztés terén végzett munkáját is, a legtöbb szakember előtt neveltségessé válik. Ezek után elég nehéz elképzelni, hogy különbözőbb ambíció fűtse azokat a fiatal vagy akár idősebb kutatókat, akik ilyen közeget éreznek maguk körül.

Következő kérdésként a könyvkiadás problémáját vethetjük fel: kielégít-e a különböző szintű igényeket a hazai magyar nyelvű természettudományos ismeretterjesztő könyvkiadás? Az a véleményem, hogy elmarad az elvárások mögött. Az *Antenna*-könyvek sorozata, amely a legtöbbet tette e hézag pótlására, nem tudja

köteit állandó folyamatossággal a piacra juttatni. Nem ártana, ha az eddigi évi 3-4 kötet helyett a sorozat elérné az évi 6 kötetet. Természetesen arra kell törekedni, hogy a következő kötetek minél inkább eleget tegyenek a természettudományos ismeretterjesztés követelményeinek: a tudományos igényességnek, a téma időszerűségének, annak, hogy a könyv széles olvasóközönséghez szóljon szabatosan, és keltsen érdeklődést a tárgyalt probléma iránt.

Vincze János

Nélkülözhetetlen tükör

Ritoók János új könyve* művelődési életünk kisebb ünnep számba menő eseménye, már-már fájdalmas hiányt pótol, valóságos űrt tölt föl eszméltető tartalommal, amikor alig kétszázötven oldalon — mint alcíme ígéri — fölidéző néhány fejezetet „a magyar—szász együttélés múltjából és a két világháború közötti irodalmi kapcsolatok történetéből”. Ám ne higgyünk a szerző tiszteletreméltó szerénységének: elképzelhető ugyan e tárgynak széles, kötetekre menő, új forráskutatásokra alapozó, teljes tudományos apparátussal ellátott változata is, de kézikönyvtől aligha várhatunk többet, mint a Ritoóktól. Bámulatos az az értekező tömörség és szerkesztési leleménnyel párosuló gondosság, amellyel tizenhat nyomdai íven egyszerre kapunk történelmi tanulmányt, dokumentumgyűjteményt, válogatott könyvészeti áttekintést, az erdélyi szászok történeti kronológiáját 1940-ig, háromnyelvű mutatót az erdélyi szászok lakta helységekről, névmutatót és bő jegyzetanyagot.

E tárgyi gazdagságon túl — melyet szegényes lexikonirodalomunk miatt alig lehet kellőképpen értékelni — Ritoók János munkája mégsem holmi pozitivistádatgyűjtés és tényértörténeti rendszerezés erényeivel válik egy önismereti folyamat nélkülözhetetlen tükrévé, hanem mindenekelőtt realista szemléletével, történelmi visszaillesztésének ténylegességeket szigorúan tisztelő józanságával. A visszafelé retusáló, romantikus vagy deheroizáló történelemszemlélet ellenszenves vagy rokonszenves képzetait, konstrukcióit és térszoborrá dermedt stilizáltságait elvetve, Ritoók könyvében az együttélés történelme nem töredezik művilág szilárdá-mozdulatlanná dramatizált élőképekké, hanem visszakapja a maga eredeti és valóságos folyamatoságát minden ölelkézéseivel, egybecsengéseivel, szakadásaival és tragikus ellentmondásaival együtt.

A néptestvériség elveit valló történelemszemlélet egykori torzításokat és hamisításokat helyrehozandó, lényegében helyesen jár el, amikor az erdélyi együttélés megvalósulásainak csúcspillanatait emeli ki, minthogy azok valóban modell érvényűek. De fölös buzgalom kiszakítani e mozzanatokot a folyamatokból, a tendenciák kavarából, a hatásmezők entrópiájából, a folytonosság és megszakadás dialektikájából. A történelem nem vegytisztán kínálja föl az utódoknak a követendő példát, az eszmélet számára a múlt egésze szolgáltató vonzó-taszító előtörténetet a jelenhez. E szemlélet megóv az illúzióktól, a messianisztikus csodavárástól, s így azzal valóban tudatformálává, hogy a visszaillesztést valóban megtanítja a történelmi szükségszerűségeken belüli alternatívák értékelésére.

Az erdélyi szászág történelme is valóban annak az alternatívának a létérdekeivel egybevágó érvényességet bizonyítja, amit cselekvő, testvérivé dúsítható együttélésnek nevezünk. Ritoók történelmi tanulmánya és dokumentumgyűjteménye is ezt hangsúlyozza. Természetesen azoknak a történelmi tényeknek az elemzésével és azoknak a művelődéstörténeti dokumentumoknak a közlésével és értelmezésével is, amelyek eltérnek ettől az alternatívától. Magának az alternatívának az érvényességéből semmit sem von le, éppen ellenkezőleg, csak nyomatékossítja azt, ha számba vesszük — ahogy Ritoók is teszi —, mint gyöngültek meg az együttélés szálai a harmincas évek második felében végletesen felerősödő, de már a múltból is eredő, történelmileg lerakódott rétegnyomások alatt. Az együttélés alternatívájának Ritoók által fölmutatott nyelvi, néprajzi, történelmi, művelődéstörténeti és különösen — mert bőven példázott — irodalmi bizonyítékai éppen az ellentett alternatíva számbavételével nyernek perdöntő érvényességet. Jelenkorkutatásunk kezdetlegességeiről árulkodik, hogy míg a középkori és újkor eleji szellemkap-

* Ritoók János: Kettős tükör. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

csolatok — Honterus-hatások, a Dávid Ferencet Johannes Sommerrel összefűző szálak, a százsz történeti emlékirók közös sorsot megrajzolók karképei — nagyjából, bár meglehetősen homályosan, de mégis ismeretesekek az olvasó számára, a *Kling-sor—Helikon*-kapcsolatok dokumentumai vagy a Wittstock—Kós-, Tamási—Wittstock-kapcsolat levelei a döbbenetes új-

donság erejével hatnak. A kapcsolatok elhidegülésének dokumentumaival együtt.

Ritókó nem vitázik, nem osztogat igazságot, nem tép föl sebeket, és nem vizsgálta: Ritókó bizonyít. Alighanem ez is afféle munka, amiről József Attila okkal vélte úgy, hogy nem kevés közös dolgaink rendezésével az oldó béke eszközvé némesíti az emlékezést.

Szász János

Periszkop

Érthető, ha az avantgarde művészeti irányzatok körül egyre több értelmezési kísérlet jelentkezik; az újító kezdeményezések ugyanis kihívják nemcsak a hagyományörzők ellenérzését, sőt tiltakozását, hanem szembekerülnek olykor önjellemzéseik változataival. Nem is csoda. Az avantgarde irányzatok (expresszionizmus, futurizmus, aktivizmus, szürrealizmus, dadaizmus, kubizmus stb.) esztétikai megítélése a szakirodalomban változatlanul vitatott, noha immár senki sem tagadja, hogy újításaik jelentősen gazdagították a művészetek formakincsét, s — ezzel együtt — természetesen tartalmi közléseit. Jellemzőnek kell tekintenünk, hogy napjainkban a hagyományokkal szakító irányzatoknak új elnevezésük is született: *neoavantgarde*. Lúkács György hangsúlyozta annak idején, hogy minden *formaforradalom* mögött az *élettartalom* megváltozása rejlik. A század eleji avantgarde és a formabontó jelenkori modern irányzatok között azonban számottevő eltérés mutatkozik. Noha nyilván valamennyi művészi kísérletet az újító szándék ösztökélte, de éppen az említett élettartalmak változása — fejlődése — el is szakítja őket egymástól.

Az avantgarde-ot nem lehet tehát *időtlenül* szemlélni; a modern művészet elválaszthatatlan azoktól a történelmi-társadalmi meghatározottságoktól, amelyek kibontakozását és fejlődését végső soron megszabják.

Pusztán jelzéseként utalnék arra, hogy a különböző elnevezésű avantgarde áramlatok vagy csoportosulások éppúgy nem kerülhettek el a „baloldal” megbélyegző címkéit („individualista lázadás”, „irracionalista fatalizmus”, „divatjelenség” stb.), mint a szélső jobboldal támadásait. A német nemzetiszocializmus kultúrpolitikája például „elfajzott művészetnek” ítélte az avantgarde-ot. És napvilágot láthatott a felszólítás: „Akaszthatók képeik mellé a művészeket is, hogy minden német szembeköphesse

őket!” Szerencsére már túl vagyunk ezeken a szélsőségeken, ám az avantgarde körül újra meg újra felszaporodnak az együttérzést, illetve az elutasítást fűtő szenvedélyek. Azt hiszem, éppen ez tanúsítja életképességét és művészi termékenységét.

Ilyen összefüggésben kell méltányolnunk a *Periszkop*-antológiát*. A kötetet összeállító Kovács János bevezető tanulmánya és tájékoztató jegyzetanyaga avantgarde hagyományaink térképéről tüntet el egy még megmaradt fehér foltot.

A két világháború között született és hullócsillagokként felszikkasztott folyóirataink számbavételében Kovács János már eddig is fontos, értékes munkát végzett. A nagyváradi „sorskezdő” folyóiratok, a *Magyar Szó* és a *Tavaszi* (1919—1920) irodalmi anyagának közreadása után, antológiákban közölte a *Genius—Új Genius* (1924—1925) költészeti, prózai és kritikai termését, 1974-ben pedig az *Igaz Szó* hasábjain számba vette a hazai magyar irodalom kezdetét, különös tekintettel a folyóiratalapításokra. És most a *Periszkop* folyóirat öt száma közel teljes anyagának könyv alakban való újrakiadásából, forrásértékű értelmező szövegmagyarázataival egy sokat vitatott avantgarde publikáció hiteles képét nyújtja.

Mindenekelőtt a folyóirat alapító szerkesztője, Szántó György kapja meg a *Periszkop* szellemi közegében az őt megillető szerepet, illetve elismerést. Kovács János elemző tárgyilagossággal szól Szántó György személyiségéről, aki — mint írja — „átélte az izmusok látától fűtött, vajúdó éveket, s ez a század eleji avantgarde-állapot élete legmaradandóbb élmenye”. Ezt igazolja többek között a *Sebastian útja elvégeztetett*, valamint *Az ötszínű ember* című regénye, amelyet a korabeli hagyományörző szemlélet nemcsak fenntartással fogadott, de éppen

* *Periszkop* 1925—1926. Antológia. Összeállította, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta Kovács János. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

séggel rebellisnek bélyegzett. Műveinek vélt forradalmisága túlyomó részben formális jellegű volt, a bennük jelentkező művészi hitvallásra támaszkodott: „A forradalom anyaga vas, acél és üveg, a tűzben születnek, és ezért tiszták. És a ferdek, a görbék, a spirálisok egy új korszellemet tükröznek, a kollektív ember felszabadult, minden dimenziót át- tőrő dinamomechanikus lényét.” Tény, hogy ez a szenvedélyes művész az individualizmust eszményítő korban „meg- tisztító” közösségi ideálok vállalásával lép fel az egyoldalú személyiségkultusz- szal szemben. Ezt az érdemét az sem csökkenti, hogy később elhagyta az avantgarde hadállásait. (Vonatkozik ez a megállapítás olyan kiemelkedő avantgarde alkotóra is, mint Kahána Mózes, aki a húszas évek elején még az expresszionista és a dadaista irányzatot követi, de 1925-ben már határozottan elítéli az izmusok híveit.)

Kovács János nagy érzékenységgel vizsgálja a *Periszkop* megjelenésének időszakában észlelhető művészi szemlé- leteket és az avantgarde alkotásokban kifejeződő formai-tartalmi törekvéseket. Kétségtelen, hogy a *Periszkop* — noha az európai avantgarde kezdődő hanyatlásának időpontjában tűnt fel — a mű- vérszi forradalom tudatos terjesztője volt Erdélyben. Az antológia illusztrá- ciói és művészeti anyaga alapján világossá válik, hogy a *Periszkop* nem tagadta meg a hagyományos formákat sem. Lehetővé tette a művészeti vitákat, helyet adott a szélsőséges ellenvélemények- nek is. Ez a tény nemcsak a szerkesztés nagyvonalúságára, hanem arra a szemlé- leti elbizonytalanodásra és nézetkülön- bözősége is jellemző, amely az avant- garde irányzatok között fokozatosan el- mélyült. És talán arra is — mint azt az előszóró megjegyzi —, hogy a *Pe- riszkop* nem tudta a hazai avantgarde magyar alkotóit maradéktalanul maga köré gyűjteni. A hagyományt és az avantgarde-ot egyébként sem lehet me- reven elkülöníteni egymástól. Méliusz József, az irodalmi-művészi avantgarde rangos képviselője jegyezte meg, hogy az avantgarde tagadja ugyan a „végleges” struktúrákat, s szüntelenül új megoldá- sokat keres, de „e nélkül a tagadás nél- küül nem őrizhető meg a hagyomány”. A közelmúltban pedig Adrian Marino, a szakkutató illetékességével fejtette ki, hogy az újító művészeti módszereket nem szabad szembeállítani a realista al- kotói gyakorlattal. Az avantgarde, bár nem a valóság másolására törekszik, az életformák művészi újraalkotását vallja, azaz nem fordul el a valóságtól mint ihlető és ösztönző kiindulóponttól. Maga Szántó György, a *Periszkop* szerkesztője

is úgy látja, hogy az avantgarde hiva- tása „a naturalizmus felületes, művész- és gondolkodót nem kielégítő világszem- léletét kimélyíteni”. (Abban az időben a naturalizmus és realizmus fogalma gyakra- tissa összemésődött, nemritkán egyiket a másikkal helyettesítették. Így például Gaál Gábor *A realizmus kérdései* című tanulmányában — 1934 — az „életfo- tográfiát” is realizmusnak minősíti.)

A *Periszkop* természetesen nem lég- üres térben keletkezett. Az előszó mélt- tán mutat rá, hogy gyakorlatilag már a nagyváradi *A Holnap* (1908—1909) er- jesztő hatással volt az avantgarde ké- sőbbi kibontakozására. Kassák Lajos visszaemlékezésében írja: „A *Holnap* helyére lépett a *MA* [...] A *Holnap* első antológiája kaput tárt előttem.” Szántó György önéletrajzi művében hangsúlyoz- za, hogy személyes vonzódását az avant- garde-hoz „a holnaposok, diákkorom iro- dalmi ideáljai” erősítették. De már 1919- ben a Kolozsváron megjelenő *Erdélyi Szemle* teret biztosított az avantgarde alkotóknak, a *Napkelet* (1920—1922) pe- dig úgyszólván a műhely szerepét töltö- te be. Feltűntek avantgarde kísérletek a nagyváradi *Magyar Szó* és *Tavas*z lap- jain is. A *Periszkop*ot megelőző *Genius—Új Genius* szintén tájékoztatott az új nyugati művészeti áramlatokról.

Ilyenképpen a *Periszkop* 1925—1926- ban abba a szellemi talajba ágyazódha- tott be, amelyben már kicsíráztak az új művészet első hajtásai. Joggal állíthatna olvasó- és munkatárstoborzó kiáltványá- ban, hogy „a konstruktív munka himnu- szával”, a reális és a művészi problé- mák „keresztútjainak kivetítésével [...] az egyetemes haladást” kívánja szolgál- ni; elvet mindent, ami „poros” és „elé- vült”, és felkarolja mindazt, ami „a jö- vő felé mutat”.

Az antológia átlapozása arról győz meg, hogy a *Periszkop* a húszas évek Európáját jellemző szellemi áramlatok tolmácsolója volt — mindenekelőtt a mű- vévészeti irányzatok vonatkozásában. Ebben az „új típusú havi szemlében” kaphat- tak először híradást az erdélyi olvasók például a weimari Bauhausról, amely a tárgyiasság, világgóság, célszerűség szel- lemében a XX. század művészi fejlődé- sének egyik fontos tényezőjévé vált, töb- bek között olyan kiváló mestereknek kö- szönhetően, mint Moholy-Nagy László és Paul Klee.

A *Periszkop* nem horgonyzott le egyet- len stílusműve mellett sem. A konst- ruktivizmussal, az aktivizmussal együtt helyet kapott hasábjain a szürrealizmus, az expresszionizmus, de talánuk helyen- ként naturalista képeket és szövegeket is. Számításba kell venni a folyóirat ma- gazinjellegét. A szerkesztő nem kizáró-

lag csak eszmét és eszményt kívánt közvetíteni. Értékelte a részrehajlást elkerülő tájékoztatást, s nem vetette meg a szórakoztatást. Kassák Lajos „iránytalanak” nevezte, Sinkó Ervin „sokféleségét” emlegette, amely nem utasítja el a „hírnyalánságokat” sem. Maga Szántó György is olyannak álmodta, hogy legyen benne „Picassótól boxmérkőzéséig és felhőkarcolóig” minden, ami „szórakoztatja a nagyérdemű közönséget”. (Fábry Zoltánhoz írott leveléből.)

A vállalkozást Szántó György művészetszemlélete és rajongó hivatástudata hozta létre. Meggyőződése szerint „az életfenntartás és élétszépítés az embernél egyforma kapacitású energia”. „Itt van az új hit, nem köcsipkében, de acélkonstrukcióban, nem misztikus templomhajók illúziót keltő homályában, de üvegépületek napfényesös pozitívitasában” — hirdeti, s hozzáteszi: „az illúzió nélküli emberélet nem szépség nélküli emberélet.” A szépséget viszont az az új művészet nyújthatja, amelyet „etikum” hat át. Noha nem problémátlan ez a *morálesztétika*, amely a művészet legfőbb funkcióját az érényre való nevelésre szűkíti, érdeme, hogy nem választotta el az esztétikumot a moralitástól.

A *Periszkop* illusztrációi, grafikája, korabeli fotói, bár napjainkig többnyire csak dokumentumértéküket őrizték meg, arra utalnak, hogy bizonyos újító művészi törekvések — átmeneti jellegük és jelentőségük ellenére — ösztönző, termékenyítő hatással vannak az utánuk következő művésznemzedékre. Ez a kisugárzás nemcsak eszmei vonatkozásban, hanem a formai-kísérleti eredmények közvetítésével is érvényesül.

A bevezető tanulmány leszögezi: „A forradalmi munkásmozgalom ezekben az években szövetséget lát a művészi és irodalmi avantgarde-ban”, s nem véletlen, hogy a *Periszkop* realista veretű szövegei, mélylélektani ihletésű prózája „mintegy nyitánya annak az irodalmi törekvésnek, amely majd a *Korunk* oldalain kap széles teret”. A *Periszkop* eszmei-művészi ösztönzése utat nyitott a korszerű stílusirányzatok számára, ezek viszont az akkor időszerű életérzéseket tolmácsolták.

A *Periszkop*-antológia példaszzerű kiállítása, gazdag illusztrációs anyagának nyomdatechnikai gondossága a műszaki szerkesztő, Bálint Lajos művészi ízlését és szakértelmét dicséri, s kifejezi a Kriterion tízéves kiadói fejlődését.

Robotos Imre

Dosztojevszkij és a világ befejezetlen modellje

1. A műnek „végső jelentésén” kívül van még egy *élő, fejlődő (állandó és változó)* jelentése. Ez a jelentés nem vezethető le és nem magyarázható csak egy adott korszak szerves feltételeiből — a mű születésének korszakából.

Ez az élő jelentés századok folyamán készül, de egy adott korszak feltételei között valósul meg. Az optimális feltételek, melyek közt létrejön, feltárhatók ugyan, de nem merítik ki a mű fejlődő, nem múlt jelentését. (Lukács György *Heidelbergi esztétikájának* fogalmaival élve a műalkotás *történetiségéről* és *időt-lenségéről* van szó.)

1.1. Nem ismeretlen számunkra e gondolat. Még nyelvi megformálásban is közel áll Illyés híres indításához: „A nagy költők nem váratlanul szólalnak meg. [...] A népek életében messze visszamenőleg meg lehet állapítani, mikor estek vajúdásba, hogy megszüljék a rendkívüli fiút. A nemzet, a nagy család előre készülődik az eseményre.” Pedig a két földrajzi pont között, ahol a gondolat megfogalmazódott, a távolság szinte

óriásinak mondható. Illyés itt, a szomszédban fogalmazott így, míg Mihail Mihajlovics Bahtyin (ugyanis tőle való az élő jelentés gondolata) Szaranszkban, a mordvinok fővárosában, 1961-ben.

1.2. Bahtyin új kiadásra készítve elő *Dosztojevszkij-könyvét* (első kiadása: 1929 második kiadása: 1963, harmadik kiadása: 1972) jelentősen át akarta dolgozni, és ki akarta egészíteni. Ez azonban csak részben sikerült. De a tudós archívumból előkerült az átdolgozás terve.*

1.3. Minden gyökeresen új tudomány a valóság új „kontinensét” fedezi fel a megismerés számára. Althusser szerint ilyen volt a görögök alapította geometria, a Galilei alapította fizika és a marx-i történettudomány. Ha az irodalomra vonatkoztatjuk e metaforát, megállapíthatjuk, hogy *Dosztojevszkij* életművével új kontinens tárult fel előttünk.

„*Dosztojevszkij* az új világhoz tartó-

* A *Dosztojevszkij* poétikájának problémái című könyv kidolgozásának terve. In: KONTEXT, 1976. Lityerturno-tyeoreticheszkije isszledovanyija. Nauka. Moszkva, 1977.

zik" — írja Lukács regényelméletének zárásaként. (Mondják, hogy *A regény elmélete* egy Dosztojevskij-könyv bevezetésének készült.) S műveinek mibenlétét, teszi hozzá, azok formaelemzése mutatja meg.

2. E formaelemzésre vállalkozott Bahtyin, alig kilenc évvel a Lukács-mű berlini megjelenése után. A harmadik kiadásához írt előszó szerint: „Munkánk fő célkitűzése röviden abban foglalható össze, hogy irodalomelméleti analízis segítségével feltárjuk, miben áll Dosztojevskij munkásságának *elvi jelentősége*.” (Mihail Bahtyin: *A szó esztétikája*. Budapest, 1976. 29.)

Az 1961-es terv szerint a Dosztojevskij-könyv bevezető tanulmánnyal kezdődne, amelynek feladata: feltárni az író művészi látásmódjának eredetiségét és az általa teremtett világ művészi egységét. Ez az egység bonyolult és mély; az einsteini világ egysége — ellentétben a newtonival — minőségileg más egység. Szintén a bevezetőben mutatna majd rá a Dosztojevskij teremtette regényműfaj típusaira, s itt tárgyalná az írónak a szóhoz mint a művészi alkotás anyagához való viszonyát.

A terv szerint az első rész a regény új formájának születését tartalmazná. Az új — *polifonikus* — regény megalkotása az egész irodalom megváltozását eredményezi, átfomláló hatása minden más műfajra érvényes — azokat „regényesíti”.

2.1. A történelmi-irodalmi problémákat csak olyan mértékben szándékszik érinteni, amennyiben az szükséges e sajátosság teljes feltérzéséhez.

A Dosztojevskij-mű jelentősége elsősorban az *emberábrázolás* gyökeresen új *struktúrájában* van. Ez az író első nyitása: a valóság *befejezettségébe* nem helyezhető *idegen tudat* ábrázolása, amelynek jellemzője, hogy belülről táruul fel (nem sorolható a szerzői tudathoz), és semmivel sem fejezhető be (még a halálal sem). A tudatot a halál sem semmisíti meg. A személyiség fölött nem uralkodik a lét. Az itt használt tudat fogalma — írja Bahtyin — azonos az ember *személyiségével*.

Dosztojevskij műveiben a személyiségtől el nem választott eszme a művészi ábrázolás tárgya. Az *eszme embere*: az eszme személyiségben való megtestesülése. Ezt tekinti Bahtyin az író második nyitásának.

(Tallár Ferenc a „Valóság” és a „Tudat” kettősségéről beszél Bahtyin gondolatrendszerét illetően: „a magánvalóságában megismerhetetlen »Valósággal« szemben egy aktív, meghatározott szubjektum tételeződik, akinek megismerése aktív, de tisztán reflexív-elméleti gya-

korlat: az ismeretek s velük a fenomenális világ tételezése. Ez a szubjektum szubsztanciális, s mint ilyen, létszerű: a »Valóság« *mellett* létrejön egy »második Valóság«, a tudat valósága.” [Valóság, 1978. 9:45. — a szerző kiemelései.] Tétéle érvényét veszti, hiszen láttuk, hogy a bahtyini tudat fogalma *azonos* az ember személyiségével; a személyiség pedig a társadalmi élet aktív résztvevője.)

Az egyenlő jogú és egyenrangú tudatok közt kölcsönviszony van. E viszony különös formája Dosztojevskijnél a *dialogikusság*. Ebben áll az író harmadik nyitása.

Lényegében a fenti három nyitás ugyanazon jelenség három oldala. Ez a hármas nyitás formális-tartalmi jellegű, mely Dosztojevskijnél konkrét-ideológiai tartalommal telődik, de formális tartalmisága mélyebb, általánosabb. Változik az egyenlő tudatok tartalma, változnak az eszmék, a párbeszéd tartalmi, de a Dosztojevskij által feltárt emberi világ művészi megismerésének új formái megmaradnak — hangsúlyozza Bahtyin.

2.2. Az osztálytársadalom feltételei között külső erők határozzák meg az ember megvalósulását. Ez a külső erő, megvalósulásának minden lehetséges formájában, az erőszak — gazdasági, politikai és ideológiai erőszak. Harcolni ezekkel csak kívül és külső erőkkel lehet. Dosztojevskij tehát az emberben a személyiséget felbontó mindennemű *erőszakot* éri tetten. A „bomló lélek” problémája határozza meg művészi látását.

Erre utal Lukács is 1943-as Dosztojevskij-tanulmányában: „Dosztojevskij alakjai rettenthetetlenül járnak végig az önmarcangolásnak társadalmilag szükséges útját, s ahogy felbomlanak, ahogy önmagukat kivégzik, az a leglángolóbb tiltakozás, mely a kor életének rendje ellen elhangozhatott.” (*Nagy orosz realisták*. Budapest, 1946. 116.)

Nem arról van szó tehát, egyik megvilágításban sem, amit Tallár Ferenc, már idézett tanulmányában állít, hogy ti. „Bahtyin a személyiségnek ebben a szki-zofréniás meghasadottságában nem egy történelmileg meghatározott társadalomforma jelenségét látja meg, hanem az elvont bensőséggel azonosított személyiség időtlen szerkezetét.” (Uo.)

A kapitalizmus feltételei között felbomlik a személyiség erkölcsi rendje. Törvényszerű tehát, hogy Dosztojevskij az ember szenvedéseinek és megalázásainak, az osztálytársadalom körülményei közötti *el-nem-ismertségének* ábrázolására vállalkozik.

Minden regény az öntörvényszerű életből indul ki, s az ábrázolás logikáját, hangsúlyozza Bahtyin, a szerzőtől független

lét logikája határozza meg, és nem a tudat. A tudat a léthez tartozik, és nem más tudathoz.

3. Dosztojevszkij az emberi és társadalmi élet *dialogikus természetét* tárta fel. Hiszen az élet természete szerint dialogikus. Élni azt jelenti, hogy részt veszünk a dialógusban. Az ember teljes lényével részt vesz benne; behelyezi önmaga teljességét a szóba, és a szó belép az élet dialogikus szövetébe. Minden gondolat, minden élet egy lezáratlan dialógusba torkollik. Törvényszerű tehát, hogy a *be-nem-fejezett (lezáratlan) dialógus* az igazi emberi élet egyetlen adekvát szóbeli kifejező formája. (Joggal állítja Kardos András, hogy „Bahtyin művészetfoglalmának alapja az emberi érintkezés, a dialógus, a *konszenzus*. A megítélt erkölcsi-megismerési világ egy plurális párbeszédben a formaakaró aktivitás eredményképp válik [és alakul ismét] művészi formává. Poétikai elemzéseiben a kultúrát a történelmi párbeszéd eredményeként [és feltételeként] ragadja meg.“ [Magyar Filozófiai Szemle, 1978. 6:872.]

3.1. Dosztojevszkij műve *a világ monologikus modellje* leküzdéseként tételeződik. Monologizmuson a szerző az egy tudat jegyében való szemléletet érti. A monologizmus a tudatok egyenjogúságának tagadása az igazsághoz való viszonyban. Tagadja a szemléletet az egyenjogú másik „én“-t. Holott: semmilyen emberi esemény nem keletkezik és nem oldódik meg egyetlen tudat határain belül. Egy tudat — *contradictio in adiecto*.

A tudat ugyanis léte szerint többes számú: *plurale tantum*.

A monologikus viszonyulás eredményeként a „másik“ csak a tudat *objektuma* marad — és nem más tudat. A monologikus tudat megvan a másik nélkül, és ezért bizonyos mértékben megtestesíti az egész valóságot — az *utolsó szóra* tart igényt. Lezárja az ábrázolandó világot (és embereket).

3.2. A *személyiség és tudatának feltárása* (nem lélektani értelemben) nem lett volna lehetséges *a szóban*, az emberi beszédkifejezés eszközeiben lévő új momentumok megnyitása nélkül. De a művész számára megnyílt *a szó mély dialogizmusa*.

A szó az életben nem önérvényű: a nyelven kívüli helyzet hívja létre, s ezzel mindig kapcsolatban marad. Sőt: a szót az élet tölti meg tartalommal — s az élet természete szerint dialogikus! —, s így nem szakítható ki belőle anélkül, hogy értelmét el ne veszítené — fejtegeti V. Ny. Volosinov *A szó az életben és a költészetben* című tanulmányában. (Heliikon, 1978. 1—2. — Megjegyzendő, hogy e tanulmány valódi szerzője Bahtyin.)

3.3. Ami az emberábrázolás szempontjából ugyancsak jellemző, Dosztojevszkij az embert mindig *határhelyzetben* (a *küszöbön*) ábrázolja. Más szavakkal: *a válság* pillanataiban.

A vizsgálódás feladata a sok tudat kölcsönösségének elemzése. Nem *sok* ember elemzése *egy* tudatának a fényében, hanem *sok* egyenjogú és teljes értékű tudat elemzése. Csak akkor válok én önmagammá, ha feltárom magam — mások számára. Az öntudatot konstituáló legfontosabb aktusok a másik („te“) tudattal való viszonyban ítéltetnek meg. *A küszöb* az én és az idegen tudat *határa*. Minden belső élmény a határra kerül, találkozik a másikkal, és ebben a feszült találkozásban van egész létezése. *Ez a társadalmiság legmagasabb foka* — nem külső, dologi, hanem belső. Ilyen tekintetben — hangsúlyozza Bahtyin — Dosztojevszkij szembenáll minden dekadens (idealista) kultúrával, a *magány* elvi és kilátástalan kultúrájával. A *magány lehetetlenségének, illuzórikusságának* tényét erősíti. Lenni annyi, mint *kapcsolatot tartani*.

3.4. Az ember reálisan létezik az „én“ és a „másik“ formáiban. Az irodalom pedig az emberek teljesen sajátos alakjait alkotja meg, ahol az „én“ és a „másik“ megismételhetetlen formában egyesülnek: az „én“ a „másik“ formájában vagy a „másik“ az „én“ formájában. Ez nem az ember *fogalma*, hanem az ember *képe* (alakja).

Az ember képe nem lehet független létezése formáitól. Ezért az ember képének teljes megtestesülése nem lehetséges, amíg ő pusztá kép marad. A képben a „masság“ van túlsúlyban.

Mindezek a problémák — mondja Bahtyin — felmerülnek Dosztojevszkijnél alkotásainak elemzésekor, hiszen ő az ember létformáját az „én“ és a „másik“ képletében érzékeli.

Amennyivel közelebb van a kép az „önmagáért való én“ (ja dlja szebja) zónájához, annyival kevesebb benne az objektivitás és befejezettség, annyival inkább válik a szabad és be-nem-fejezett (nyitott) *személyiség képévé*.

3.5. Bahtyin lényeges kérdésnek tartja megvilágítani a *jellem és személyiség közti különbségeket*. A jellem bizonyos mértékben független a szerzőtől, de a függetlensége objektív jellegű. A személyiség függetlensége minőségileg más jellegű. A személyiség nem enged az objektív megismerésnek, és csak szabadon, dialogikusan tárul fel — mint a „te“ az „én“ számára. A szerző a dialógus résztvevője, de nagyon bonyolult kiegészítő funkciói vannak.

A személyiség nem *tárgy*, hanem *másik szubjektum*. A személyiség áb-

rázolása mindenekelőtt az ábrázoló szerző *helyzetének* (viszonyának) radikális megváltozását követeli — a „te”-hez fordulást. Vagyis a lényeg nem az új tárgyszerű tulajdonságok észrevétele. Meg kell változtatni magát az ábrázolandó emberek művészi megközelítését. A koordináta-rendszert kell megváltoztatni.

3.6. Dosztojevszkij művészi eszköze a *vallomás*. Az idegen vallomások tudatokat azért ábrázolja, hogy feltárja azok belső társadalmi struktúráját, hogy megmutassa: a vallomások a tudatok kölcsönös cselekedetei. A tudatok *kölcsönös függősége* a vallomásban tárul fel.

Dosztojevszkij „idegen” vallomásai (minden alkotása egyetlenegy vallomás) a vallomás régi műfaja létében vált lehetetlenné — állapítja meg Bahtyin. Megjelent a *másik szerepe*. Felfedezte az író az egyszerű jelenség bonyolultságát, a látóhatárok metszését-keresztződését. Az egység nem mint *természetes* egyetlenegy tételeződik már, hanem mint a nem-egyesülő kettőnek vagy néhánynak a dialogikus összhangja.

A vallomás mint az emberek *belülről* való *szabad* önfeltárlásának legmagasabb formája, Dosztojevszkij alkotói útja elején már megjelenik. A vallomás az „én” és a „másik” találkozása. De az „én” ebben a találkozásban önmaga belsejének tiszta, mély „én”-je kell hogy legyen.

3.7. A Dosztojevszkij-mű esetében a *szerző problémája* is gyökeresen megváltozik. Nem enged meg semmiféle passzivitást a szerző részéről. A szerző mélyen *aktív*. Aktivitása *dialogikus* jellegű. De — egészíti ki Bahtyin — egy dolog az aktivitás a halott dolgok esetében, és más az idegen, *élő és teljes jogú tudatok viszonylatában*. Ez az aktivitás kérdező, provokáló stb., vagyis: dialogikus aktivitás. Dosztojevszkij félbeszakítja, de sohasem tompítja el az idegen hangot.

A szerző, mint mindegyik főhőse, maga is a dialógus résztvevője. De Dosztojevszkij főhősei olyan emberek, akikkel az író vitája még nem zárult le.

3.8. Dosztojevszkij, mondhatni, nem ismeri a közbülső típusú embereket.

Műveiben nem is foglalnak el jelentős helyet. A személyiség pedig, Bahtyin tétele szerint, nem hal meg. Dosztojevszkij világában nincs halál, mint tárgyszerű szerves tény, amelyben az ember tudata ne venne részt — Dosztojevszkij világában csak gyilkosság, öngyilkosság és örület, téboly van. $\neq$ tudat haláláért — az író a test halála nem érdekli — az ember maga felel. Vagy a másik ember — a gyilkos. Csak a nagy dialógusban részt nem vevő szé-

replők hálnak meg úgymond szervesen. Dosztojevszkij tehát nem ismeri a halált mint organikus folyamatot, amely tudatunk, részvételünk nélkül végez velünk. A halál távozás. Az ember elmegy, miután elmondta saját szavait, de maga a szó megmarad a be nem fejezett (lezáratlan) dialógusban, ahol meghallják és újraértelmezik.

Dosztojevszkij sohasem ábrázolja a halált *belülől*. Az agóniát és a halált mások figyelik meg. A halál nem lehet a tudat ténye. A tudat, természete szerint, nem bírhat a felismert kezdettel és véggel. Kezdet és vég az objektív világban vannak mások számára, és nem az eszmélő számára. Nem arról van szó azonban, hogy a halált belülől nem lehet meglesni. Dosztojevszkij világában azonban az ábrázolás tárgya az önmagáért való tudat (szoznanyie dlja szebja), amely nem ismeri az utolsó szót. Dosztojevszkij világában a halál semmit sem fejez be, mert nem sérti a legfőbbet: az önmagáért való tudatot.

A *katasztrófa* ugyancsak nem befejezés; kulmináció a nézőpontok harcában, mely nem ad megoldást, ellenkezőleg: feltárja ezek megoldatlanságát a földi feltételek között. A katasztrófa elemlenté a diadalnak és az apoteózisnak — a katasztrófa nem jár katarzissal.

A tudat *belső sajátossága* nem mond ellent a materializmusnak. A tudat *másodlagos* — mondja Bahtyin —, az anyagi organizmus meghatározott stádiumában jön létre; *objektív* módon keletkezik, és elhal (szintén objektíve) az anyagi organizmussal együtt (néha korábban). De a tudat rendelkezik egy sajátossággal — szubjektív oldallal —: saját maga számára nem bír se kezdettel, se véggel. Ez a szubjektív oldal — objektív. A felismerő halálhiánya olyan objektív tény, mint a felismerő születéshiánya. Ebben áll a tudat sajátossága.

3.9. Kevés szó esik a tervben a *hit* kérdéséről, habár Dosztojevszkij esetében ez lényeges probléma. A hit teljes azonosulást jelent a legmagasabb, a *végző értékekkel*. Dosztojevszkijnél azonban ingadozás figyelhető meg e végső érték tartalmát illetően. Vannak olyan típusai, amelyek nem tudnak élni e végső érték nélkül, s ugyanakkor megvalósítani sem tudják ennek végleges választását. Más típusok életüket a legmagasabb értékhez való minden kapcsolat hiányában építik: rablók, erkölcs-telenek, nyárspolgárok, opportunista, karrieristák stb. (Ateizmus Dosztojevszkij többnyire a végső érték iránti közönyt érti.)

A végső, legmagasabb értékhez való viszony döntő pozíciója Dosztojevszkij-

nél a világlátás. A világlátás nála nem absztrakt egység. A szólalásokban testesül meg. Ő maga is részt vett e megtestesült világnézetek dialógusában. Műveiben a teljes szótartást keresi, a sorok és események pedig a szólalások kifejezésének eszközévé válnak.

4. A Dosztojevskij-könyv megjelenése után, de függetlenül tőle, a polifónia, dialógus, be-nem-fejezettség stb. fogalmi széles körben elterjedtek — állapítja meg Bahtyin a szóban forgó tervekben. S joggal, hiszen a hatvanas évek közepétől, tehát munkáinak újrakiadásától, mondhatni reneszánszát éli a bahytini életmű. A magyar irodalomtudományi gondolkodás azonban jórészt csak a hetvenes években fordul feléje. Kivétel talán Csehi Gyula. Regényelméletében ugyanis (*Modern Kalliópé*, 1969) többször is hivatkozik Bahtyin Dosztojevskij-könyvére.

Egy fontos szakkönyv

Érdeklődéssel forgatom Brassay Sándor és Fränkel Elek mintegy 350 oldalas munkáját.* A könyv mindennapi életünk egyik sarkalatos kérdését, a termőföld megőrzését és minél jobb hasznosítását központi kérdésként tárgyalja.

A sajtó, a rádió és az összes kommunikációs eszközök napról napra informálnak (és tévesen informálnak) az emberiséget fenyegető energiaválsággal kapcsolatos legújabb fejleményekről. Nem akarom alábecsülni a nagy „tamtam“ mögött meghúzódó realitásokat, de véleményem az, hogy a jóval kevésbé „reklamozott“ élelmiszerválság az előbbivel egyenrangú probléma. Az említett könyv e kérdés egyik lényeges láncszemét, annak megoldási módját tárja fel — a termőföld esztelen kihasználása által előidézett talajrombolás megfékezését. Tudományos igényvel, ugyancsak konkrét gyakorlati útmutatásokkal ismerteti a területrendezés keretén belül a művelés alatt lévő területek termőképességének növelését, valamint a terméketlen vagy alig termő talajoknak az élelmiszergazdaság szolgálatába állítását.

Tudnunk kell, hogy mind hazai, mind európai viszonylatban a mezőgazdasági terület — főleg a szántóföld — objektív csökkenési tendenciáját tapasztaljuk. A könyvben említett területeken

4.1. Ennek ellenére a fenti fogalmak elterjedtségét a tudós Dosztojevskij hatásával magyarázza, és mindenekelőtt azokkal a (valóságban történt) változásokkal, amelyeket Dosztojevskij másoknál korábban fedezett fel. Dosztojevskij éles szeme és jó füle meglátta és meghallotta az „én“ és a „másik“ harcát az ember minden belső megnyilvánulásában, kapcsolatának minden mai előformájában — mondja Bahtyin.

Dosztojevskij hatása — művészi látásmódja — kétségtelen fordulat a regényműfajban és általában az irodalomban.

4.2. A „kontinentst“ feltárta Dosztojevskij, de ezt a „kontinentst“ teljességében még senkinek sem sikerült meghódítania. Eddig átmeneti témákat vontak be a dialógusba — állapítja meg Bahtyin —, de a belsőleg dialogizált világ új modellje — akárcsak a dialógus — még befejezetlen.

Borcsa János

a pontosan kiszámítható talajrombolási folyamaton kívül a civilizáció, a városok, az utak, az ipar fejlesztése állandóan csökkenti a mezőgazdasági területeket. Minden óvintézkedés dacára a város- és iparfejlesztésnek főleg a legintenzívebben művelt kerti földek esnek áldozatul. A termőföld és ezen belül a szántók védelmével több pártdokumentum foglalkozik, s van külön földvédelmi törvényünk. Mindez azonban csak fékezi és többé-kevésbé racionális mértékben tartja a mezőgazdasági területek csökkenését. A megoldás csupán egy lehet: növelni a meglévő területek hozamát, és telkesítési beruházások révén termőfölddé alakítani az arra alkalmas talajokat. Ehhez a létfontosságú műveléssel az elméleti és gyakorlati útmutatást Brassay és Fränkel könyve.

Megvallom, némi elérékenyüléssel vegyes büszkeséggel lapozom a vaskos munkát: mindkét szerző volt tanítványom, akik a területrendezés fogalmával előadásaimon ismerkedtek meg. Több mint huszonöt esztendei szakmai tevékenységük első éveiben szoros kapcsolatban álltunk, hiszen a mezőgazdasági minisztérium az általam kidolgozott módszerrel indította el az újonnan alakult nagyvállalatok (állami gazdaságok, termelőszövetkezetek) területrendezését. Ennek alapdokumentációját a Csapó M. József professzor hazai feltételekre kidolgozott talajterképezése alkotta, amelyet topográfiai, geobotanikai, agrárközgazda-

* Brassay Sándor—Fränkel Elek: Talajvédelem, területrendezés, földmérés. Ceres Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

sági és szociológiai jellegű környezeti tanulmányok egészítették ki.

E módszereket dr. Gh. Timariu akkori minisztériumi igazgatóhelyettes rendelkezésére bocsátottuk, akinek sikerült meggyőznie a probléma fontosságáról Marin Stancu minisztert és Mogyorós Sándort, a minisztertanács alelnökét. Segítségükkel — a tekintélyes belső ellenállást leküzdve — a mezőgazdasági javak és kataszter akkori vezérigazgató-sága (DGBC) Területrendezési és Kataszteri Vezérigazgatósságra (DGOTC), majd nem sokkal később Területrendezési Tanulmányi és Tervezési Intézet (ISPOTA) alakult át. Így indultak meg az egész országot átfogó mezőgazdasági területrendezési munkálatok.

A magam részéről még hosszú évekig szoros kapcsolatban tartottam a tervezőkkel: együttműködésünk utolsó mozzanata 1961—1962-re esik, amikor a Fränkel Elek vezette tervezőcsoport a választói (Kolozs megye) mtsz területrendezési és távlati fejlesztési tervét készítette. Ekkor kezdtük tanulmányozni a matematikai programozási módszerek alkalmazását a mezőgazdasági tervezésben, s jómagam a kolozsvári számítási intézettel együttműködésben a Fränkel-csoport dokumentációja alapján elkészítettem a lineáris programozási tervvázlatot. Kellemes meglepetés volt, hogy a végeredményt a Fränkel-féle számításokkal összehasonlítva, csak lényegtelen eltérés mutatkozott. Ez egyben kölcsönös ellenőrzést is jelentett, ami igazolta egyfelől a klasszikus módszer, másfelől a programtervezési számítások helyességét.

Hadd jegyezzem meg közbevetőleg, hogy az általam vezetett tanszéken a területrendezés — mint az üzemszervezés tantárgy egyik fejezete — 16 óra helyet kapott, a többi hat testvérfakultás 2—4 órájával szemben. Ennek következtében a munkálatok indulásánál alkalmazott negyven mérnökből tizenhatan voltak tanítványaim. Többen rövid idő alatt országos élvonalbelieknek számítottak: Brassay és Fränkelen kívül Hornung István, Kiss Árpád, Faragó Tibor, Valaszka József, Vass Elemér és mások. Vannak közöttük, akik ma is, annyi átszervezés után, területrendezéssel vagy hasonló munkával foglalkoznak.

Elnézést kérek a kitérésért, amely nem tartozik szorosan a recenzióhoz, de rá akartam mutatni arra, hogy a szerzők mögött alapos elméleti felkészültség és több mint negyedszázados szaktevékenység áll, amelynek tapasztalatait könyvükben sikeresen szintetizálták.

A könyv négy, látszólag önálló részből áll. Az első rész címe: *Talajpusztulás, talajerózió*. Röviden ismerteti a

talajképződést, figyelemztetve arra, hogy 1 cm vastagságú talaj természetes úton 50—100 év alatt képződik. Ebből logikusan következik a talajvédelem rendkívül fontos követelménye. A továbbiakban az első rész ismerteti a talajpusztulás formáit, az eróziót és deflációt és a különböző tényezők (csapadék, hőmérséklet, kiettség, az alapkőzetek struktúrája és dőlése, domborzati viszonyok stb.) hozzájárulását a talajpusztuláshoz. A közgazdasági tényezők, pontosabban az emberi tevékenység sok esetben áldatlan hozzájárulását ugyancsak röviden, de átfogóan tárgyalja, majd rátér az erózió elleni munkálatok tervezésének és végrehajtásának módozataira, a lejtős területek talajvédő gazdálkodásának módszereire és eredményességére, valamint az olyan esetekre, amikor az agrotechnikai módszerek már nem elegendők, és a talajvédelem műszaki megoldást igényel.

Az erózió elleni védekezés és annak megfékezési módszerei többségükben olyan eljárások, melyeket minden egyes nagyüzem saját erejéből és a rendelkezésére álló felszereléssel meg tud oldani. A hazai és a nemzetközi irodalomból a könyvbe átvett képletek és számítási táblázatok lehetőséget nyújtanak a gazdaságokban dolgozó mérnököknek az egyes folyamatok felmérésére és az alkalmazandó talajvédelmi eljárások megválasztására. A műszaki megoldásokkal foglalkozó fejezetben tárgyalt eljárások egy része (terepegyengetés, árkolás, különböző műtárgyak elkészítése, vízmossós oldalak megkötése, alagsóvezés, teraszozás stb.) olyan művelet, amelyet megfelelően felszerelt egységek: a területrendezési és kataszteri hivatal (OCOT) vagy a telkesítési hivatal (OIFPCA) végeznek el.

A könyv második részének címe: *Víznyős területek lecsapolása*. A víznyős területek fontossága igen nagy, nemcsak azért, mert kiterjedésük is jelentős, hanem mert főleg ezek képezik a szántóföldi területvesztés pótlásának tartálmait. A jelenlegi kataszteri kimutatások szerint e terület egy része mint mezőgazdasági terület rétként van nyilvántartva, de számottevő a terméketlen területek közé sorolt is. Megfelelően végzett lecsapolási munkálatokkal e terméketlen vagy alig termő területek jó minőségű szántóvá alakíthatók.

A lecsapolási munkálatok tervezése és kivitelezése a szakosított intézmények feladatkörébe tartozik, annál is inkább, mert hathatós munkát nem is lehet egyetlen gazdaság keretében végezni. Általában egy-egy vízgyűjtő medencét átfogó tervnek a keretén belül végzik az esetleges részmunkálatokat is. (Ter-

mészetesen vannak kisebb műveletek, mint például egy-egy, forrásokban gazdag domboldal vizeinek elvezetése, amelyet szükség esetén egyetlen gazdaság is meg tud oldani.) Mindama kérdésekre, amelyeket egy ilyen terv elkészítése fölvet, az olvasó megbízható választ kap a könyv második részében. Külön fejezetet alkot e részben a lecsapolási hálózat és csatornarendszer karbantartása. Ez legtöbb esetben az érdekelt termelőegység feladata — s a jelentékeny beruházást igénylő lecsapolási rendszerek karbantartását mindenütt szakszerűen kell elvégezni.

A könyv harmadik része a *Területrendezés*. Ebben az általános alapelvek ismertetése után a gazdaságok egységeségét célzó munkákkal, az üzemközpontok kijelölésének és méretezésének kritériumaival, a művelési ágak elhatárolását meghatározó tényezőkkel találkozunk. Itt tárgyalják a szerzők a gazdaságok üzemegységeit meghatározó tényezőket s a területnek ezek szerinti felosztását is, valamint a táblásítás és az úthálózat kialakításának szabályait, minden egyes művelési ág sajátos igényének megfelelően.

Véleményem szerint a könyvet ezzel a résszel kellett volna kezdeni, mert a talajvédelmi és lecsapolási munkálatok a területrendezés keretében történnek. Habár a szerzők igyekeztek az ismétlést elkerülni, a jelenlegi beosztás mégis bizonyos ismétlésre kötelezett: a területrendezés szerves részét alkotó tereprendezési és telkesítési munkálatokra a harmadik részben, ha röviden is, de itt vissza kellett térni.

A *Földmérés* című negyedik részben a szerzők, minthogy könyvüket a legkülönbözőbb ágazatokban dolgozó agrár-mérnökök számára írták, először a földmérés egyszerű, a mindennapi használatra alkalmas, különösebb eszközöket nem igénylő módszereit ismertetik, majd a bonyolultabbakra is rátérnek. Ugyanitt írják le a fontosabb műszereket és más mérési eszközöket, s foglalkoznak a mezőgazdaságban használatos térképek és helyszínrajzok készítésének módjaival is. Ez a rész különösen hasznos olyan mérnökök számára, akik mindennapi tevékenységük során nem foglalkoznak mérésekkel (különben mindez „a kisujjukban volna“), de időnként szükségük van rá, és mivel képesíté-

sükhöz tartozik, joggal meg is követelhetik tőlük. Ebben az esetben az itt összefoglaltak kiváló emlékeztetőül szolgálnak.

Hasznosnak tartom a tárgymutatóban az egyes szakkifejezések román nyelvű változatának a feltüntetését. Ez használhatóvá teszi a könyvet mindazok számára, akiknek nem volt módjuk megismerni a magyar szakkifejezéseket. Kár, hogy a jelenleg érvényben lévő kiadói előírások nem tették lehetővé a szerzők által összeállított román—magyar és magyar—román szójegyzék függetlenül való közlését, de remélni szeretném, hogy ez az anyag helyet kap a készülő mezőgazdasági szótárban.

Ami a terminológiát illeti, meg kell jegyezni, hogy a szerzők nyomon követték a magyar szakszókincsnek az utóbbi harminc év alatti változásait. Ez helyes, még ha bizonyos „berzenkedést“ kelt is majd egysesekben, akik a régebbi szaknyelvet ismerik.

Összegezve: a szerzők — tervező mérnökök, akiknek módjuk volt megismereni a hazai és a külföldi kutatások eredményeit — értékes kézikönyvet adnak a mezőgazdaság legkülönbözőbb területein dolgozó szakemberek kezébe. Dicséretes munkát végeztek a könyv lektorai is: dr. Kovács Béla, dr. Sebők M. Péter és Titz Lajos. A könyv összeállítása és tetszetős kivitelezése Szalay András szerkesztő érdeme.

A szöveg és a rajzolt ábrák nyomása jó, sajnos azonban, nem mondhatjuk ezt a fényképes illusztrációkról, amelyek megfelelő minőségű papír hiányában nagyrészt elvesztik szakmai mondanivalójukat.

De — jobb későn, mint soha — reméljük, a könyv második kiadásánál ez a hiányosság kiküszöbölődik. Második kiadásra pedig szükség van, mert az első 650 példány túl kevés ahhoz, hogy minden érdeklődő olvasóhoz eljusson.

Tekintettel arra, hogy — tudomásom szerint — ilyen profilú és jellegű könyv jelenleg román nyelven sincsen forgalomban, hasznos volna lefordítani. Ez egyrészt hiányt pótolna a szakkönyvellátásban, másrészt lehetőséget nyújtana a magyarul nem tudó kollégáknak a hazai magyar szakirodalom, illetve a szerzők megismerésére, s ugyanakkor a könyv megfelelő példányszámú forgalmazására is.

König Miklós

**MARX GYÖRGY: JÖVŐIDŐBEN.
EGY FIZIKUS ÍRÁSAI AZ ISKOLÁBÓL**

A Kossuth-díjas tudós hét cikkét tartalmazza a kötet. Az írások a tudomány és ezen belül a fizika társadalmi szerepét vizsgálják, és főleg azt keresik, hogyan kellene tanítani az iskolában a természettudományos ismereteket. Az olvasóban önként felvetődik a kérdés: miért foglalkozik az atomfizikus az iskolával? A feleletet maga a szerző adja meg, Szent-Györgyi Albertet idézve: „A holnap olyan lesz, amilyen a ma iskolája.”

Ha az olvasó történetesen pedagógus, rossz tapasztalata van azokkal a kívülállókkal kapcsolatban, akik „a neveléshez mindenképp ért” alapon „kapásból” szólnak hozzá az iskola kérdéseihez, ontják a különböző reformjavaslatokat, és ha tekintélyük, befolyásuk révén módjukban áll változásokat eszközölni, jövátéhetetlen károkat okoznak a közoktatásnak. Nos, Marx György nem kívülálló, hanem vérbeli pedagógus: egyetemi tanár, számos egyetemi tankönyv és jegyzet szerzője, magas színvonalú tudományos ismeretterjesztő munkái a műfaj remekei. A kisiskolások természettudományos képzését pedig nem a tudós madártávlatából nézi, hanem aktívan részt vesz azokban a sok éve folyó kísérletekben, amelyek a legjobb tanterveket, tankönyveket, módszereket hivatottak kidolgozni. Tehát éppenséggel nem az ötletszerű, megdöglőlt változtatgatás, hanem ellenkezőleg, a reform óvatos, alapos, tudományos előkészítésének a híve. Ez nem mond ellent annak, hogy nagy horderejű, gyökeres változtatásokat javasol.

De fogalmazzuk át az első kérdést, és tegyük fel így: szüksége van-e az iskolának az atomfizikus tanácsára, segítségére? Marx György írásai arról győznek meg, hogy igenis szüksége van. A gazdag ismeretekkel rendelkező tudós, aki szakterületén világszínvonalat ért el, sokfelé járt, sokat tapasztalt, korunk legnagyobb elméivel folytat eszmecsere az emberiség létkérdéseiről, jövőjéről, természetszerűleg átfogóbban látja az iskola problémáját, messzebbre tekint, világosabban ki tudja tűzni a célokat és a haladás irányát, mint az oktatás aprómunkájában elmerülő pedagógus. Ezért észrevételeit, tanácsait feltétlenül meg kell szívlelni.

Marx György a jelenkori társadalom elemzéséből indul ki. A tudományos-műszaki forradalom rendkívül gyors fejlődési ütemet diktál, amelyben a műveltség nem maradhat le: „Ha a társadalmi tudat elmarad a termelőerők fejlődése mögött, ennek elkerülhetetlen következménye az instabilitás, stagnálás, visszaesés. Atomfegyverek léte és feudális szemlélet, elektronikus ipar és természettudományos analfabetizmus, élesedő nemzetközi verseny és Pató Pál-i kényelem — csupa olyan magasfeszültségű ellentmondás, amely az egész emberi fajt veszélyezteti. Jelentkezése egy országon belül pedig feltétlenül az életszínvonal katasztrofális zuhanását okozhatja.”

A gyorsuló idő egyik jellegzetessége az információrobbanás. Nagyon fontos, hogy kutató és mérnök, orvos és pedagógus ismerje a legújabb eredményeket: „aki nem tart lépést, az a legintenzívebb kutatás területein lemondhat a hasznos munkáról. Olyan problémákon töri majd fejét, amelyet mások máshol megoldottak.” Ugyanakkor vigyáznunk kell arra, nehogy beszűküljön a látókörünk: „A legfontosabb új termelési ágak olyan mértékben komplexek, hogy nem művelhetők kisipari műhelyekben. A kommunikációs forradalom anakronisztikussá teszi a falusi országhatárok mögé zárkózó sovínizmust.” És hogy a tájékozódásnak interdiszciplinárisnak is kell lennie, azt Marx György kis híján a saját kárán tapasztalta. Nagy felfedezésének, a leptontöltés megmaradásának közlésével szinte elkésett, mert nem olvasott el egy filozófiai szaklapban megjelent közleményt!

Mit tehet az iskola az információrobbanás körülményei között? Hiszen „a mai fiatalokat majd felnőttkorban körülvevő technikai alkotások, az ő életüket befolyásoló tudományos ismeretek ma még meg sem születtek. Ezért a felnőttkorban szükségessé váló ismeretek java részét akkor sem tudnánk megtanítani, ha készek volnánk gondot és időt fordítani rá.” Egyesek „a tízévenként megduplázódó ismeretáradatra egy választ tudtak csak elképzelni: a tananyag szakadatlan bővítését, ami törvénytörően túlterhelést okoz, végül csömört idéz elő”. Mások azt javasolják,

hogy hagyjuk ki a tananyagból a régi ismereteket, hogy több hely jusson a modern vívmányoknak. Ezáltal „kispórolják az alapot, hogy szép cifra tornyokat építsenek. Nem csodálkozhatunk, ha pár év alatt összeomlik az épület.”

Mi tehát a megoldás? „A tudományos-technikai fejlődés mai szakaszában iskoláink csak úgy felelhetnek meg a társadalmi követelményeknek, ha az alapvető ismeretek tanítására törekcsenek, ha a tanulók gondolkodását fejlesztve kialakítják a továbbtanulás igényét, és képessé teszik őket a folyamatos önművelésre. [...] Sajnos, nem élhetünk meg az iskolában magunkba szedett tudáskincs-ből. Meg kell valósítanunk a lehetelent: széles kiterjedésben, évről évre magunkévá kell tennünk a kultúrát. [...] A pedagógia világszerte megindult forradalmának a végcélja a készségek kialakítása. Arnyaltan kifejező fogalmazás, mai költők verseinek és mai rendezők filmjeinek önálló elemzése, matematikai, fizikai, kémiai példák megoldása, még inkább utcán-konyhán ilyen példák észrevétele — ez az iskola természetes feladata. A kortárs valóság, a formálódó jövő felé nyitott iskolának az öntevékeny ismeretszerzés, a lehetőségek és információk közti szelektálás készségét is ki kell fejlesztenie. [...] A matematikai és természettudományos nevelés megújításának központi feladata a kutatószemlélet kialakítása, az ismeretlenel való találkozás módszertanának elsajátíttatása.” Ahogy Igor Tamm Nobel-díjas fizikus mondta: „A tanítvány nem bögre, amelyet meg kell töltenünk, hanem fáklja, amelyet lánggra kell lobbantanunk.”

Marx György elsősorban a természettudományos világkép kialakításának módozataival foglalkozik, hangsúlyozva, hogy ezt nagyon korán meg lehet és meg is kell kezdeni egy interdiszciplináris természetismereti tantárgy keretében — ahogy már sok országban be is vezették. Megfigyeléssel, kísérletezéssel, játékos fejtrökkal lehet kezdeni már az elemi osztályokban, de később sem az adatszerű ismeretekre, hanem az önálló, logikus gondolkodás fejlesztésére kell helyezni a hangsúlyt. Az atomfizikus kitűnően jellemzi nemcsak a matematika, fizika, kémia és biológia, hanem a humán tudományok szerepét is az általános műveltség szempontjából: „A korszerű műveltség nem ismerethalmaz, hanem élő egység. Egységes világkép, amely újszerű helyzetekben is határozott ítéletre, választásra képesít. Tájékozódási készség az információdzsungelben, szabad mozgás a kollektív társadalmi kultúrában. A folyton alakuló valóság tudomásulvételének igénye, a világkép önálló továbbépítése, a szép új gondolatok szeretete, a hasznos új technikák elsajátításának mohósága. A műveltség nem a jóllakottság, hanem az éhség érzete.” (Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1979.)

F. L.

TEXT VS SENTENCE. BASIC QUESTIONS OF TEXT LINGUISTICS I—II. SZERK. PETÓFI S. JÁNOS

A szövegnyelvészet új, mindössze másfél évtizedes múltra visszatekintő és ma egészen divatos tudomány. Lényege szerint a szövegek vizsgálatának általános elmélete. Kutatási tárgya a nemcsak a nyelvhasználati, hanem a nyelvi rendszer részeként, rendszertani jelenségként is felfogott szöveg. Kialakulásában épp ez utóbbi felfogás játszhatta a fő szerepet, hisz a korábbi nézetektől eltérően nem a mondatot, hanem a szöveget tekintik a legnagyobb nyelvi egységnek. Ezzel a nyelvi rendszer hagyományos hármas tagolása (hang — szó — mondat) négyessé bővült: hang — szó — mondat — szöveg.

A szövegnyelvészet kezdeti szűkebb nyelvészeti határain túlnöve feltűnően interdiszciplináris tudományá lett. Következik ez forrásaiból (amelyek között grammatikaelmélet, szemiotika, logika, ismeret- és igazságelmélet, lélektan, szociológia stb. szerepel) és abból is, hogy magába olvasztotta az újabb elméletek (strukturáliszmus, szemiotika, kommunikációelmélet, generatív grammatika stb.) eredményeit. De az sem lényegtelen, hogy mint a szövegek vizsgálatának általános elmélete szoros kapcsolatba került valamennyi szöveggel is foglalkozó tudomány-nal: az irodalomtudománnyal, poétikával és retorikával, stilsztikával, a történet- és jogtudománnyal, a teológiával stb. E kiterjedt kapcsolatok következtében megnövekedett integráló ereje. Jól kivehető ugyanis az a tendenciája, hogy igyekszik magába olvasztani a vele összefüggő tudományok tárgykörének egy részét. Kifejlődésének ezek és nyilván korábbi mozzanatai azért is tanulságosak, mert jól jelzik azt — aminek szemtanúi lehetünk —, hogy hogyan alakul ki egy új elmélet, egy új diszciplína.

Mint oly sok más új tudomány, a szövegnyelvészet sem egységes. Magának a diszciplína jogosultságának, szükségességének a megindoklása, a szövegfogalom ér-

telmezése, a szövegírás sok alapelve és szempontja tisztázatlan még, sok az idevágó vitatott kérdés. Ezen a helyzeten akart Petőfi S. János segíteni azzal, hogy egy öt kérdésből álló körlevelet intézett hetven szakemberhez: (1) mi a szöveg?, (2) melyek a szövegminőségre jellemző sajátosságok (amelyek nem jellemzőek a mondatra)?, (3) melyek a szövegnyelvészet legfontosabb feladatai?, (4) és melyek azok, amelyekkel a mondatnyelvészet nem foglalkozik?, (5) melyek a legfontosabb, legsürgősebb tennivalói? A kérdésekre, illetőleg csak egy-egy kérdésre 46 válasz érkezett, amelyeket mint tanulmányokat a címben jelzett kétkötetes kiadvány foglalt magában.

Az eltérő válaszok, a tarkaság ellenére a kötet mégis nagyon tanulságos. Először is azért, mert még nyilvánvalóbbá lettek a felfogásbeli különbségek. Így kiderült például az, hogy a szövegfogalom vagy a szövegkohézió értelmezésében egyesek mondattani azonosságokra, mások viszont sajátosan szövegteni minőségekre utalnak. Tehát még mindig nem világos a mondat és a szöveg, a mondatgrammatika és a szöveggrammatika közötti különbség. De a feladatkörök tárgyalása során az is kiderült, hogy nagymértékben kiszélesedett a szövegnyelvészet alkalmazási területe: az új narrációelméletek, a stilisztika, a mítoszkatatás, a nyelvpszichológia, a megismerési folyamatok lélektanának (a kognitív lélektan) újabb eredményei mind ezt bizonyítják. Másodsorú viszont azért tanulságos, mert valahogy világosabban áll előttünk fejlődésének távlatát, legalábbis az, hogy az eltérő felfogásoknak, az egymástól távol élő szakemberek tanulmányainak egy kiadványban való megjelentetése a tisztázódás megindulását teszi lehetővé. Harmadszor pedig azért, mert az elmondottakból is következően a szövegnyelvészet alapvető és valóban időszerű kérdéseiről tájékoztatja az olvasót. (Helmut Buske Verlag. Hamburg, 1979.)

Sz. Z.

GRIGORE C. MOISIL: ȘTIINȚĂ ȘI UMANISM

Sokan ma is őrzik a *Contemporanul* 1970 és 1973 között megjelent számait Grigore C. Moisil cikkeinek kedvéért. Ezeket gyűjtötte most össze és látta el jegyzetekkel Solomon Marcus.

„Mikor — érthető félelemmel — vállaltuk ennek a könyvnek a bemutatását, arra gondoltunk, hogy mégiscsak egyszerű cikkekről van szó, amelyeket szívesen olvastunk a megjelenés pillanatában, de nem jelenhetnek meg változtatás nélkül kötetben: túl sok bennük az improvizáció, és értelmük az, hogy rögtön hassanak, nem időállóak...

Most mégis az az érzésünk, hogy tartósak. Az egész kéziratot látva semmilyen változtatást nem javasoltunk. Biztosak vagyunk abban, hogy a cikkek összegyűjtve még jobbak, mint annak idején a folyóiratban” — írja az előszóban Constantin Noica.

Az első cikkek tárgya, melyre a könyv címe is utal, ez a tulajdonképpen nyilvánvaló állítás (amely azonban iskoláinkban, sőt felsőoktatási intézményeinkben is bizonyításra szorul), miszerint nincsen ellentét a reál és a humán tudományok közt, egyiket sem lehet a másik ismerete nélkül művelni, a szakosodás nem jelentheti az érdeklődési kör szűkülését:

„Régóta össze szerettem volna állítani a téveszméknek egy jegyzékét.

Köztudott, hogy egy gondolat kezdetben paradoxon, később közhely, végül pedig előítéletté válik.

Szerettem elkapni egy eszme közhellyé válásának pillanatát, azt a pillanatot, amikor komoly emberek azzal dicsekszenek: az övék volt ez az ötlet; neked pedig eszedbe jut, hogy éppen ő volt az, aki ezt paradoxonnak nyilvánította.

Szerettem követni azt a hosszú folyamatot, amikor egy közhely előítéletté válik. Amikor leromlik, mint egy ember, aki megöregszik, aki érzi, hogy talajt vesz és tekintélyére kell hivatkoznia. Mikor ifjúságának egész varázsa hatalommá savanyodik.

Mint egy ember, aki érzi, hogy nyugdíjba fogják küldeni, a gondolat, mely léte végéhez közeledik, mérgezett lesz.

Szerettem volna megírni a téveszmék jegyzékét; a borítóján egy koponya és két keresztbetett csont, a felirat: életveszély.

Ezek közül a téveszmék közül választottam ki egyet, amely tönkretelhet embereket és intézményeket; és embereket intézményesen. A reál és humán tudományok közti ellentétéről van szó.“

Szó esik ezután az oktatás néhány akkor időszerű kérdéséről, amelyek azóta még sürgetőbbé váltak. A tanulóknak nem kellene tizen-valahány, látszólag teljesen különböző tantárgyat tanulniuk, ezeket összefüggéseikben kellene látniuk. Persze, ehhez elsősorban a tanárok átképzésére lenne szükség. A történelemtanításról írottak időszerűségét igazolják *A Hét* egy korábbi felmérésének eredményei:

„És a gazdasági, társadalmi, műszaki, kereskedelmi szervezés — ez legyen a történelemtanítás tárgya.

És a hercegek? A nagy tábornokok? Mindazok, akikről (és csak őrülök) tanultunk ötven évvel ezelőtt?

Volt-e nekik valamilyen jelentőségük? Mindegyiküknek? Csak azokról tanuljunk, akiknek valóban volt.”

A témák sokféleségét jelzi ez a néhány cím is: *A tudomány mint fétis, A tudomány mint orákulum, A tudomány mint zászló, Régészet és matematika, Bútabbá lettünk-e?, A könyvesboltokban, Juhászbojtár naptárral, A gyerekekkel beszélgetve.*

A könyv második fele kevesek által ismert dologgal foglalkozik: a matematika legújabb eredményei közül ismertet néhányat, bárki számára érthetően. Utolsó írásainak egyikében a matematika szerezte örömeiről így ír:

„Vannak emberek, akik azt hiszik, hogy az alkalmazott matematika csak azért fontos, mert állandóan hozzájárul az emberiség jólétének növeléséhez. Ez játékos öröm, amely nekem sem közömbös.

Vannak mások, akiket — anélkül, hogy elsődlegesnek tartanák a termelés növekedését — az ember erejének megsokszorozódása nyűgöz le, az emberé, aki csak a matematika segítségével tudja megtervezni a nagy műszaki csodákat. Ez a büszkeség sem idegen tőlem.

Vannak olyanok — és ez az, amit ki akarok emelni —, akik örvendenek, hogy a matematika által több mindent megértesz. Mit értesz meg jobban? A természet és a gondolkodás törvényeit. Ez az, amit a tiszta alkalmazott matematika örömeinek neveztem. Az örömet, hogy alkalmazható, nem a felhasználását. Azt az örömet, hogy érthetőbb világban élünk.

Mint melyik? (Editura Junimea. Iași, 1979.)

L. S. J.

Gazdáné Olosz Ella:
Pakisztáni asszonyok (szőnyeg)

1980—2000: húsz év, amely felforgatja a világot

„Mindig azt hittük, gyermekeink jobban élnek majd, mint mi. Eljött az ideje, hogy kimondjuk: ez nem igaz!” Valamelyik militáns baloldali harcos vagy az „ellenkultúra” képviselőjének álláspontját közvetítik ezek a szavak? Nem, hanem a világ leggazdagabb nemzete, az Egyesült Államok elnökének véleményét, amely egyébként tartalmában megegyezik Giscard d'Estaing francia államfő és II. János Pál pápa véleményével.

„Mi még a XIX. század örökségéből élünk” — írja Gérard Bonnot vitaindító tanulmányában (*LE NOUVEL OBSERVATEUR*, 1979, 782.). Ez a század nem elégedett meg a vasút meg a villamosság, a távbeszélő és a gépkocsi feltalálásával, hanem új fejlődési modellt is teremtett. A *jólétet* — mely új eszme volt a múlt század Európájában — az akkori idők közgazdászai és az általuk befolyásolt korsszellem a haladáshoz kötötte. Elvben kimondatott, hogy a holnapnak jobbnak kell lennie a mánál. Más szóval, a fejlődés és a növekedés magától értetődő, természetes jelenséggé vált, amelyet egyszerűen elfogadunk, és amelynek folytonos voltáról, bizonyos törvényszerűségeknek való engedelmességéről meg vagyunk győződve. Sőt még arról is, hogy e törvényszerűségek hasznát jó előre ki lehet számítani. Ez a prospekció, a jövő előrevetítése, amely csak éppen egy dolgot hagy figyelmen kívül: azt, hogy ez a meghatározatlan jellegű és időtartamú fejlődés bizonyos számú illúzió alapul.

Az első és legnyilvánvalóbb a matematikai illúzió. Papíron korlátlanul folytatható egy számors, hosszabbítható egy görbe. De nem így a valóságban. A Föld véges égitest, melynek erőforrásai korlátozottak. Egy másik illúzió, hogy az új tényezők szükségszerűen kiegészítői, folytatói a régebbieknek. A valóságban az új tényezők a régiek helyébe lépnek. Végül valamennyi közül a legcsalókébb illúzió talán az, hogy azt hittük: a műszaki eszközök megteremtése egyenértékű az ember felszabadításával. A műszaki haladás, igaz, hallatlan mértékben megnövelte erőnket, kényelmünket. A gépkocsi sokkal gyorsabb a lónál, és sokkal több terhet is tud szállítani. De csak azzal a feltétellel, ha „eltartjuk” gépkocsinkat, ha utakat és garázsokat építünk számára, ami felborítja városaink hagyományos rendjét. A modern ember nem kevésbé rabja gépkocsijának, mint amennyire a primitív vadász rabja volt a vadállománynak.

A válság a szemünk láttára bontakozott ki — állapítja meg Bonnot. Inkább az agytekervényeinkben, mint a statisztikai kimutatásokban. Több esztendei jólét és gondtalanság, győzelmű mámor és eufória után egyszercsak felfedeztük, hogy *nem bízhatunk többé a jövőben*. A pénzügyi káosz, a növekedés megtorpanása, a köoolajár emelkedése csak a legkirívóbb példái annak, hogy a növekedési ideológia mindinkább elidegenül a mindennapok gyakorlatától. A közgazdász számára a válság sohasem más, mint baleset a fejlődés diadalmas útján, amely után mindig új fellendülés következik. De az élő emberek — egyének és társadalmak — számára a válság nem csupán üres esemény, hanem belső mutáció, katasztrófa és vajúdás egyúttal. Ki kell mondanunk, hogy a Nyugat kénytelen lesz számos déledgetett tervét feladni, számos olyan szokásáról, mely úgyszólván második természetévé vált, egyszerűen lemondani.

Amikor a francia forradalom 1789-ben felforgatta a világot, Franciaország volt a földrész legnépesebb országa, Európa Kínája. Gazdasági erőforrásai kimeríthetetlennek tetszettek, civilizációja irigylésre méltó volt. Amikor Európa a XIX. században rákényszerítette hegemoniáját a többi világrészre, erre valóságos népese-désrobbanás kíséretében került sor. Nagy-Britannia népessége egyetlen évszázad alatt a négyeszeresére emelkedett.

Ma a fehér faj hanyatlóban van. A változatlan népességszám fenntartásá-

hoz családonként 2,1 gyermekre volna szükség. Amerika és Nyugat-Európa nagyvárosaiban azonban a jelenlegi átlagos gyermekszám már csak 0,8. Ha az irányzat változatlan marad, az NSZK-nak 2080-ban alig 17 millió lakosa lesz. És a harmadik világ közben szaporodik.

A demográfusok szerint sem a fehér faj válsága, sem a fejlődő világ túlzott szaporodása nem fog örökké tartani; 2050 körül egyensúlyi állapot jön majd létre. De időközben az arányok alaposan eltolódnak. 1930-ban az ipari országok népessége a világnépességnek közel egyharmadát képviselte; 2000-ben már csak kevéssel haladja meg az egyötödöt, 2050-ben pedig 3 vagy 9 ember közül már csupán egy lesz fehér bőrű. És minthogy az emberek csinálják a történelmet, ha nem is értik meg mindig, amit tesznek, világos, hogy a XXI. század történelme nem Európában dől majd el. Az emberiség 57 százaléka máris a Csendes-óceán partjain él. Még az Egyesült Államokban is diadalmaskodni látszik a nyugati part a keleti, Stanford és Berkeley Harvard felett.

Felül kell vizsgálnunk azt is, amit az orvostudomány terén tudunk. Valamikor lelkesedtünk az új varázs-gyógyszerekért. Megvolt az altató pirulánk, az ébrentartó pirulánk, a jókedvünket biztosító pirulánk. Fontolóra vették a használt emberi alkatrészek kicserélését, úgy, ahogy az autók gumiját cserélik. Manapság a társadalmi biztosítók kezdik felfedezni, hogy az ár, amit ezért fizetni kell: elképesztő. Az orvostudomány, úgy, ahogy elképzeltük, a legjobb úton halad afelé, hogy elnyelje a gazdag országok egész nemzeti jövedelmét.

A csodatevők is egyre jobban kifulladásnak. Beleütköznek a kórokozók leküzdhetetlen ellenállásába, az öregedés elkerülhetetlen jellegébe, a halál sorsszerűségébe. Azokban az országokban, ahol a legjobb az orvosi ellátás, az élettartam már nem növekszik, sőt Európában némileg csökken, mert nem rendelkezünk azokkal az anyagi eszközökkel, amelyek az aggastyánok minden áron való életben tartásához szükségesek.

Valami történt a műszaki haladás terén is. Vajon alig két évszázaddal a gép-gép feltalálása után a tudomány elvesztette volna alkotó lendületét? Nem! A fizikának még számtalan felkutatnivalója van a makro- és mikrokozmosz világában, hogy megértse az anyag szerkezetét és a világegyetem természetét. De emberi szinten — úgy tetszik — a XIX. század uralkodó tudományágai, melyeknek alkalmazása megváltoztatta anyagi létfeltételeinket: a mechanika, a termodinamika, a szerves kémia feltárták már titkaik lényegét. A nagy találmányok kora — akárcsak korábban a nagy földrajzi felfedezéseké — lezárulóban van. A mérleg-készítés idejét éljük. Mert nagy ám a távolság a feltalálástól a felhasználásig, a gépkocsizás úttörőitől az autóturakom keletkező dugóig. És a műszaki haladás, melynek alkotó lendülete máris csökkenőben van, egyszerűen csak felfedezi, hogy igen sok a tennivalója azoknak az általmaknak az elhárításában, amelyeket tulajdon sikereivel okozott.

Ha tetszik, ha nem, tudomásul kell vennünk, hogy világrendszerben élünk. Egyetlen állam sem függetlenítheti magát a többitől, egyetlen állam sem rendezkedhet be teljes autarkióra. Amiközben az egységes világrendszer léte egyre nyilvánvalóbbá válik, az egymásrautaltság és az egymástól függés megszámlálhatatlan köteleke egyre szorosabbra fűzi a világ minden országát és népét, az első „világtársadalom” lassan kibontakozó körvonalai mindenütt új regionalizmussal, új lokálpatriotizmussal párosulnak. Feledésbe ment kultúrák és rég elfeledett nyelvek támadnak fel, és ami ezzel együtt jár: új türelmetlenségek s új rasszizmusok keletkeznek.

Hiába is remélnők mindennek gyógyítását a hagyományos politika receptjeitől vagy a klasszikus ideológiáktól. Az orvoslásnak Gérard Bonnot véleménye szerint máshonnan kell jönnie. Attól a diszciplínától, melyet tárgya rohamos fejlődése máris a tudományok királynőjévé tett. Ez a biológia, amely új módját teszi lehetővé a világ megértésének. A XVII. század óta a Nyugat a mechanika bűvöletében élt, mindent erőkre és mozgásokra redukált, elutasította a különbségeket, nem ismert minőséget, nem hitt az idő hatóerejében. Pedig az élet éppen arra tanít, hogy a *minőség* adottságától — melyet az örökletesség magvai: a gének testesítenek meg — nem lehet eltekinteni; az evolúció lényegében nem más, mint alkotás, s az egység nem mond ellent a sokféleségnek. Minden élő különbözik egymástól, nincs a világon két tökéletesen egyforma egyén, az egyetétjű ikreket kivéve, amelyek a természet baklövésai. És mégis: az amőbától az emberig minden élő ugyanazokon az elveken alapszik, ugyanazoknak az alaptörvényeknek engedelmeskedik. Az ipari társadalmak embere azt hitte, kedve szerint teremthet értékeket valahogy úgy, ahogy elkészítette a gépek prototípusait. Megfeledkeztünk arról, hogy az embernek sajátos természete van. Ezt hiba nem tudomásul venni, de még durvább

hiba szentségnek tekinteni, ahogy az „új jobboldal“ teszi. Feltárva önmagunk előtt önnön természetünket, a biológia egyúttal azt is megérteti velünk, hogy maga is esetleges, és nem mentesít attól, hogy mi magunk alkossuk meg értékeinket.

Semlyén István

JÓZSEF ATTILA HELYE A VILÁGIRODALOMBAN (Nagyvilág, 1980. 4.)

Szabolcsi Miklós, a neves József Attila-kutató a világirodalom magyarországi folyóiratában a költő születésének 75. évfordulója kapcsán — amint írja, munkahipotézisként — felvázolja József Attila helyét a világirodalomban. Egy ilyen vállalkozáshoz nagy távlat áttekintésére van szükség, hiszen a világirodalmat az újonnan megszületett művek, az új áramlatok visszafelé is módosítják: „Mai felismeréseink gazdagítják és mai érzékenységünk árnyalja mindazt, amit eddig a múlttól tudtunk.“ Ma a húszas-harmincas évek irodalmát másként ítéljük meg, mint annak idején, és tíz év múlva szintén másként fogjuk értékelni. 1880-tól a költészet három nagy ágra, szinte három műnemre oszlik, háromféle költészet él egymás mellett. Az egyik tulajdonképpen a XIX. század romantikus vagy klasszicizáló vonulatának folytatója: a valóságot adottnak tekintő, konvencionális eszközökkel, érthető nyelven ábrázolja. Elfogadja a megszokottat, azon belül újít csupán. A másik ág merészen forradalmasítja a líra köznyelvét, vadonatúj költői nyelvet épít fel a régi elemeiből, előképét adván az emberek új világának. A költőben az eddig nem volt valóság első megalkotóját látja (Rimbaud, Apollinaire, Majakovszkij, Ady, Neval és mások). A harmadik, a „hallgatás“ vonulata (Mallarmétól indul) a nyelvet teszi viszonylagossá, felbontja, s eljut addig, hogy a nyelvet már csak szövegnek látja, „lombikköltészet“ hoz létre, a világot a nyelv megváltoztatásával akarja átalakítani, szűk körnek szóló titkos jelbeszéddé teszi a művet, a verset csak a beavatottak számára érthető asszociációkkal tüzdeli meg, eljutva a betűversig, a gépi költészig. Nagy alkotóknál ezek az áramlatok egymással keverednek, de a huszadi század lírájában mindenütt nyomon lehet követni ezt a hármasságot: „...a régít követő, közérthető, olykor epigon költészet; egy, a jövőt megidéző nagy, ha tetszik, avantgarde költészetet, az új egyén új költészetét; és a szavak hermetikus lombikköltészetét.

József Attila átment a XX. század nagy lírai forradalmán; a képek ere-

jével akarja megidézni az új világot, ő is új költői mindenséget épít a meglevő elemeiből, hogy új reális társadalmi rendet segítsen létrehozni.“ Szűkítve a kört: József Attila a *szocialista világirodalomhoz* tartozik; ebbe az irodalomba ő új költészet új eszközeivel lép.

A XX. századi világirodalomban szinte általános jelenség, hogy a költő bekapcsolódik a baloldali mozgalomba; eleinte az anarchizmus vonzza a művészeket, ez látszott a költőgyén önkifejezésére legalkalmasabbnak, majd egyre gyakrabban csatlakoznak a szocialista forradalom ügyéhez, a munkáspártokhoz, a kommunista mozgalomhoz. Kialakul a forradalom költészete, a XX. századi világirodalom e jelentős ága a maga sokféle ágazó útjaival. A forradalmi költészet egyik útja a forradalom költészetét összeköti a költészet forradalmával: a társadalomban és a költészetben egyaránt forradalmat akar, új kifejezőeszközöket és új társadalmat (Majakovszkij, Neval). Ebbe a nagy keretbe tartozik Szabolcsi szerint József Attila, azzal a megjegyzéssel, hogy — főleg 1932 után született nagy versei révén — ezen belül külön utat képvisel. A forradalmi apály idején a forradalmi líra, közegét vesztvén, helyenként üresebbé válik, nehéz, bonyolult helyzetében keresi kifejezőeszközeit. József Attila egyedülálló teljesítménye épp e forradalmi apály idején mutatkozik meg a legszembetűnőbben: forradalom nélküli forradalmi költészete „nem mond le sem az új költészet eszközeiről, sem a világ egységes átlátásáról“. (Párhuzamos jelenségek: Majakovszkij, Pablo Neruda pályájának egy szakasza, az idős Aragon költészete.) A forradalmi magatartás lehetősége, hűség a forradalomhoz egy forradalom nélküli korszakban — egyik fő oka a József Attila-költészet „nekünkvaló voltának“, ezért lehet érvényes „üzenet“ ma is. Költészete válasz a tudományok kihívására; új típusú intellektualizmusával képviselőjévé válik a tudományokat költészeté oltó törekvéseknek. Tudatosan törekszik a kor filozófiai szintjén gondolkodni. Művében megvalósul az intellektuális tartalom és az érzéki megjelenítés egysége. T. S. Eliothoz, Paul Valéryhez, Babits Mihályhoz hasonlóan képalakításának egyik forrása ez a filozófiai és természettudományos alapozás. A szocialista költé-

szetben, különösen a forradalom utáni forradalmi költészetben ez az adottság páriát ritkítja.

A harmincas években költészetének történelmi dimenziója megnő, verseiben a sorok mögött „mélységes mély“ történelmi és kulturális rétegek húzódnak meg. Összekapcsolódik és szerves egységgé válik nála „régí és új, népi mélyréteg és modern kifejezendő, archaikus szokás és e századi racionalizmus“. A XX. század elejétől fogva erős törekvés az európai költészetben: visszanyúlás a saját népelet archaikusnak érzett mélysegeihez vagy a távoli földrészek tisztábbnak, eredetibbnek vélt művészetéhez (Picasso, Bartók, Kodály). Garcia Lorca, Lucian Blaga költészete a népire támaszkodó modernet példázza, a magyar irodalom erős vonulata, a „népi“ költészet ugyancsak népi és régi, új és archaikus egyesítését kívánta szolgálni (Erdélyi József, Illyés Gyula, Sinka István, Gulyás Pál). Miben egyedülálló József Attila? Abban, hogy régi és népi „egy korszerű költészet, még tágabban egy új kultúra egyik, de nem kizárólagos alapelemeként épült bele érett művébe“; amint írta: „Mi is ősiek és modernek vagyunk, európai magyarok.“

A költő pályájának és művének legkorszerűbb mai tanulsága, zárja gondolatmenetét a szerző: „József Attila számára a költészetnek volt értelme, célja, szerepe. Hitte: »szükséges, hogy vers frassék, különben meggörcsülne a világ gyémánttengelye.« Sz. I.

KÖZGAZDASÁGTAN — AZ ÓVODÁBAN IS? (U S. News, 1979. 30.)

A közgazdaságtan eddig az amerikai iskolai oktatásban nem játszott fontos szerepet. A diákok unalmas, érdektelen tantárgynak tekintették. Legújában azonban az illetékesek rájöttek arra, hogy mennyire fontos fokozni a gazdasági kérdések iránti érdeklődést. Szakítottak az eddigi hagyományos tanítási módszerekkel, és szemléltetően, sok millió dollárba kerülő kiállításokkal, be rendezésekkel, sőt zenekarok és televíziós játékok beiktatásával ismertetik meg a gyermekeket már óvodás koruktól kezdve a közgazdasági alapismeretekkel.

Az új oktatási módszer sikeresnek mutatkozik. A közgazdaságtan ma már

nem szükséges rossz, nem olyan tantárgy, amelyen a diáknak ásiszva kell keresztülrágnia magát, hogy levizsgáshasson belőle. Óriási mértékben megnőtt az érdeklődés, és valamennyi korcsoportban körülbelül tízmillió diák vette fel a közgazdaságtant választott tantárgyai közé.

Sok vállalat segíti különböző eszközökkel az új oktatási módszert, mert látják, hogy közös érdekük megszüntetni az amerikai lakosság körében a gazdasági analfabetizmust. A chicagói tudomány- és ipari múzeum helyiségeiben állandó kiállítás nyílt, ahol számító gépek, elektronikus játékok, bábok és más szemléltetőeszközök segítségével mutatják be a pénz funkcióit. Oklahoma Cityben 15 millió dolláros szórakoztató központ épült, ahol a videoberendezések, komputerbemutatók, szimulációs játékok mind közgazdasági vonatkozásúak, és a diákok játék közben sajátítják el az alapvető közgazdasági ismereteket. Új folytatásos tévésorozat is indult 9—13 évesek részére. Mindegyik egy-egy olyan gazdasági-pénzügyi kérdést vet fel, amely a gyermekek életében elő szokott fordulni. A műsor bemutatja, mi az ésszerű megoldás.

A tapasztalat azt igazolja, hogy a tanárok meglepően tájékozatlanok a gazdasági kérdésekben, pedig az egyik egyetem igazgatója szerint a közgazdasági oktatás kulcsszereplője éppen a tanár. Nem lehet elvárni, hogy a diák megértse az alapfogalmakat — bármennyire játékosan, szemléltetően adagolják is őket —, ha a tanár sincs tisztában velük. Ne legyen külön közgazdaságtan tantárgy — mondja sok szakember —, hanem az anyagot más tantárgyakba beolvastva kell ismertetni. A matematikaórán például tanulmányozni lehet, milyen statisztikai módszerekkel állapítják meg a százalékot. A történelemórán meg lehet vitatni, hogy a függetlenségi háborúban milyen gazdasági szerepe volt a dohány- és a textiliparnak. Az angol nyelvórán vitassák meg, milyen legyen a leghatásosabb hirdetési szöveg egy termék népszerűsítésére.

A felsőoktatási intézményekben is jelentősen nő a közgazdasági kurzusokra beiratkozottak száma, mert a fiatalok látják, hogy bármely területen akarnak érvényesülni, megfelelő álláshoz jutni, nagy szükségük van a közgazdasági műveltségre. P. J. A.

(Folytatás a II. borftóról)

SZEMLE

- VINCZE JÁNOS ● Jelentés az Antenna sorozatról (Gondolatok a könyvtárban) 459
SZÁSZ JÁNOS ● Nélkülözhetetlen tükör 463
ROBOTOS IMRE ● Periszkop 464
BORCSA JÁNOS ● Dosztojevskij és a világ befejezetlen modellje 466
KÖNIG MIKLÓS ● Egy fontos szakkönyv 470
F. L. ● Marx György: Jövőidőben. Egy fizikus írásai az iskolából (Könyvről könyvre) 473
SZ. Z. ● Text vs Sentence. Basic Questions of Text Linguistics I—II. Szerk. Petőfi S. János (Könyvről könyvre) 474
L. S. J. ● Grigore C. Moisil: Știință și umanism (Könyvről könyvre) 475

LÁTÓHATÁR

SEMLYÉN ISTVÁN: 1980—2000: húsz év, amely felforgatja a világot (Le Nouvel Observateur); Sz. I.: József Attila helye a világirodalomban (Nagyvilág); P. J. A.: Közgazdaságtan — az óvodában is? (U. S. News)

ILLUSZTRÁCIÓK

Csehi Péter, Damó István, Debreczeni László, Domokos Péter, Gazdáné Olosz Ella, Márton Árpád

A KORUNK HÍREI

A *Korunk* társadalomnéprajzi csoportjának munkaülésein tartott előadások:

Május 13.: Beke György és Cseke Péter vitaindítója a mai népi valóság időszerű kérdéseiről;

május 20.: Faragó József előadása a néprajzi kutatás mai feladatairól.

Május 31-én Garda Dezső történelemtanár vezetésével 19 gyergyószentmiklósi középiskolás saját helytörténeti kutatásairól számolt be a *Korunk* szerkesztőségében tartott munkaülés keretében.

Május 22-én a kolozsvári szabadegyetem A szép világa kollégiuma vendégül látta 1980-as évkönyvünk szerkesztőjét, Veress Zoltánt, valamint két munkatársát, Ditrói Ervin művészettörténészt és Létay László műépítészt, akik dialógust folytattak a hagyományos és a mai városesztétika kérdéseiről.

Május 27-én a parajdi szabadegyetemen Nagy Jenő előadást tartott az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárról* és kapcsolatairól a Sóvidékkel.

Május 28-án az aradi szabadegyetem évadzáró összejövetelén, valamint május 29-én Nagyiratoson Herédi Gusztáv beszélt szabadegyetemeink jelentőségéről az anyanyelvi műveltség ápolásában, illetve a népesedés kérdéséről.

Június 3-án Szilágyi Júlia találkozott a szatmári Ady Endre Irodalmi Kör tagjaival.

Június 11-én a körösfői szabadegyetem évadzáró előadását Nagy Jenő tartotta *Körösfő helye és szerepe Kalotaszeg népművészetében* címmel.

KORUNK GALÉRIA

Május 31.: Emlékkiállítás Nagy Oszkár nagybányai mester festményeiből. — A megnyitón Murádin Jenő bevezetője után Török Katalin színművész, Bartalis János- és Reményik Sándor-verseket adott elő, majd a Napoca-vonósnégyes (Ruha István, Horváth László, Fülöp László és Dula Jakab) Wilhelm Berger VI. vonósnégyesét játszotta.

Évkönyvünkről írják

A Korunk 1980-as évkönyve modern urbanisztikai szakirodalmunk kezdeteit jelenti. E néhány figyelemfelkeltő szándékú sorban nem térhetünk ki a tanulmányok részletes tartalmi ismertetésére. A négy fontosabb kérdéskör: urbanus örökségünk, a városiasodás jelene és jövője, városi életmód, város és etnikum — részleteit kibontó tanulmányok mellett a szerkesztő igazolt vagy igazolatlan „hiányzásokat” is jelez: üdülővárosok urbanisztikája, reális és potenciális lakáskultúra, város és természet harmóniája. Talán ezek hiányával magyarázható, hogy az évkönyv végén néhány érdekes, alapos, de az összkép problémafelvető jellegétől eltérő tanulmány is helyet kapott...

Hasznos és nélkülözhetetlen kézikönyvet kaptunk a Korunktól, amely segít felmérni „az új struktúrák keretében látó meglátó és megszüntető erőt”, hozzájárul a szakirodalom kibombosodásához, s a tömegtájékoztató eszközök nyelvére lefordítva — például a publicisztika idősebb műfajai révén — a legszélesebb köztudat részévé váltan valószínűleg erősítő erevé is emelkedhet.

BEASSÓI LAPOK

Vitágos, áttekinthető szerkezet segíti az olvasó eligazodását. A kötet amolyan bölcsőtől a koporsóig vezető történeltségben építi fel a tanulmányfüzérből összeálló szerkezetét. Szó esik a város történeti kialakulásáról, a mai nagyvárosok szociológiájáról, településtervezési kérdésekről, a tömegépítészet esztétikájáról, a környezetlakításról és környezetvédelemről, a hazai városfejlődés mikéntjéről, a népességyarapodás és urbanizáció összefüggéseiről, valamint számos más megközelítési szempontról. Zárul végül a tanulmányok sora egy sokakat érintő kérdéssel, a legújabb erdélyi műemlék-felújításokról, a Házsongárd történelmi és topográfiai bemutatásával.

IGAZSÁG (Kolozsvár)